T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE SÜNDÜZ KAYACAN

BALIKESİR, 2026

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE SÜNDÜZ KAYACAN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ LÜTFÜ CENGİZ

BALIKESİR, 2026

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 202312573018 numaralı Sümeyye Sündüz KAYACAN hazırladığı Kadı Abdülcebbar'a Göre Peygamberlerin Masumiyeti konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 02/07/2026 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) : Doç. Dr. Mehmet Fatih ÖZEROL İmza

Üye (Danışman): Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Seyid Arif AHMEDOĞLU İmza

…/…/…

Enstitü Onay

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.
- Yükseköğretim Kurulu tarafından 2024 yılında yayınlanan "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber" ve Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Çalışmalarda Üretken Yapay Zekâ Kullanımı: Etik İlkeler ve Uygulama Rehberi hakkında bilgi sahibiyim. Üretken yapay zekânın kullanılmasına ilişkin doğabilecek sorumluluklarımı kabul ettiğimi beyan ederim

09/07/2026

İmza

Sümeyye Sündüz Kayacan

ÖNSÖZ

İslam dininin temel inanç esasları âmentü cümlesinde ifade edilmiştir. Bu esaslar altı başlıkta toplanmıştır. Peygamberlere iman olarak adlandırılan esas ise çalışmayı meydana getirmiştir. Araştırmada, Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvete dair görüşleri, özelde ise onun peygamberlerin masumiyetine yaklaşımı ele alınmıştır.

İman esasları, eksiltmeyi ve artırmayı kabul etmeyen, değişmeyen, nassa dayalı prensiplerden oluşmaktadır. Her bir esas vahiy kaynaklı olup esasların varlığı ve muhtevası tartışma kabul etmez. Bu esasları bizlere ulaştıran ve insanın Allah (cc) ile arasındaki beşerî bağlantıyı sağlayan ise peygamberlerdir. Temelde neden peygamberlere imanın bir esas olarak belirlenmiş olabileceğine dair görüşler çalışmada ele alınacak hususlardan bir diğeridir. Nübüvvet ile görevlendirilmiş peygamberlere imanın derece ve boyutu diğer esaslar gibi nasslar ile belirlenmiştir. Ancak zaman içinde İslam topraklarının genişlemesi, farklı grupların İslam'ı kabulü veya reddi beraberinde farklı sorular da getirmiştir. Bu sorular zaman zaman nassın yorumlanmasını gerektirmiştir.

Çalışma, İslam'ın ilk dönemlerinden beri tartışılan konulardan biri olan ismet sıfatını yeniden gündeme getirerek konunun önemine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Araştırma içerisinde peygamberlere iman ve peygamberlerin masumiyetine dair sorular Kadı Abdülcebbar'ın perspektifinden başlıklar halinde yanıtlanmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda ismet sıfatına dair müellifin eserlerinden konuyu açıklanmaya çalışılmıştır. Peygamberlerin masumiyeti bahsine dair Kadı'nın görüşleri irdeleyerek konunun temellendirilmesini sağlanmıştır.

Çalışmada peygamberlerin masumiyeti, bu masumiyetin boyutu, peygamberlerin nübüvvet öncesi ve sonrası halleri Kadı Abdülcebbar özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla ilk kaynak olarak müellifin kendi eserleri tercih edilmiştir. Ancak ikincil kaynaklar ile de müellifin görüşleri farklı açılardan değerlendirilmiş ve konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırma yapılan bu konunun daha önce farklı şekillerde çalışıldığını da söylemek gerekir. Nübüvvet nasıl dikkat çeken bir konu olduysa ismet sıfatı da aynı şekilde araştırmacılarda merak uyandırmış bir konudur. Genel itibarıyla çalışmaların

peygamber hataları (zelle) üzerinden ismet sıfatını anlatmaya yönelik olduğunu söylemek gerekir. Peygamber zellelerine çalışma içinde değinilse de konuyu çalışırken asıl amaç peygamberlerin masumiyetinin muhtevasını ortaya koymak olmuştur. Bu açıdan araştırma konu olarak diğer çalışmalardan ayrışmaktadır.

Çalışma başında ismet sıfatının tanımlanması, açıklanması, kelam literatürü içerisindeki anlamı üzerine yapılan çalışmaların varlığını araştırarak teze başlanmıştır. Bu içerikteki çalışmalar ise başka araştırmaların içerisinde genelde konu başlığı olarak yer almaktadır. Ancak bu çalışmanın Mu'tezili bakış açısı üzerinde yoğunlaşması ve bu başlıkların tamamının konunun bütününü oluşturması araştırmayı diğer çalışmalardan ayıran bir diğer nokta olmuştur.

Kadı Abdülcebbar'ın peygamberlerin masumiyeti hususunda temel aldığı akıl-vahiy ilişkisi, konunun bütününde önemli bir yer tutar. Ayrıca Mu'tezile prensiplerinden adalet ilkesi içinde yer alan nübüvvet bahsi Mu'tezile'nin Tanrı-insan ilişkisi ile de birebir bağlantılı olarak ele alınması çalışmayı yürütürken konunun pek çok bağlantı noktası ile ilişik olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kadı'nın bir görüşünü aktarabilmek için adalet prensibini, aslah nazariyesini, lütuf teorisini vs. aktarmayı gerektirmektedir. Hem karışık hem de çok temel düzeyde mantık örüntüsü üzerine kurulmuş bu fikirler silsilesinde adeta boşluk bırakılmadan Kadı tarafından konu aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada bunu anlatabilmeyi hedeflemiştir.

Çalışmanın tamamı giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın detayları ve araştırma sürecini aktarılmıştır. Birinci bölümde Mu'tezile mezhebine ve Kadı Abdülcebbar'a dair bilgiler yer alır. Asıl konunun anlatıldığı ve tartışıldığı kısım ise ikinci bölümdür.

Araştırmanın konusunun belirlenmesinden itibaren çalışma süreci ve sonrasında desteklerini esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi sayın Lütfü Cengiz'e teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2026 **Sümeyye Sündüz KAYACAN**

ÖZET

KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİ

KAYACAN, Sümeyye Sündüz
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ
2026, 97 Sayfa

Peygamberlerin sıfatları meselesi, farklı açılardan İslam tarihi boyunca tartışılmış bir konudur. Bu noktada peygamberlerin vasıfları olarak sayılan nitelikler içinde en çok tartışılan ise şüphesiz ismet sıfatı olmuştur. Peygamberlerin günah işlememesi, günahtan korunması ve masum olması anlamına gelen ismetin; zamanı, muhtevası ve sınırları bu tartışmanın içeriğini ve kapsamını oluşturur.

İsmet sıfatı, Mu'tezile kelam sistemi içerisinde aslah prensibi ve lütuf teorisi bağlamında ele alınmıştır. Mu'tezile'nin temel esaslarından biri olan adalet ilkesi içinde tartışılmış olan ismet sıfatı, peygamberlerin niteliklerini ve nübüvvetin mahiyetini anlayabilmek adına gerek ilk dönemde ortaya çıkan mezhepler gerekse günümüz kelam sistemi içerisinde titizlikle araştırılmış ve incelenmiş bir meseledir. İsmet sıfatı diğer peygamber vasıflarından ayrı olarak beşerin özgür iradesi ve günah işleme potansiyeline aykırı gözüken taraflarıyla dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, ismet sıfatına Mu'tezilî bir âlim olan Kadı Abdülcebbar perspektifinden ele alınmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın görüşleri etrafında şekillenen araştırmada ismet sıfatının, peygamberlerin nübüvvetini tasdik eden önemli bir vasıf olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca ismet sıfatı, peygamber olduğunu iddia eden yalancılar ile Allah'ın gönderdiği elçiler arasında önemli bir ayrım vazifesi görmektedir. Mucize ile Allah tarafından desteklenen peygamberlerin nübüvveti, ismet sıfatı ve diğer sıfatların varlığı ile tasdik edilmiş olur.

Araştırmada, peygamberlerin masumiyetini anlatmakla birlikte peygamberlere ait olan bu vasfın neden ve niçin yaratıldığı konusunu genelde Mu'tezile özelde ise Kadı Abdülcebbar'ın kelam sistemi içerisinde ele alınmıştır. Sonuç itibarıyla

incelenen ismet sıfatının kapsamı, mahiyeti ve önemine dikkat çekilen çalışmanın temel hareket noktası Kadı Abdülcebbar'ın kelam anlayışı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelam**,** Peygamber**,** İsmet**,** Kadı Abdülcebbar**,** Mu'tezile

ABSTRACT

ACCORDING TO QADI ABD AL- JABBAR THE INFALLIBILITY OF THE PROPHETS

KAYACAN, Sümeyye Sündüz
Master of Arts, Department of Basic İslamic Sciences
Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ
2026, 97 Pages

The question of the attributes of the prophets is a topic that has been debated from various perspectives throughout Islamic history. Among the qualities attributed to the prophets, the attribute of ismet has undoubtedly been the most debated. The concept of ismet which signifies that prophets do not commit sins, are protected from sin, and are sinless defines the content and scope of this debate through its timing, substance, and boundaries.

The attribute of ismet is a prophetic quality addressed within the Mu‘tezila theological system in the context of the principle of aslah and the theory of grace. Discussed within the principle of justice one of the Mu‘tezila’s fundamental tenets the attribute of ismet is an issue that has been meticulously researched and examined, both within the early schools of thought and in the contemporary kalam system, in order to understand the qualities of the prophets and the nature of prophethood. The attribute of ismet stands out from other prophetic attributes due to its aspects that appear to contradict human free will and the potential to commit sin.

In this study, we have sought to explain the subject by examining the attribute of ismet from the perspective of Qadi Abd al-Jabbar, a Mu’tazilite scholar. In our research, which is structured around Qadi Abd al-Jabbar’s views, we have emphasized that the attribute of ismet is a crucial quality that validates the prophethood of the prophets. Furthermore, the attribute of ismet serves as a crucial distinction between false claimants to prophethood and the messengers sent by Allah. The prophethood of prophets supported by miracles is confirmed by the presence of the attribute of ismet and other attributes.

In our study, while explaining the innocence of the prophets, we sought to address the question of why and for what purpose this attribute was created, generally within the Mu‘tazili framework and specifically within the theological system of Qadi Abd al-Jabbar. Ultimately, the fundamental starting point of our study which highlights the scope, nature, and importance of the attribute of infallibility has been Qadi Abdul-Jabbar’s understanding of kalam.

Keywords: Kalam, Prophet, Infallibility, Qadi Abdul-Jabbar, Mu‘tezila

Değerli anne ve babama

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **iii**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu **4**
2. Araştırmanın Amacı **5**
3. Araştırmanın Önemi **6**
4. Araştırmanın Sınırlılıkları **8**
5. Konunun Kaynakları **9**
6. Araştırmanın Yöntemi **10**

BİRİNCİ BÖLÜM

KADI ABDÜLCEBBAR'IN KELAM SİSTEMİ

1.1. MU'TEZİLE'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ 12
1.2. MU'TEZİLE'NİN BEŞ ESASI 19
1.2.1. Tevhid 20
1.2.2. el- Menzile Beyne'l Menzileteyn 22
1.2.3. Va'd ve Vaid 25
1.2.4. Emr-i bi'l Ma'rûf Nehy-i ani'l Münker 26
1.2.5. Adalet (Adl) 28
1.3. Mu'tezile'nin Adalet Esası İle İlgili Görüşleri 30
1.4. Kadı Abdülcebbar'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği 38
1.5. Kadı Abdülcebbar'ın Eserleri 42
1.6. Kadı Abdülcebbar'ın Kelam Sisteminde Nübüvvetin Yeri ve Önemi 46

İKİNCİ BÖLÜM

KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE İSMET SIFATI

2.1. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİNİN TEMELLENDİRİLMESİNE ESAS OLAN NÜBÜVVET MESELESİ 52
2.2. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN İSMETİ 62
2.3. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE Bİ'SET ÖNCESİ VE SONRASI İSMET 67
2.4. KADI ABDÜLCEBBAR'IN PEYGAMBER ZELLELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ 72
2.5. KADI ABDÜLCEBBAR AÇISINDAN NÜBÜVVET İLE İSMET SIFATI İLİŞKİSİ 78

2.6.KADI ABDÜLCEBBAR'IN İSMET ANLAYIŞINA DAİR ELEŞTİRİLER VE CEVAPLARI 81
2.7. KADI ABDÜLCEBBAR'IN GÖRÜŞLERİNİN SONRAKİ DÖNEMLERE YANSIMASI 87
SONUÇ VE ÖNERİLER 91
KAYNAKÇA 94

KISALTMALAR LİSTESİ

Cc. : Celle Celaluhu

Vb. : Ve benzeri

Sav. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

Hz. : Hazreti

Bkn. : Bakınız

b. : Bin, İbn (Arapça "oğul, oğlu" anlamına gelir.)

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

İDA : İslam Düşünce Atlası

GİRİŞ

İslam dini, temel inanç esaslarına sahip vahiy kaynaklı bir dindir. Bu esaslar, eksiltmeyi ve arttırmayı kabul etmez. Bunun sebebi ise İslam akaidinin ilahi iradenin koyduğu yasalardan oluşmasıdır. Dolayısıyla İslam dini kişiler tarafından müdahaleye kapalı bir dindir. Elbette bu durum inanç sisteminin taassup doğurduğu anlamına gelmez. Aksine İslam dini taassubun önünde durmuş ve her zaman orta yolu gözetmiştir. Öyle ki müslümanların itidalli bir ümmet olduğu Bakara Suresinde de belirtilmiştir.[1]

Peygamberlere iman meselesi, İslam akaidi içerinde yer alan temel prensiplerden yalnızca biridir. İslam dini, peygamberlere ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bunun pek çok sebebi olmasına rağmen temelde şu söylenebilir; peygamberler Allah Teâlâ (cc) ile insanlar arasındaki beşerî vasıtalardır. Bu vasıtanın temiz, doğru sözlü, günahsız vs. olması gerekir. Böylece emirler, muhataplara açıkça ilave yahut eksiltme yapılmadan iletilebilir.

Peygamberlere iman meselesinin bir diğer yönü ise insanlar ile yaratıcı arasında elçi olan peygamberlerin taşıdıkları sıfatlardır. Peygamberlerin her birine tek tek iman etmenin farz oluşu Kur'an'ı Kerimde yer almaktadır.[2] Bununla birlikte Kur'an bizlere yalancı peygamberlerin varlığına dair de haberler vermiştir.[3] Allah'ın görevlendirdiği kullar ile Allah'a yalan isnad ederek kendilerini elçi olarak gösteren yalancılar elbette ilahi bir işaret ile ayrılmalıdır. Ve bu işaret, sıradan insanların açıkça görebileceği şekilde olmalıdır.

---

[1] el-Bakara 2/143.
[2] el- Bakara 2/136 "…ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız…"
[3] el- En'am 6/93 "Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? ..."

İlahi işaretten maksat, peygamberlerin taşıdıkları vasıflardır. Gerek peygamberler tarihinde gerek İslam tarihinde ve Kur'an'da açıkça bildirildiği şekliyle peygamberler kendi toplumlarının içinde en üst ahlaka sahip kimseleridir[4]. Hem peygamberlik öncesi hem de peygamberlik sonrasından vefatlarına kadar geçen süre içinde kimse onlara yalancılık, hilekarlık vs. kötü bir özelliği yakıştırmamış ve onlarda bu vasıflara şahit olmamışlardır.

Çalışma peygamberlerin vasıflarından biri olan ismet sıfatı üzerine bina edilmiştir. İsmet, peygamberlerin masumiyetini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Ancak yapılan araştırma boyunca ismet sıfatına farklı açılardan, zaman dilimleri üzerinden ve bir müellif tarafından bakılmıştır. Örneğin peygamberlerin nübüvvet öncesi ve sonrasında ismet sıfatına dair eylemlerin keyfiyeti araştırmanın bir yönünü oluşturmuştur.

Araştırmanın başka bir yönü ise peygamberlerin zellelerini konu almasıdır. Peygamber zellelerine dair kapsamlı araştırmalar daha önce de yapılmıştır. Bu çalışma peygamber zellelerini Mu'tezilî bir âlimin görüşleri bağlamında ele alarak konunun diğer çalışmalardan farklı bir alanını göstermiştir. Kadı Abdülcebbar, son dönem Mu'tezile'sinin adeta mezhep için yüz akı olmuş bir kelamcı, usulcü ve fakihidir. Kadı, gerek sistemleştirdiği Mu'tezile öğretisi gerekse yazdığı eserleriyle halen adından söz ettiren önemli bir ilim adamıdır.

Çalışma, ismet sıfatı üzerine bina edilmiştir. Araştırmanın bir diğer temeli ise Kadı Abdülcebbar'ın görüşleri olmuştur. Kadı Abdülcebbar perspektifinden peygamberlerin masumiyetinin açıklandığı çalışmanın bir diğer hareket noktası Mu'tezile'nin tarih sahnesinde yer aldığı döneme ışık tutmak olmuştur. Araştırma, Mu'tezile'nin tarihsel gelişimi ve beş esasına yoğunlaştığı birinci bölümde peygamberlerin masumiyeti fikrine zemin hazırlayan tarihi, sosyolojik ve politik sebeplere de dikkat çekmiştir.

İlk bölümde Kadı Abdülcebbar'ın hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve bakış açısı analiz edilmiştir. İkinci bölümde Kadı Abdülcebbar'ın eserlerini inceleyerek ismet sıfatına dair görüşlerine yer verilmiştir. Burada dikkat edilen husus, ismet sıfatını bir bütün olarak ele almayıp konuyu içerik olarak parçalara ayırmaktır. Böylece içerisinde

[4] Meryem 19/58, el-En'am 6/90 Bu ayetlerde peygamberlerin Allah (cc) tarafından hidayet edilen kimseler olduğundan bahsedilmektedir.

pek çok parçayı ihtiva eden ismet sıfatına farklı açılardan yaklaşarak konunun daha iyi anlaşılması için özen gösterilmiştir.

Kadı Abdülcebbar'a ait *Tesbîtü Delaili'n Nübüvve* ve *Şerhu'l Usuli'l Hamse* adlı eserleri çalışmanın temel kaynaklarıdır. Bu eserlerin yanı sıra Kadı'nın kaleme aldığı çeşitli eserlerin peygamberlerin masumiyetine dair kısımları araştırma içerisinde yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Böylece birincil kaynaklar vasıtasıyla Kadı Abdülcebbar'ın peygamberlerin masumiyetine dair görüşlerine yer verilmiştir. Müellifin peygamberlere iman bahsine, nübüvvete ve ismet sıfatına dair pek çok eser kaleme almış olması, eserlerin karşılaştırarak analiz edilmesine ve yorum yapılmasına imkân vermiştir.

Araştırmanın son kısımlarında, müellifin ismet sıfatı dışındaki görüşlerine, bağlı bulunduğu Mu'tezile mezhebine yapılan itirazlara da değinilmiştir. Mu'tezile ve Kadı Abdülcebbar'ın adalet ilkesine dair görüşlerinin çerçevesi daraltılarak, ismet anlayışına dair yapılan itirazlar şeklinde konu açıklanmıştır. Böylece hem itirazların alanı hem de araştırmanın konusu olan görüşlerin diğer İslam mezhepleri tarafından nasıl karşılandığı sorusuna yanıt vermeye çalışılmıştır.

Araştırmanın odağına neden Kadı Abdülcebbar'ın alındığı sorusuna ise çalışmanın son başlığı olan "Kadı Abdülcebbar'ın Görüşlerinin Sonraki Dönemlere Yansıması" yazısı altında ele alınmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın sadece Mu'tezile mezhebi ile etiketlenemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Kelam tarihi açısından önemli bir müellif olduğu vurgulanmıştır. İslam ilimlerinin içerisinde birden fazla alanda eserler vermiş, binlerce sayfa kaleme almış, İslam'ı anlamak ve anlatmak gayreti göstermiş olan bu şahsiyetin önemine araştırmanın son bölümünde yer verilmiştir. Kadı Abdülcebbar bugün dahi konuşulan kelam konuları üzerinde düşünmüş, yazmış ve konuşmuş bir âlimdir vurgusu ile çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmada ismet sıfatını anlatırken görüşlerinden yararlanılan Kadı Abdülcebbar'ın "doğru bir peygamber algısı" üzerinde çokça durduğunu belirtmek gerekir. Kadı, peygambere verilen aslî görevin ifasını sağlamak, insanların dini kabulünü kolaylaştırmak gibi sebeplerden ötürü ismet sıfatını ayrıca önemsemiştir. Kadı'nın bu hassasiyetinde Mu'tezile'nin adalet esasında göstermiş olduğu titizliğe hem birinci hem de ikinci bölümde yer verilmiştir.

Peygamberlere imanın temeli, dinin sahih bir şekilde iletildiğine inanmak olduğu gerçeği araştırmaya yön vermiştir. Doğru bir peygamber algısı aynı şekilde doğru bir kitap, melek ve Allah inancına ve algısına da zemin hazırlayacaktır. Çünkü dinin insanlar için ilk kaynağı olan peygambere bir birey olarak güven duyulmazsa bir elçi olarak da güven duyulmayacağı âşikârdır.

1. Araştırmanın Konusu

Peygamberler, elçi olmak üzere seçilmiş özel insanlardır. Allah Teâlâ (cc) Bakara Suresinde ardarda peygamberler gönderdiğini bildirmiştir.[5] Bu seçimler ilahi takdîr ile olmuşsa da beşerin anlayacağı hikmetler elbette mevcuttur. Beşerin yaratıcısı ile arasındaki bağın yine başka bir beşer ile kurulması, seçilmiş olan insanın üstün meziyetler ile donatılmış olduğunu akla getirir. Nübüvvet bu anlamda olağanüstü bir makamdır. Bu araştırmanın konusu da nübüvvet makamı için seçilmiş peygamberlerin sıfatlarından biri olan ismettir.

Araştırmada peygamberlerin masumiyeti meselesine Mu'tezilî bir âlim olan Kadı Abdülcebbar'ın bakış açısı ile yaklaşılmıştır. Böylece konunun geniş kapsamı, yalnızca Kadı Abdülcebbar'ın görüşleri üzerine bina edilerek daraltılmıştır. Çalışmanın amacı, Kadı Abdülcebbar'ın peygamberlerin masumiyetine ilişkin fikirlerini derlemek ve analiz etmektir. Bununla birlikte Kadı Abdülcebbar'ın görüşleri etrafında toplanan çalışma farklı eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevapları da kapsayarak araştırmanın çerçevesi genişletilmiştir. Böylece Kadı Abdülcebbar'ın görüşlerinin diğer İslam mezhepleri içinde nasıl tepkiler aldığı da çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Peygamberlerin masumiyetini merkeze alan araştırma, ismet sıfatının imkânı, sınırlılıkları ve kapsamı gibi konunun farklı yönlerine vurgu yapmaktadır. Peygamberlerin masum olması mümkün müdür, onlar günah işlemezler mi, onlar günahtan engellenip cenneti garantiliyorken bizler neden günahtan engellenmiyor ve cehenneme gidiyoruz, peygamberlerin iradeleri var mıdır, peygamberlerin günah işlememesi nübüvveti neden ve nasıl etkiler gibi sorular etrafında şekillenen çalışma Kadı Abdülcebbar'ın cevapları ile noktalanmıştır.

[5] el-Bakara 2/ 87.

2. Araştırmanın Amacı

Kadı Abdülcebbar'ın külliyatının muhtevası, eserlerinin sayısı ve çeşitliliği akademi camiası için mezhep taassubu gösterilemeyecek kadar önemlidir. Ayrıca Kadı Abdülcebbar'a İslam'a mâl olmuş bir müellif gözü ile bakmak gerekmektedir. Onun ilmi birikimini inceleyerek kelam tarihine katkı sağlamayı hedeflemek daha doğru olacaktır. Araştırma, bahsedilen kaygıları da gözeterek Kadı Abdülcebbar merkezli bir bakış açısına sahiptir. Bu noktada bir sonraki aşamada, Kadı Abdülcebbar'ın perspektifinden bakılan konuya karar verilmiştir. Kadı'nın, mevcut eserleri incelendiğinde usulü hamse içerisinde tevhid ve adalet ilkesini adeta öz iki ilke olarak belirlediği fark edilmiştir.[6] O, adalet ilkesi içerisinde ise nübüvvet bahsi üzerinde oldukça fazla durmuştur.

Adalet bahsinde birçok konuyu ele alan Kadı Abdülcebbar peygamberlerin masum oluşları üzerine ise ayrı bir ihtimam göstermiştir. Burada konunun hedefi de peygamberlerin masumiyeti konusunu sistemli bir şekilde çalışmaya aktarmaktır. Kadı Abdülcebbar peygamberlerin ismet sıfatı üzerinde oldukça fazla yazın bırakmıştır. Böylece çalışma sürdürülürken farklı eserler vasıtasıyla Kadı Abdülcebbar'ın anlatmak isteklerine odaklanılabilmesi sağlanılmıştır.

Kadı'nın özel olarak nübüvvet bahsine dair eserleri de mevcuttur. Hem dilimize kazandırılmış hem de halen kazandırılmayı bekleyen eserleri vardır. Kadı, peygamberlerin varlığını, vasıflarını, zellelerini, nübüvvet öncesi ve sonrasında masumiyetleri vs. gibi birçok konuya değinmesinin yanında peygamber inkarcılarına da ayrıca uzun uzadıya reddiyeler yazmış bir müelliftir.

Kadı Abdülcebbar'ın bu özel hassasiyetini daha iyi anlayabilmek ve onun bakış açısı ile nübüvvet bahsine yaklaşmak araştırmanın temel konusunu oluşturmuştur. Mütekellim kimliği ile sorgulayan ve yeni cevaplar üreten Kadı Abdülcebbar'ın bakış açısı ile peygamberlerin masumiyeti meselesini incelemek araştırmanın bir diğer hedefi olmuştur. Hem inananların sorularına cevaplar üreten hem inkarcıların inkarını

[6] Genel kabul Mu'tezilenin beş esası kabul ettiği yönündedir. Kadı Abdülcebbar da bu beş esası kabul etmekle birlikte icmali ve tafsili yaklaşımları benimseyerek esasları sınıflandırır. Temel ilkeleri iki olarak gösterdiği yerde usûl-i hamsenin diğer esaslarını adalet ilkesi içerisinde yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Başkanlığı Yayınları, 2013), 42.

reddeden müellif, üzerinde daha fazla çalışmanın yapılması gereken önemli bir kelamcıdır.

Peygamberlerin masum oluşları, bu masumiyetin mahiyeti araştırma boyunca sorgulanacak ve cevap aranacak olan temel meseledir. Araştırma sürecinde yukarıda da değinilen sorulara cevap bulmak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Nübüvvet, insan aklının üzerinde kutsal bir makamdır. İnsanlık tarihi boyunca, beşerin desteklendiği, yönlendirildiği ve daha iyinin nasıl bulunabileceğine dair örnekleri bizlere ulaştıran önemli bir kurumdur. Bu açıdan nübüvvet amentünün bir ilkesi ve dinin insanlara ulaştığı kaynak olarak da kıymetlidir.

Nübüvvetin hikmetlerini tam olarak anlamak mümkün değilse de üzerinde düşünerek hikmetin kavranma gayretinin gösterilmesi müslümanlar için bir sorumluluktur. Zira pek çok ayet, Allah'ın (cc) yarattığı şeyler üzerine gözlerimizi çevirerek bizlere düşünmeyi öğütlemekte ve bunu emretmektedir.

Nübüvvetin verildiği peygamberler ise yaratıcı ile aramızda bağ kuran elçilerdir. Elçilerin neden seçildiğini bilemesek dahi kimlerden seçildiğini anlamak mümkündür. Gerek Kur'an gerekse hadisler incelendiğinde ortaya çıkan peygamber profilleri adeta birbirinin aynıdır. İslam tarihinde bu profillerin toplamına ise peygamberlerin sıfatları denilmiştir.

Peygamberlerin sıfatları, onların Allah'ın (cc) elçisi olduklarını tasdik eden niteliklerden oluşmaktadır. Allah tarafından desteklenen tüm peygamberlerin ortak özellikler taşıması elbette akli olarak mümkün bir hadisedir. Toplumun gelen yeni dini kabul edip itaat edebilmesinin ilk şartı elbette ki nübüvveti yani elçiyi tasdik etmekten geçmektedir.

Çalışma süresince nübüvvet makamının önemine vurgu yapılmıştır. Araştırma, Allah'ın elçileri olan peygamberlerin beşerlerden ayrılan yönlerinden yalnızca biri olan ismet sıfatı ekseninde tamamlanmıştır. Bu noktada doğru bir peygamber algısının doğru bir din anlayışının temeli olduğunu yinelemek yerinde olacaktır.

Çalışmanın peygamberlik ve beşeriyet sınırlarının anlaşılmasına yardımcı olması hedeflenmiştir. Beşeriyet ile nübüvvet birbiri içinde olsa da mümkün olduğunca sınırlarının belirlenmesi peygamberlere iman meselesini kavrama noktasında önemli olacaktır. Peygamberlere iman meselesi çağdaş kelam tarihi için dahi araştırılmaya muhtaç bir esastır. Zira her yüzyılda bir önceki çağda cevaplanmış sorular dahi yeni kimlikler ile karşımıza çıkmaktadır. Çünkü her çağ kendi sorularını doğurur. Yeni doğan bu sorulara ise bir önceki çağın paradigmaları cevap vermekte yetersiz kalır. Bu sorulara yeni cevaplar bulmak öncelikle kelam camiasının akademiye bir borcudur.

Peygamberlere iman, şâri' olan Allah (cc) tarafından belirlenmiş ve bir akide olarak insanlara bildirilmiştir. Peygamberler tarafından bildirilen esaslardan yalnızca biri olan bu esas, diğer amentü dediğimiz prensipler içinde şüphesiz en dikkat çekenidir. Zira bir insan, kendisine şek ve şüphe gözetmeksizin itaati emretmekte ve bu itaati beklemektedir. Üzerinde düşünüldüğü zaman dahi insanı şaşkına çeviren şey ise elçilik vazifesi kendisine verilen hiçbir peygamberin bunu kendi lehine ve nefsine kullanmamış olmasıdır. Ancak bu bir sonuç cümlesidir. Peygamberlere iman ederek İslam dairesine katılan tüm müminler peygamberlerin seçilmiş elçiler olduğuna kanaat getirerek bu dairede kalmışlardır.

Bu emin oluş peygamberlerin vasıflarıyla mümkündür. Kadı Abdülcebbar'ın üzerinde çokça durduğu, peygamberin özgür iradesinin sınırlanmamasına rağmen kendisinde bulunan vasıfların ve hasletlerin mükemmelliğine binaen iman eden herkes peygamberlerden emin oluyordu. İman eden herkes peygamberleri tanıyor ve onları kendi nefislerine tercih ediyorlardı. Çünkü Allah'ın (cc) rahmet olarak gönderdiği elçinin vasıfları, hiçbir asırda değişmemiştir.

Nübüvvet makamının son elçisinin de on dört asır önce vefat etmesi ile tamamlanan peygamberlik vazifesi halen üzerinde araştırmaların tazeliğini koruduğu bir makamdır. Çağ hangi soruları ve sorunları getirirse getirsin, peygamberlerin masumiyetini ve peygamberlere imanın farziyetini iyi anlamak ve iyi anlatmak beşerin sorumluluğudur. Araştırmanın da temel şiarını bu düşünce oluşturmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Mu‘tezilî âlim Kadı Abdülcebbar’a göre peygamberlerin masumiyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Burada hem konu itibarıyla hem de üzerine çalışılan müellif itibarıyla çalışmanın sınırlandırılması tercih edilmiştir. Böylece konuyu daha çok detaylandırabilmek ve konuya dair akla gelebilecek mevcut sorulara cevap vermek amaçlanmıştır.

Çalışmanın konusu olan ismet sıfatı, bir konu başlığını ifade etmektedir. Bu konu başlığına dair ilk akla gelen alt başlıklar araştırılmış ve konular hakkında bilgi toplanmıştır. Esas kaynak olarak belirlenen Kadı Abdülcebbar’ın eserlerinde bazı konular hakkında detaylıca bilgi verilirken bazı konu başlıkları açılmış ancak üzerinde uzun uzadıya fikir beyan edilmeden konu kapatılmıştır[7]. Müellifin tutumu da gözetilerek her konu başlığı altında bilgi ve konuya dair detay verebilecek aynı yeterliliğe sahip olunmamıştır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise Kadı Abdülcebbar’ın kişisel hayatına ve ailesine dair tatmin edici bilgilerin bulunmamasıdır. Müellifin hayatı üzerine bir başlık açılmış olsa da doğum tarihinden başlayan muğlaklığın tüm hayatı üzerine hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Burada da ancak ulaşılabilen kaynaklar ile bölüm tamamlanmıştır.

Spesifik bir konu olan peygamberlerin masumiyetine dair Kadı’nın ve Mu‘tezile’nin görüşlerine yapılan eleştiriler daha yüzeysel ve azdır. Ancak konunun adalet ilkesi içerisinde ele alındığından yola çıkarak adalet ilkesi içinde nübüvvete dair görüşlerine yapılan eleştirileri de bu konu başlığı altında derlemek uygun görülmüştür. Böylece itirazlar başlığı altında hem peygamberlerin masumiyeti hem de adalet ilkesine dair eleştiriler derlenmiştir.

Aynı konu başlığı altındaki bir diğer sınırlılık ise sadece Ehli Sünnetin eleştirilerine yer verilmesi olmuştur. Diğer İslam mezheplerinin de konuya dair direkt olarak eleştirdikleri bir mesele ile karşılaşılmadığı için başlık altında farklı İslam mezheplerinin eleştirilerine yer verilememiştir.

---

[7] Hz. Musa’nın bir Kıpti’yi öldürmesi hadisesi Kasas Suresinin 15 ve 16. Ayetlerinde açıkça ifade edilir. Kadı Abdülcebbar bu hususta kısa bir açıklama yaparak ayetin devamını açıklamayı uygun görmüştür. Detaylı açıklama için bk. Kadı Abdülcebbar, *Kur’ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu’l Kur’ân Âni’l Metâ’in*, çev. Soner Aksoy - Ali Karataş (İstanbul: Beka Yayınları, 2025), 418.

Çalışma boyunca müellife, hayatına ve eserlerine ve en önemlisi görüşlerine dair verilen bilgiler mutlaka geliştirilmeye ve yenilenmeye muhtaçtır. Çünkü tarihi kaynaklar keşfedilen tüm yeni metinler ile beraber tekrardan şekillenir. Örneğin Kadı Abdülcebbar'a ait olan *el-Muğni'*nin kayıp olan ciltlerine ulaşıldığında Kadı Abdülcebbar'ın tevhit konusuna dair de görüşleri keşfedilmiş olacaktır. Müellife dair şu an da mevcut veriler ışığında hazırlanan bu araştırma, müellife ait olan yeni bir kitap, bilgi, veri ile değişebilir. Bu da bilim için gayet mümkün ve muhtemel bir fikirdir.

5. Konunun Kaynakları

Araştırma peygamberlerin masumiyetini Kadı Abdülcebbar'ın yaklaşımına göre açıklamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla müellifin ulaşılan eserleri çalışmanın birincil kaynağı olmuştur. Konu ve alt başlıklarda açıklamaya çalışılan bahislerde de bu alanda kaleme alınan eser ve makaleler kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde ise Kadı Abdülcebbar ve Mu'tezile üzerine yapılmış çeşitli tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Burada yalnızca kelam alanında değil tefsir, dinler tarihi ve hadis alanında yazılan eserlerin de incelendiğini belirtmek yerinde olacaktır. Her bilgi çalışma içinde kullanılmasa da araştırmanın son halini almasında çeşitli alanlardan edinilen bilgilerin de mutlaka etkisi olduğunu söylemek gerekir.

Çalışmada akademik olarak kaleme alınan eserlerin yanı sıra ansiklopedi maddeleri de kullanılmıştır. Özellikle Türkiye Diyanet Vakfı'na ait ansiklopedinin birçok maddesinin konuyu şekillendirmede yardımcı olduğu söylenebilir. Bunlarla birlikte Kadı Abdülcebbar'ın bir fakih olması dolayısıyla ayetler ile konuları izah etme gayreti bizleri meal okumaya ve tefsirleri incelemeye yönlendirmiştir. Ayetlerde verilen meallerin bir bütünlük oluşturması bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmî web sitesinden yararlanılmıştır. Ayetlerin tefsirine yönelik bir izah gerektiğinde de aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'na ait olan Kur'an Yolu tefsirinden yararlanılmıştır.

Açıklamalı meal kullanmanın konuyu daha iyi anlatabileceği gerekçesiyle Prof. Dr. Hasan Tahsin Feyizli'ye ait olan *Feyzü'l Furkan* adlı Kur'an-ı Kerim ve

tefsirli meali çalışmasından faydalanılmıştır. Böylece çalışmanın genelinde kullanılan meallerde bir bütünlük yakalanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada önemli bilgiler edinilen ve yine tezin tamamlanmasında büyük katkısı olan İslam Düşünce Atlası (İDA) da konunun kaynakları arasındadır. Tasarının kapsam ve amacını şu şekilde açıklanabilir; "İslam düşünce geleneğini, II. /VII. ile XIV. /XX. asırlar arasında yaşamış ekol kurucu filozoflar, kelâmcılar ve sûfiler üzerinden zaman- mekân-öğreti-ekol değişkenlerini dikkate alarak, web tabanlı programlar üzerinden tanıtma amacı güden bir proje."[8] İDA olarak kısaltılan çalışma, Kadı Abdülcebbar'a da kronolojisinde yer yermiştir.

6. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel bir araştırma, çalışmanın, türüne, sürecine, varsayım ve değişkenleri gibi etmenlerine bakılarak hazırlanan akademik bir üründür. Bu ürün oluşturulurken uyulması gereken kurallar yerine getirilerek araştırma akademiye kazandırılmaktadır.

Dolayısıyla her bilimsel çalışma da farklı bir araştırma konusu belirlense de tüm araştırmaların uymak zorunda olduğu belli kurallar vardır. Bu çalışma İslami ilimler içerisinde kelam alanında hazırlanmıştır. İslami İlimlerin sosyal bilimler içerisinde yer almasından ötürü, sosyal bilimlerde hazırlanan çalışmaların kullandığı yöntem ve tekniklerden yararlanarak araştırma tamamlanmıştır.

Sosyal bilimler içerisinde araştırmaların büyük bir çoğunluğunda görüldüğü gibi bu çalışmada da tanımlama ve betimleme yöntemi sıkça kullanılmıştır. Hem sorunu açıklayabilmek hem analizler yaparak konunun farklı boyutlarını keşfedebilmek adına kullanılan bu yöntemler akademik araştırmalarda da oldukça yaygındır.

Çalışmada betimlemeler yaparak konuyu daha net olarak anlaşılır kılmak hedeflenmiştir. Aynı şekilde analizlerle de konuya yeni bir perspektif kazandırmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmanın tamamında yazılı kaynaklar kullanılmıştır. Çalışmada arşiv belgelerine, istatistik raporlarına vs. yer verilmemiştir. Çalışma boyunca yapılan analizler yalnızca çıkarımlara ulaşmak için değil konuyu daha açık ve anlaşılır hale getirmek amacıyla da kullanılmıştır. Aynı zamanda bir müellifin eserleri arasında yürütülen araştırma içerisinde müellifin dönemsel olarak fikri

[8] İslam Düşünce Atlası Erişim: 21.12.2025

gelişimini de kaydetme fırsatının yakalanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla tarihsel kayıt analizinin de dolaylı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Bilimsel araştırmalarda ki etik kurallarının dikkate alındığı, etik beyan raporu ile de desteklenmiştir. Bilimsel fikir hırsızlığının, bilinen bir hırsızlıktan hiçbir farkı olmadığı görüşü ile çalışma tamamlanmıştır. Araştırma boyunca yer verilen her bilginin kaynağının belirtilmesine özen gösterilmiştir. Kaynak gösterilemeyen çalışmalara ise araştırma içinde yer verilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KADI ABDÜLCEBBAR'IN KELAM SİSTEMİ

Birinci bölüm içerisinde Mu'tezile'nin tarihsel gelişimi ve beş esasına yer verilmiştir. Bu kapsamda adalet esasının temel konularına ayrıca değinildikten sonra Kadı Abdülcebbar'ın hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri aktarılacaktır. Son olarak Kadı Abdülcebbar'ın kelam sisteminde nübüvvetin önemine değinilecektir.

1.1. MU'TEZİLE'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Mu'tezile mezhebi ortaya koyduğu görüşleriyle yaptığı kelamın muhteviyatıyla kelam tarihini derinden etkilemiştir. İslam düşüncesinde kelamın başlangıcı olarak Mu'tezile mezhebi kabul edilmektedir.[9] Dolayısıyla Mu'tezile'nin kelam sistematiğini anlamak, günümüzde oluşturulmak istenen işler bir kelami bakış açısı için çok kıymetlidir.

Mu'tezile mezhebinin doğuşu, şekillenişi ve yaşadığı tarihi devir hakkında bilgi veren Osman Aydınlı'nın tanımı Mu'tezile mezhebini tanıma açısından güzel bir örnektir:

> "Mu'tezile, Emevilerin son dönemindeki fikri tartışmaların odak noktasını oluşturan büyük günah meselesi, Allah'ın sıfatları gibi konular etrafında şekillenmeye başlayan, Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetlerinin sonucunda felsefi fikirlerden beslenerek güçlenen ve Abbasilerin yükseliş sürecinde bir süre resmi mezhep statüsü kazanan dini- politik bir harekettir."[10]

Tanımda anlatılanlara ek olarak mezhebin beş esas dediği "Usulü Hamse" nin kabulünden bahsetmeliyiz. Bu beş esas mezhebin görüşlerini toplayan bir şemsiye vazifesindedir. Beş esası bilmeden Mu'tezile mezhebini anlamakta mümkün değildir.

[9] Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam* (Konya: Tekin Kitabevi, 2019).
[10] Osman Aydınlı, "Mu'tezile", *İslam Mezhepler Tarihi*, ed. Hasan Onat- Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker, 2016), 127.

Genel olarak mezhebin konulara yaklaşımları ve ortaya koydukları fikirlerde temel hareket noktaları bu beş esastır.

Tevhit, adalet, el menzile beyne'l menzileteyn, el va'd ve'l vaid, emri bi'l ma'ruf ve'n nehyi ani'l münker olarak isimlendirilen beş esas kelam alanında tartışılmış ve konuşulmuş her konunun üst başlığıdır. Mu'tezilî âlimler adalet ilkesi başlığı altında bu hususta görüşlerini beyan etmişlerdir. O âlimlerden biri de Kadı Abdülcebbar'dır.

Sözlükte "ayırmak, uzaklaştırmak anlamındaki azl kökünden sıfat olan Mu'tezile kelimesi "uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen" demektir.[11] Mu'tezile mezhebinin isimlendirilmesi konusundaki genel görüş, mezhebin azl kökünden türeyen bu kelimeye dayanarak isimlendirildiğidir. Mu'tezile adının tarihte ilk defa kullanıldığı zaman ve kişiler ile ilgili farklı rivayetler öne sürülmüştür. En bilinen isimlendirme Mu'tezile olsa da mezhebe farklı isimler de zaman içerisinde yakıştırılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; "Kaderiyye, Cehmiyye, Seneviyye, Mecûsiyye, Muattıla, Vaîdiyye".[12] Elbette bunlar mezhebin tarafgirleri değil, karşıt gruplar tarafından oluşturulmuş isimlendirmelerdir. Mu'tezile adı için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ancak bu ad mezhep içerisinde olumlu bir anlama da dönüştürülmüş ve bu olumlu anlama binaen kullanılmıştır. Mu'tezile adının övgü ifadesi olduğunu düşünen mezhebin ilk temsilcilerine göre bu ad, tartışma ve savaşlardaki taraf tutmayan gruba ithafen verilmiştir.[13] Mu'tezile mezhebi mensuplarının kendilerini tanımladıkları isimler ise "Mezhebi ehli tevhid ve mezhebi ehli adl" adlandırmalarıdır.[14]

Mezhebin anıldığı Mu'tezile adı, mezhebe daha sonra isim olarak verilmiştir. Burada mezhebe verilen isimlendirmenin gerekçesi ve mezhebin ortaya çıkış sebebi olan olaydan bahsetmek gerekir. Aktarılan rivayetlerde, bir ders halkasından ayrılma olarak başlayan bir hareketin mezhepleşme olarak devam ettiği anlatılmaktadır. Mu'tezile mezhebinin ilk oluşumu genel olarak Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) mürtekib-i kebîre konusunda hocası Hasan Basri'nin (ö.110/728) ders halkasından

[11] İlyas Çelebi, "Mutezile", *Mutezile* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 391.
[12] Çelebi, "Mutezile", 391.
[13] Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* (Ankara: Damla Yayınevi, 2016), 169.
[14] Süleyman Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi* (İstanbul: Dergâh, 2016), 11.

ayrılmasıyla başlatılmaktadır.[15] Yaşanan bu olayın Basra'da meydana gelmesi[16] Mu'tezile'nin Basra'da tarih sahnesine çıkması olarak kabul edilmiştir.

Büyük günah işleyenin durumunun ne olacağı şeklinde yöneltilen soruya Hasan Basri'den önce ders halkasındaki öğrencisi Vasıl bin Ata'nın "Büyük günah işleyen kimsenin ne mümin ne de gerçek kafir olduğunu, iman ile küfür arasında bir yerde (el menzile beyne'l menzileteyn) bulunduğunu"[17] aktarılmaktadır. Bu olaydan sonra Hasan Basri'nin ders halkasını Amr bin Ubeyd'in de (ö: 144/761) terk ettiği[18] bildirilir. Böylece mezhebin kurucuları olarak Vasıl bin Ata ile birlikte Amr bin Ubeyd de gösterilir. Söz konusu hadisenin eleştirildiği, zayıf kabul edildiği de kelam tarihi içerisinde dile getirilmiştir. Vasıl b. Ata'nın Hasan Basri'nin ders halkasından ayrılması ile başlatılan Mu'tezile mezhebinin ortaya çıkışı ile ilgili yalnızca bu olayı göstermek yeterli olmayacaktır.[19] Ancak yine de kabul görmüş ve meşhur olmuş olan rivayet budur.

İlmi manada Mu'tezile mezhebinin ortaya çıkışı hicri ikinci yüzyılın başlarındadır.[20] İslam toplumunda o dönem içerisinde yaşanan savaşlar, müslümanların birbirini Allah (cc) adını kullanarak katletmesi gibi büyük problemler Mu'tezile mezhebinin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Mu'tezile İslam'ın kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkan bir fırkadır. Ancak mezhebin ortaya çıkmasının gerekçeleri olarak dönemin şartları içerisinde pek çok sebep yer almaktadır. Birçok soru ve cevaplandırılması gereken meseleler İslam toplumunda bir arayışı vücuda getirmiştir. Hasan Basri'nin halkasından ilk kopuş bu arayışın fitilini ateşlemiştir.

Mu'tezile'nin ortaya çıktığı hicri ikinci yüzyılda Basra Emevi hakimiyetindeydi. Hz. Peygamberin (sav) torunu Hz. Hüseyin'in şehadeti ile halkın tepkisini üzerine çeken Emevi iktidarı Cebriyye mezhebine yakın bir tavır sergilemiştir. Mu'tezile'nin ise ilk dönemde Kaderiyye ismi ile anılması, Emeviler'in husumetini celbetmiştir.[21] Mu'tezile, Kaderiyyenin devamı olarak anılması durumunda Emevi idaresi altında zor dönemler yaşayabileceğinin de farkındaydı.

---

[15] Hasan Kurt, "İslam'ın Akılcı Ekolü Mu'tezile", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/2 (2012), 211.
[16] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 40*.
[17] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 40*.
[18] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 40*.
[19] Kurt, "İslam'ın Akılcı Ekolü Mu'tezile", 216.
[20] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 170*.
[21] Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 325.

Emevilerin yanı sıra ashabın ileri gelenleri olmak üzere Selef yöntemini benimseyenler de kaderiyyenin karşısında yer almış, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik gibi sahâbîler Mu'tezile'den uzakta olduklarını açıklamaktan çekinmemişlerdir.[22] Dolayısıyla hem ashabın ileri gelenlerini hem de Emevi idaresini karşılarına almak demek o dönem içinde halkın çokça büyük bir kısmıyla karşı karşıya kalmak anlamına geliyordu.

Emevi iktidarı içinde kaderiyyeyi desteklemek demek, işkencelere ve sürgünlere razı olmak demektir. Örneğin, Emevilerin son halifesi II. Mervân, Halife II. Velîd'in öldürülmesinden kadercileri sorumlu tuttuğu için onlara şiddet uygulamış, aralarında Vadîn b. Atâ el-Huzâî, Rebî'b. Hazyân el-Yemenî gibi kişilerin de bulunduğu bazı kaderîler şiddetten kaçıp Basra'ya gitmiştir.[23]

Mu'tezile kendisini Kaderiyyenin bir devamı olarak gösterip tüm dikkatleri olumsuz manada üzerine çekmek istememiştir. Aksine, güçlerini artırabilmek için idarecilerin desteğini almaları gerektiğini idrak eden fırka mensupları, özellikle Emevilerin son halifelerinden Yezidi b. Velid (126/744) üzerinde etkin olarak, onun mezheplerine intisabını sağlamışlardır.[24] Mu'tezile'nin siyasette güçlenmesini Emevilerin son dönemi ile başlatılabilir. Ancak fırkanın asıl etki alanını Abbasiler döneminde zirveye çıkmıştır. Mu'tezile'nin siyasi anlamda güçlenirken felsefeye de aynı oranda ilgi duyması arasındaki paralellik dikkat çeker. Fırkanın teşekkül süreci beş esasın muhteviyatının da oluşmasına katkı sağlamıştır. Örneğin Nazzam (222/835) gibi mezhebin öncü isimlerinin bulunduğu neslin öncesinde beş esasın muhteva olarak tam teşekkül etmemesinin yanı sıra kavram olarak da hiç telaffuz edilmediği[25] bilinmektedir. Yani fırkanın geçirdiği dönemler etrafında beş esas da şekillenmiştir.

Hicri ikinci yüzyılda, Emevi hakimiyeti, Abbasi dönemi, siyasi etki alanları derken Mu'tezile'nin politik bir yüzünün olduğunu söylenebilir[26]. Mu'tezile bu siyasi iktidarı, fikirlerinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak için kullanmıştır. Örneğin

[22] İlyas Üzüm, "Kaderiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2001), 64-65.
[23] Üzüm, "Kaderiyye", 64-65. Burada Kaderiyye ve Mu'tezile'nin ayrımından bahsetmek yerinde olacaktır. "Kaderiyye kader meselesine yaklaşımı bakımından paralel durumda bulunup daha sonra taraftarlarının kendisine katıldığı Mu'tezile ile ilişkisi olmakla birlikte en azından başlangıçta ondan ayrı bir fırkadır." Üzüm, "Kaderiyye", 64.
[24] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, 325*.
[25] Aydınlı, "Mu'tezile, 132".
[26] Mu'tezile içinde siyasî konularla daha ziyade Bağdat okulu ilgilenmiştir. Detaylı bilgi için bk. Çelebi, "Mutezile", 398.

Abbasiler döneminde hilafet merkezinin Bağdat'a taşınmasıyla birlikte Mu'tezile burada da etkin hale gelmiş ve kendisi için Bağdat'ı önemli bir merkez haline getirmiştir.[27] Böylece mezhebin daha büyük kitlelere ulaşma imkânı da artmıştır. Fırka, teşekkülünden itibaren hızlı bir şekilde güçlenmiştir. Bu güçlenmenin sebepleri aynı zamanda Mu'tezile'nin doğuşuna etki eden faktörlerden de beslenir. Mezhebin doğuşuna sebep olarak gösterilen müslümanlar arasındaki ihtilaflara çözüm bulma arzusu, İslam'ı savunma isteği gibi etkenler ile mezhep geniş kitlelere çözümlerini ve fikirlerini de ulaştırmayı hedeflemiştir. Nitekim siyasi güç ile desteklenen mezhep, bu arzusunu gerçekleştirebilmiştir.

Mu'tezile, yalnızca siyasi güç elde etmekle kalmamış ciddi manada kendilerinden sonra gelecek olan pek çok mezhebi de etkisi altına alacak felsefi derinliğe erişmiştir. İslam mezhepleri içinde entelektüel bir seviyeye sahip olan mezhebin asıl özgün kimliğine ulaşması ise felsefe kitaplarının çevirisi ile mümkün olmuştur.[28] Mu'tezile'nin ortaya çıktığı yer olan Irak, hicri ikinci yüzyılda kozmopolit bir yapıya sahiptir.[29] Dolayısıyla fırka mensuplarının muhatap kitlesi yalnızca müslümanlar değildi. Felsefeye ilginin artmasının bir sebebi olarak da muhatap kitlenin farklı dini gruplardan oluşması ve bu farklı dini grupları daha yakından tanıma isteği de gösterilebilir. Muhatap kitlenin çeşitliliği ile birçok görüşün de dile getirildiği bir ortamdan söz edilebilir.

Felsefeye olan ilgi tercüme faaliyetlerinin bir sonucudur. Nitekim felsefe metinlerinin çevrilmesi ve o dönemde âlim zevatın bu kitaplara ulaşması ilim camiasında ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Teknik anlamda tercüme faaliyeti denilebilecek ilk olgular Emevîler döneminde ortaya çıkmıştır. Kaynaklara göre Emevî Emîri Hâlid b. Yezîd (ö. 85/704 [?]) bazı bilimsel eserleri Arapçaya tercüme ettirmiştir.[30] Emevîler ile başlayan süreç Abbasiler döneminde de devam ettirilmiştir. Abbâsîler devrinde çeviri yapılan diller arasında başta Grekçe olmak üzere Hintçe, Nabatîce ve Pehlevîce vardır.[31] Elbette tercümelerin yapıldığı ortamın içerisinde

[27] Aydınlı, "Mu'tezile", 128.
[28] Aydınlı, "Mu'tezile".
[29] İsmail Şık vd., *Kelam I* (Ankara: Gece, 2017), 98.
[30] Muhittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 498-504.
[31] Macit, "Tercüme Hareketleri", 498-504.

bulunan Mu‘tezilî âlimler bu süreçten fikri manada etkilenmişlerdi. Dolayısıyla tercüme faaliyetlerinin Mu‘tezile tarihinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.

Mu‘tezile’nin gelişmesi Abbâsîler döneminde siyaset eli ile gerçekleşmiştir. Halife Ebû Ca‘fer el-Mansûr ile Amr b. Ubeyd’in yakın iki arkadaş olduğu kayıtlara geçmiştir.[32] Mu‘tezilîler bu dostlukla başlayarak süreç içerisinde siyasetteki rollerini geliştirdiler. Hatta mezhep üyelerinin daha sonraları taht kavgasından başarı ile çıkan Me’mûn’u destekledikleri de tarihi kaynaklarda yer almıştır. Böylece Mu‘tezilî âlimler halife ile kurulan yakın ilişkiler neticesinde, saray içerisinde ideolojilerini hâkim kılmayı başardılar. Bu durum Mu‘tezile için ülke idaresinde söz sahibi olmanın da kapılarını açtı. Abbasi devletinin sonraki süreçte rolü sarayından başlayarak ülkesi içinde Mu‘tezile’ye ve öngördüğü fikirlere itibar kazandırmak olmuştur. Güç zehirlenmesinin bir örneği denilebilecek Mihne hadisesi, Mu‘tezile’nin en güçlü olduğu bu dönemlerde yaşanmıştır. Me’mun döneminde başlayan halku’l Kur’an meselelerinde halka karşı gösterilen şiddet, zulüm ve baskı Mu‘tasım-Billâh ve Vâsık-Billâh devirlerinde de artarak devam etmiştir.[33] Mihne, Abbasi devletindeki bazı idarecilerin yönetimi esnasında muhafazakâr olarak adlandırabileceğimiz alimlerin bir kısmını sorguya çekerek ve işkence göstererek yaşattıkları bir dönemin adıdır.[34] Mihne olaylarını başlatan halife Me’mun’dur. Yani Mu‘tezile’nin siyasette yer bulduğu ve devrinin en güçlü İslam mezhebi olduğu yıllarda Mihne hadisesi meydana gelmiştir. Mihne döneminin en yoğun hissedildiği dönem Me’mûn’un hilafet devridir ancak Halife Mu‘tasım ve Vâsıḳ dönemlerinde de aynı şiddette olmamasına rağmen baskı devam etmiştir.[35]

Burada Mu‘tezile’nin tavrı “Kur’an mahluk değildir” görüşünü benimseyenlere karşı şiddete başvurduğu şeklinde yorumlanabilir. Aslında fırka mensuplarınca Kur’an yaratılmamıştır demek tevhid ilkesine aykırı bir ifadeydi. Dolayısıyla tevhidi bozan kimse müşrikti ve derhal kendisine müdahale edilmeliydi. Mu‘tezile açısından bakılacak olursa Mihne, tevhid adına verilmiş bir mücadeledir. Aynı zamanda Mihne, siyasi erkin bir tasarrufudur. Bu sebeple adı eziyet anlamına da

[32] Çelebi, “Mutezile”, 392.
[33] Çelebi, “Mutezile”, 392.
[34] Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2020), 26.
[35] Yücesoy, “Mihne”, 26.

gelen[36] mihne kelimesi Mu‘tezile açısından bu dönemi nitelemek için kullanılan yanlış bir ifadedir ve uygun bir isimlendirme değildir. Dolayısıyla Mihne dönemine dair bilgilerin büyük bir çoğunluğu, hadisenin isimlendirme safhası da dahil, mezhebe muhalif olan gruplar tarafından yazıldığını göstermektedir.

Mu‘tezile’nin tevhid anlayışını savunma psikolojisiyle Mihne hadisesini müslümanlara yaşatması elbette ki tek başına yeterli bir açıklama sunmamaktadır. Mu‘tezile’nin amaçları arasında kendisine muhalefet edenleri etkisiz hale getirerek Mu‘tezile karşıtlarını susturmak[37] gibi siyasi etkenler olduğunu söylemek mümkündür. Mu‘tezile’nin mezhep olarak sebep olduğu Mihne hadisesi İslam mezhepler tarihi açısından önemli vakaların başında gelir. Siyasi olarak güçlenen mezhebin uyguladığı baskı, mezhebe ciddi anlamda kötü bir şöhreti miras bırakmıştır.

Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh[38] gibi selef âlimlerinin eziyet çektiği bu dönem, Mu‘tezile’nin de halk nazarına prestijini olumsuz etkilemiş ve mezhebin güç kaybetmesine sebep olmuştur. Mihne dönemi Mu‘tezile’nin siyasi iktidarının çöküşünü hazırlarken mezhep içinde dinin aslından dahi olmayan meseleler için Mu‘tezilî alimlerin birbirlerini tekfir etmeleri güç kaybetme sürecinin hızını artırmıştır.[39] Böylece mezhep için yükselişin arkasından gelen çöküş süreci kaçınılmaz olmuştur. Ancak Mihne döneminin Mu‘tezile’ye katkılarının olduğu da aşikardır. Mu‘tezile’nin sistemleşme süreci Mihne’den sonraya denk gelir.

Mezhep Basra’da tarih sahnesine çıkmış olsa da siyaset ile daha çok iç içe olan Bağdat kolunun Mihne döneminde etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bağdat Mu‘tezilîleri, mezhebin görüşlerinin devlet eliyle yani siyasi bir güç ile desteklenerek yayılmasını bunun da emri bil ma’ruf nehyi ani’l münker ilkesi kapsamında olması gerektiğini savunuyordu. Bağdat Mu‘tezile’sinin, bu ve buna benzer görüşlerindeki etkinin sebebi olarak halife Me’mun dönemi ile başlayan tercüme hareketleri bağlamında felsefeden etkilendiklerini[40] de söylemek mümkündür. Mezhep Basra ve Bağdat kollarına ayrılmıştır. Mezhebin kollara ayrılması Abbasiler döneminde olmuştur. Basra (Basriyyûn) ve Bağdat (Bağdâdiyyûn) olarak adlandırılır ve kolların

[36] Yücesoy, “Mihne”, 26.
[37] Çelebi, “Mutezile”, 396.
[38] Yücesoy, “Mihne”, 26.
[39] Kurt, “İslam’ın Akılcı Ekolü Mu’tezile”, 218.
[40] Çelebi, “Mutezile”, 394.

her biri zaman içerisinde bir okula dönüştürülmüştür.[41] Mezhebin beş esasını iki okul da kabul etmektedir.

Mu‘tezile’nin Abbasiler içerisinde Me’mun ile başlayan yükselişi 232’ de (847) halife olan Mütevekkil- Alellah’ın mezhebi destekleme siyasetine son vermesi üzerine durmuştur.[42] Sonrasında dönem dönem Mu‘tezile içinde yetişen önemli isimlerle mezhep adından söz ettirse de mezhep bir daha eski siyasi gücüne erişememiştir. Halife Mütevekkil döneminde ise mezhep için siyasi güç ve desteğin kaybedildiği yeni bir süreç başlamıştır.[43] Mu‘tezile toplum üzerindeki etkisini kaybetse de mezhep, Mu‘tezile-Şia yakınlaşması, Yemen Zeydîliği ve kısmen de İmâmiyye içinde var olmaya devam etmiştir.[44]

1.2. MU‘TEZİLE’NİN BEŞ ESASI

Mu‘tezile mezhebi ortaya çıkışından itibaren adından söz ettirmiş itikâdi bir mezheptir. Beş esas prensibini benimseyen herkes Mu‘tezilî sayılmıştır. Mezhebin beş ilkesini ilk ortaya atan kişi olarak görülen[45] Vasıl bin Ata’nın önemi büyüktür. Hatta Vasıl b. Ata’nın mezhep içerisinde ki önemine binaen fırkaya Vasıliyye Fırkası[46] da denmiştir. Vasıl b. Ata, Mu‘tezile için hem mezhebin ortaya çıkışı hem de fırkanın ilkelerinin oluşması noktasında önemli bir temsilci, etkin bir kelamcı sayılmaktadır.[47]

Vasıl b. Ata, Amr b. Ubeyd ve Hasan Basri arasında gelişen olaylardan itibaren gittikçe büyüyen fırkada, mensuplarını mezhep etrafında toplayan en önemli unsur usulü hamse yani beş esas olmuştur. Basra ve Bağdat Mu‘tezilesi içerisinde de tavizsiz bir şekilde benimsenmiş olan beş esasın bütünleştirici bir etkiye sahip olduğu[48] yadsınamaz. İslam mezhepler tarihi incelendiğinde fark edilecektir ki Mu‘tezile’den önce görüşlerini, ilkelerini ve çerçevesini sistematik olarak belirginleştirmiş başka bir mezhep ortaya çıkmamıştır.[49] Beş esas olarak dilimize çevrilen usûl-i hamse

[41] Çelebi, “Mutezile”, 393.
[42] Çelebi, “Mutezile”, 392.
[43] Kurt, “İslam’ın Akılcı Ekolü Mu’tezile”,219.
[44] Çelebi, “Mutezile”,393.
[45] Kemal Işık, “Mu'tezile’nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIV (1981), 343.
[46] Işık, “Mutezile’nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi, 343”.
[47] Işık, “Mutezile’nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi”,343.
[48] Mehmet Fatih Özerol, *Mutezile’de Tevhid* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 13.
[49] İlyas Çelebi, “Usûl-i Hamse”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2012),211.

Mu‘tezile’nin düşünce sistemini yansıtan beş prensipten meydana gelmiştir, bu beş ilkenin içinde yer alan tevhid ile adalet prensipleri mezhebin büyük bir ihtimam gösterdiği ilk iki ilke olmuştur.[50] Ehli Sünnet’in iman esası olarak ortaya koyduğu ilahiyyat, sem’iyyat ve nübüvvat başlıkları altında Mu‘tezile’nin tevhid ve adalet ilkesi ilahiyyat başlığına denk gelir.

Mu‘tezile’nin Allah’ın varlığı ve birliğine çok büyük önem atfettiğini söylemeliyiz. Ortaya koydukları tüm görüşlerin temeli, taaddüdü kudema denilen kadimlerin çokluğundan Allah’ın birliğine zarar verebileceği düşüncesi ile uzaklaşmaktır. Mu‘tezile’nin kelam anlayışına göre tevhid ilkesi ile Allah’ın (cc) zatını, ilahlık makamını, vahdetini vs. her türlü noksanlıktan ve şüpheden uzak tutma esasına dayanır.[51] Eş’ârî’nin (324/935-36) kaleme aldığı *Mâkâlât* isimli eseri incelediğimizde hicri üçüncü asırda yaşanan kelami ve fıkhi münakaşaların büyük bir kısmı Mu’tezile’nin tevhid ve adalet prensipleri etrafında gelişen konulardan kaynaklandığını göstermektedir.[52] Mu‘tezile’nin benimsediği adl prensibi, tevhid ilkesinden sonra gelir ve geride kalan üç ilkeyi de kapsayacak mahiyette olduğu kabul edilir.[53]

Kadı Abdülcebbar’ın bir Mu‘tezilî olarak beş esası kabul ettiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda kaleme aldığı eserlerde mükellefin din usulü hakkında bilmesi gerekenler nelerdir sorusuna “Dört şeydir: Tevhid, adl, peygamberlik\nübüvvet, dini hükümler. Dinin mihveri bu esaslara göre teşekkül eder”[54] cevabını vermiştir. Böylece O’nun beş ilkeyi ihtiva eden iki esas olarak tevhid ve adalet ilkesini kabul ettiği söylenebilir. Diğer esasları yok saymayan müellif temel iki ilke içerisinde diğer esaslara da yer vermiştir.

1.2.1. Tevhid

Fırkanın en önemli prensibi tevhid ilkesidir. Mu‘tezile mezhebi, tevhid ilkesini açıklarken orijinal diyebileceğimiz bir izahat tarzı geliştirmiştir.[55] Aslında Allah’ı (cc) zatında ve sıfatlarında her türlü eksiklikten münezzeh kılarak iman etmek tüm İslam

[50] Orhan Ş. Koloğlu, *Mu’tezile’nin felsefe eleştirisi: Harezmli Mutezili İbnü’l-Melahimi’nin felsefeye reddiyesi* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 2.
[51] Özerol, *Mutezile’de Tevhid, 49*.
[52] Kurt, “İslam’ın Akılcı Ekolü Mu’tezile”, 222.
[53] Ahmet Saim Kılavuz, “Adl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 388.
[54] Kadı Abdülcebbar, *Mu’tezile’de Din Usulü*, çev. Murat Memiş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 22.
[55] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 44*.

mezhepleri ve ekolleri için ortaklaşa kabul edilen bir iman esasıdır. Mu'tezile mezhebinin diğer İslam mezheplerinden ayrıştığı nokta, "Allah Teâlâ'nın (cc) zatı üzere zaid olması"[56] fikridir. Yani yüce Allah Teâlâ (cc) zatından bağlantısız, kopuk olarak tasavvur edilemez.[57] Bu prensibin içerisinde ele alınan meselelerden biri de Allah Teâlâ'nın (cc) sıfatları meselesi olmuştur. Mu'tezile zat ve sıfat ayrımı meselesinde tevhid ilkesinin zarar görebileceği hassasiyeti ile konuya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Mu'tezileye göre; "Cenabı Hak için Alîm, Semî, Basirdir denilebilir fakat O'nun ilim, sem', basar sıfatı vardır denilemez."[58] Allah Teâlâ'nın zatından ayrı olan sıfatlarını kabul etmek ikinci bir ezeli varlık kabul etmek manasına gelir. Bu noktada denilebilir ki Mu'tezile'ye göre ilâhî fiiller hâdis olduğu için zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmesi mümkün değildir.[59] Dolayısıyla zattan ayrı ezeli bir sıfat anlayışı kabul edilemez.

Vasıl b. Ata ezeli varlığın yanında başka bir ezeli varlığın kabul edilmesinin şirke düşmek olduğunu düşünerek söz konusu sıfatların varlığını bütünüyle reddetme yoluna gitmiştir.[60] Başlangıçta zattan ayrı ezeli sıfatların reddedilmesi fikri tam olarak sistemleştirilememiş olsa da sonra gelen Mu'tezilî alimler felsefenin de etkisiyle konuya derinlik kazandırmış ve sıfatlar konusuna dair benimsedikleri fikri geliştirmeyi başarmışlardır.[61]

Sıfatlar konusu, Mu'tezile içerisinde tevhid ilkesinin merkezinde yer almakla kalmamış aynı zamanda mezhebin yapısı içerisinde de en çok dile getirilen meselelerden olmuştur.[62] Allah'ın sıfatları meselesinde çeşitli tasnifler de yapılarak bu konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Mu'tezilenin sıfatlar ile ilgili teorisi de bu sınıflandırmaların zemininde şekillenmiştir.[63] Sıfatların tasnifi, konuya yaklaşımı da sistemli hale getirmiştir. Sıfatlar üzerinden, sıfatların zat ile ilişkileri değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Allah'ın (cc) zat ve sıfatlarının bağı İslam mezhepleri içerisinde üzerinde en çok münakaşanın yaşandığı mesele olduğunu da söyleyebiliriz.

[56] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 174*.
[57] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 174*.
[58] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 174*.
[59] Mevlüt Özler, "Tevhid" (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 18.
[60] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, 336- 337*.
[61] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, 337*.
[62] Orhan Şener Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 224.
[63] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 225*.

Böylece zat ve sıfatlar bahsi hem Mu‘tezile’nin hem de farklı İslam mezheplerinin üzerinde fikir beyan ettiği bir konu olmuştur.[64]

Ebu Haşim el-Cübbai (ö 321/933), Sünni ekolün Mu‘tezile’nin sıfatlar ile ilgili ortaya attığı itirazları göğüsleyebilmek ve konunun açmazlarını çözümleyebilmek adına ahval teorisi adıyla bilinen yeni bir nazariye ortaya koymuştur.[65] Ahval teorisinde Ebu Haşim çözüm olarak sıfatların doğrudan zata nispet edildiği klasik görüşü reddederek yerine zat ile aynı özeliklere sahip olduğu düşünülen zat sıfatı kavramını öne sürmüştür.[66]

Tevhid ilkesi içerisinde tartışılan diğer meselelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz; “Allah’ın varlığı (İsbat-ı Vacip), İlahi sıfatlar, zat- sıfat ilişkisi, özdeşliği, fiili sıfatlar, Allah’ın (cc) iradesi, mütevellid fiiller, ru’yetullah meselesi, Allah hakkında kullanılabilecek isimler vs.”[67] Tevhid ilkesi diğer prensipler gibi üst bir başlıktır. Bu üst başlık altında konuya ilişkin problemler tartışılır ve nazariyeler oluşturulur. Mu‘tezile’nin tevhid üzerinde fazlaca durması kelam tarihine de birçok delillendirme, ispat metotları ve farklı teoriler kazandırmıştır.

Tevhid ilkesi kapsamında oluşturulmuş kavramlara örnek vermek gerekirse; halku’l Kur’an, nefyu’r rüyet ve nefyu’s sıfat kavramlarını gösterebiliriz. Yine tevhid ilkesi içerisinde Mu‘tezile’nin geliştirdiği teşbihe karşı tenzih anlayışını da burada dile getirebiliriz. Bu kavramlar Mu‘tezile’nin tevhid ilkesi çerçevesinde yaşadığı tarih sürecinde geliştirdiği kavramlardır. Mu‘tezile Allah’ın (cc) varlığı ve birliğinin korunması meselesine o kadar çok ihtimam gösterdi ki konuyu kelami, felsefi, akli ve nakli tüm deliller ve ilimler ile desteklemek için müthiş bir özen örneği sergiledi.

1.2.2. el- Menzile Beyne’l Menzileteyn

Sözlükte iki konum (mekân, derece) arasında üçüncü bir konum anlamına gelen el-menzile beyne’l-menzileteyn tabiri, iman ve küfür arasındaki fasık kimselerin bulunduğu konumu anlatmak üzere Mu‘tezile düşünce sistemindeki isimlendirmenin

[64] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 230*.
[65] Özerol, *Mutezile’de Tevhid, 291*.
[66] Özerol, *Mutezile’de Tevhid, 292*.
[67] Daha fazla bilgi sahibi olmak için bk: Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi*. Mu‘tezile’nin isbatı vacip delilleri hakkındaki daha geniş bilgi için Özerol, *Mutezile’de Tevhid*.

adıdır.[68] Kelime anlamına dayalı olarak el- menzile beyne'l menzileteyn ifadesi; büyük günah işleyen kimsenin mümin ya da kafir sayılmayarak bu iki durum arasında yer aldığını, bağışlanma dilemeden vefat ettiğinde ise inkarcılardan daha hafif bir azapla cezalandırılmak üzere cehennemde kalacağını anlatır.[69] Günahkar müslüman olan fasık, işlediği günahlar için bağışlanma dilerse cehennem azabından kurtulabilir.[70]

El-menzile olarak kısaca dile getirebileceğimiz Mu'tezile prensibi, fırkanın ortaya ilk çıkışı anlatılırken de dile getirilen bir çözümdür. Vasıl b. Ata, hocasının meclisinden ayrılmadan önce tartışılan meseleye el menzile beyne'l menzileteyn diyerek bir çıkış yolu gözetmiştir. Dolayısıyla diğer tüm ilkelerden önce, mezhebin fikri yapısı içerisinde el menzile prensibinin yer aldığını söylemek yanlış olmaz. El menzile prensibi, büyük günah meselesi tartışılırken "Büyük günah işlemiş mü'minin durumu nedir?" sorusuna Mu'tezile'nin bulmuş olduğu cevaptır. Burada sorulacak ilk şey, "Büyük günah nedir?" sorusu olacaktır. Mu'tezile'nin ortaya koyduğu iman tanımı bu noktada önemlidir. Çünkü Mu'tezile mezhebi, ameli imanın bir parçası görmüştür ve bu konu üzerinde tüm Mu'tezilîler ittifak etmiştir. Amelin imandan bir cüz olarak kabul edilmesi hususunda ittifak eden alimler, amelin hangi boyutta imanın parçası olduğu konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir.[71] Bu noktada amelin imandan bir cüz kabul edilmesi, yapılan büyük günah tanımlamasını etkilemiştir. Çünkü imanın bir parçası kabul edilen amelin unutulması, yapılmaması ya da eksik yapılması mü'mini iman dairesinden çıkarır. Bu da büyük günah işlemek manasına gelir.

Büyük günahlar dediğimizde bu kapsama hangi konuların dahil edileceği konusunda farklı görüşler vardır.[72] Burada Kadı Abdülcebbar'ın görüşüne yer vererek

---

[68] İlyas Çelebi, "Menzile Beyne'l Menzileteyn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004),161.

[69] Aydınlı, "Mu'tezile", 144.

[70]Konuya dair bilgilendirme için bk. Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, 451*.

[71] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 540*. Amelin imandan bir cüz olması bahsi Vasıl b. Ata'nın görüşünün temelinde de yer alır. Vasıl'a göre; "İman, bir takım hayır hasletlerinden ibarettir. Bu hasletlerin toplandığı kimse 'mümin' olarak adlandırılır. Bu bir övgü ismidir. Fasık ise hayır hasletlerini zatında toplamamış kimsedir. Dolayısıyla da mümin olarak isimlendirilmez. O, mutlak anlamda kafir de değildir. Çünkü şehadet ve sair hayırlı ameller zatında mevcuttur." Diyerek iman tarifinin içine kişinin amellerini de dahil etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *el-Milel ve'n Nihal*, çev. Muharrem Tan (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 50. Yine amelin imandan bir cüz olası ile ilgili olarak büyük günah işleyen kimsenin fasık olarak isimlendirilmesine dair bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 620*.

[72] Bazıları Allah Resulünün tehdit ettiği ve karşılığında ceza koyduğu günahlardır derken bazıları ise insanın üzerinde ısrar ettiği günahların bu kapsamda olduğunu savunmuştur. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 122*.

konuyu açıklayalım. Kadı Abdülcebbar'ın görüşünde, amel ile iman arasındaki ayrılmaz bütünlüğe vurgu yapılarak işlenen büyük günahların kazanılan sevapları bütünüyle geçersiz kılacağı ve tövbe edilmediği takdirde kişinin sonsuz bir cezaya muhatap olacağı savunulmaktadır. [73]

Vasıl b. Ata'nın mezhep içerisindeki el menzile yaklaşımı, ortaya çıkış aşamasında siyasal bir nitelik taşırken, sonraki dönemlerde akaid sisteminin temel unsurlarından biri olmuştur.[74] "Müslümanların birbirini öldürmelerinin sonucu ne olacak?" sorusu da bu siyasi çıkışın sebeplerinden biridir. Cemel vakası, Sıffin savaşı derken müslümanların ellerinde müslümanların kanları kaldığında halk sorunu izah edebilecek bir açıklama istemiştir. El menzile prensibi, bulunan cevaplardan yalnızca biridir.

İlkenin içerisinde geçen "iki menzil arasında bir yerdedir" ifadesi bir konum bildirir. Bu konum "iman ve küfür arasında" şeklinde anlaşılır. İki konum arasında kalmış bu kişiye "fasık" denir. Mezhep içerisinde, iyi hasletlerin fısk sebebiyle kişide azaldığına inanılır. Kişide iyi hasletlerin azalmasıyla birlikte fasık olan kimse iman vasfını kaybederek mümin zümresinden dolayısıyla iman derecesinden de çıkmış sayılır.[75] Bir kimsenin imandan çıkmış olması küfre girdiği manasına gelmez. Mu'tezile'nin dile getirdiği şekliyle kişi iman dairesinden çıkmıştır ancak hâlâ Allah'a boyun eğdiği için küfür dairesine de girmemiştir. İşte ilkenin ifade ettiği iki konum arasından kasıt budur. Mu'tezile'ye göre bir kimse büyük günahlar işleyerek yaşadığı müddetçe müslümanlara gösterilen muamelenin aynısını görmeyi hak eder. Büyük günah sahibi tövbe etmeden vefat ederse bu vefat anından itibaren kafir sayılır.[76] Ancak fasığın azabı hafiftir. Bununla birlikte mezhep, fasığın derecesinin kafirlerin derecelerinden üstte olduğunu da dile getirmiştir.[77]

Mu'tezile'nin el-menzile prensibinin kaynağına dair Yunan felsefesine atıf yapılan farklı bir görüş daha vardır. Buna göre Mu'tezile'nin el-menzile anlayışının temelinde, özellikle Yunan felsefesi ile ilişkisinin olduğu, özel olarak Aristo'nun iki

[73] Çevirenin notu olarak verilen bu bilgi Kadı Abdülcebbar'ın "Müslümanların işledikleri her türlü günah kebairden midir?" sorusuna istinaden yazılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 122*.
[74] Aydınlı, "Mu'tezile", 144.
[75] Şık vd., *Kelam I, 122*.
[76] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 175*.
[77] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 48*.

aşırı ucu temsil eden ifrat ve tefrit kavramları arasında altın orta[78] olarak adlandırdığı ilkenin etkisi olmuştur[79] denilmektedir. Ancak net olarak el-menzile anlayışının temeli bu fikre indirgenemez. Elbette ki Allah'ın mü'minleri vasat bir ümmet kıldığı ile ilgili ayet-i kerime,[80] aynı bağlamdaki benzer ayetler ve işlerin en iyisinin ifrat ve tefritten uzak, vasat ve ortalama olduğuna dair hadislere de dayandıkları düşünülmektedir.

1.2.3. Va'd ve Vaid

Sözlükte "ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek" anlamındaki va'd ve vaîd hem masdar olarak hem de isim şeklinde kullanılır.[81] Mu'tezile'nin beş ilkesinden biri olan va'd ve vaid, bir kişinin mümin ve itaatkâr olarak ahirete intikal ettiğinde sevap ve mükafata (va'd) buna mukabil imansız olarak veya büyük günah (kebire) işleyip tövbe etmeden ölürse azaba ve ebedi olarak cehennemde kalmaya (vaid) layık olması anlamına gelir. Mu'tezile va'd ve vaid ilkesini benimseyerek Mürcie'nin aksi bir görüş ortaya koymuştur. Böylece mezhep hem ameli imandan bir cüz saymış hem de şefaati kısmen inkâr etmiş olmaktadır.[82] Mezhep içerisinde oluşturulmuş sistem, hassas çift kollu dengede durmakta olan bir terazi gibidir. Her ilke birbirini tamamlar ve amaç temeldeki tevhid ve adalet ilkesine uygun hareket etmektir.

Mu'tezile, tabiri caizse Allah'ın (cc) verdiği sözü tutmasının gerekliliğine vurgu yapar. el-Adl sıfatının hikmetlerine dikkat çeker. Allah Teâlâ (cc) iyileri cennete ve kötüleri cehenneme koyduğunda Mu'tezile'ye göre bu hak olan ve olması gereken sonuçtur. Öyle ki Mu'tezile'ye göre iyilik yapana mükafat, kötülük yapana ceza vermek Allah (cc) için zorunludur. Dolayısıyla tövbe etmeyen kulu Allah'ın (cc) bağışlaması ve peygamberlerin şefaati söz konusu değildir.[83]

Va'd ve Vaid meselesine dair *el-Milel ve'n Nihal* adlı eserde Mu'tezile'nin görüşü şu şekilde aktarılmıştır;

---

[78]"Aristoteles ahlaki erdemlerin veya karakter erdemlerinin ifratla tefrite düşmemekten, iki aşırı uç arasındaki altın ortayı bulmaktan meydana geldiği söyler. Örneğin cesaret korkaklık ile düşüncesiz atılganlığın, cömertlik savurganlık ile cimriliğin doğru ortası olmak zorundadır." Detaylı bilgi için bk. Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi* (Say Yayınları, 2016), 85.
[79] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, 352*.
[80] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*., 352
[81] Sönmez Kutlu, "Va'd ve Vaid", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 414.
[82] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 175*.
[83] Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, 451*.

"Ezelde söylenmiş bir kelam söz konusu değildir. Ancak emir ve yasaklama vardır. O, muhdes kelamı ile va'd ve va'ıdde bulunmuştur. Kurtuluşa eren kimse, kendi işlediği fiilleri sayesinde sevabı hak etmiştir. Hüsrana uğrayan da yine kendi fiilleri sebebiyle cezayı hak etmiştir. Akıl, hikınetin gereği olarak bunu icap ettirir."[84]

Mu'tezile'nin konuya yaklaşımı temelde adalet ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesine dayanır. Dolayısıyla va'd ve vaid ilkesi adalet ilkesinin bir sonucudur.[85] Allah (cc) bir söz vermiştir ve bu sözü tutmak üzerine vaciptir. Bu husus Allah'ın (cc) evrende yaratmış olduğu sünnetullaha yani ilahi düzene uygun hareket etmesinin de bir gereğidir. Binaenaleyh iyilik yapana mükafat kötülük yapana da ceza vermek Allah (cc) için vaciptir, Allah ne va'dinden ne de va'idinden döner.[86]

Tövbe etmeden ölen kulların cehennemde kalacaklarını söyleyen Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın (cc) va'idinden dolayı bu kimselerin cehennemden çıkamayacaklarını bildirir. Yani cehenneme giden büyük günah sahibi Allah'ın (cc) emrine uymadığı için Allah'ın (cc) bildirdiği sonu yaşayacaktır. Böylece cehennem zümresi adına şefaatten söz etmek mümkün değildir. Kişinin cehenneme girdikten sonra oradan çıkması mümkün değildir. Çünkü vaid gerçekleşmiştir. Bu durumda Mu'tezile şefaatin ancak cennetteki derecelerin yükselmesi şeklinde olacağını iddia etmiştir.[87]

Va'd ve vaid esası, tarihi bakımdan mürtekibi kebirenin durumuyla ilgili tartışmaların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Aynı el- menzile beyne'l menzileteyn ilkesinin meydana geldiği gibi. Yani ilke, fikrî manada Vasıl b. Ata ile doğmuştur ve Amr b. Ubeyd ile de teşekkül etmiştir.[88]

1.2.4. Emr-i bi'l Ma'rûf Nehy-i ani'l Münker

Emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker; iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dini, ahlaki ve hukuki bir tabirdir.[89] Esasen ayetler ile de desteklenen bu ilke[90] müslümanların sosyal yaşantısını

[84] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 45*.
[85] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 46*.
[86] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam,46*.
[87] Şık vd., *Kelam I, 11*.
[88] Aydınlı, "Mu'tezile", 146.
[89] Mustafa Çağrıcı, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 138.
[90] Detaylı bilgi için bakınız; el- Ali İmran 3/104, 110, 114.

düzenlemek adına çok kıymetlidir. Bu noktada dünya hayatının, ahiret hayatına şekil verdiği göz önüne alınması adına, Allah Teâlâ Ali İmran Suresinde, ahirete iman edenlerin iyiliği emredip kötülüklerden men ettiğini bildirmiştir. [91]

Tüm müslümanlar, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ikazına iman etmektedir. Bunun yanı sıra Mu'tezile, iyiliği emretmenin, kötülüğü yasaklayıp bertaraf etmenin şer'an değil aklen vacip ve gerekli olduğu görüşündedir. Fırka mensuplarına göre, din gelmese de bu kuralın uygulanması, insan toplumlarının bekası için aklın bir gereğidir.[92]

Mu'tezile, vahiy ve şeriat olmasa bile aklın birçok şeylerin iyi ve güzel, diğer birçok şeylerin ise kötü ve çirkin olduğunu bilebilir görüşünü savunur. Çünkü Mu'tezile'ye göre insanların tamamıyla hür ve müstakil olan bir iradeleri vardır.[93] Bu hür irade, sorumluluk sahibi olmaya aynı zamanda doğruyu, yanlışı, güzeli ve çirkini bulmaya yetecek kudreti de insana verir.

Bu ilkenin, zulme karşı koyma ve adil olmayan yönetime isyan etme şeklinde siyasi boyutu ve iyiliğin yerleşmesi, kötülüğün ortadan kaldırılması şeklinde ahlaki boyutu bulunmaktadır.[94] Nitekim yaşanan Mihne döneminin motivasyonlarından biri olarak emri bi'l ma'ruf nehyi ani'l münker ilkesini de görebiliriz. Mihne dönemine Mu'tezile'nin penceresinden bakarsak, mezhep siyasi gücünü kullanarak emri bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker ilkesinin gereklerini yerine getirmiştir.

Mu'tezile mensupları, bu prensibe bağlı kalarak yabancıların İslam'a yaptıkları fikri taarruzlara karşı çıkmış ve İslam'ı savunmuşlardır. Bu hususta Mu'tezile'nin İslam'a davet sürecini önemsediklerini ve itirazlara cevaplar üreterek İslam'ı en güzel şekilde temsil etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Ancak kendi görüş ve düşüncelerini diğer müslüman zümrelere kabul ettirebilmek için aynı prensip doğrultusunda yürüttükleri mücadelede aşırıya kaçmış ve sert davranmışlardır.[95]

---

[91] el- Ali İmran 3/114
[92] Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, 355*.
[93] Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi, 12*.
[94] Aydınlı, "Mu'tezile", 146.
[95] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 176*.

1.2.5. Adalet (Adl)

Şehristani adalet kavramından bahsederken şöyle der; "Adalet, bir şeyin yerli yerine konulmasıdır"[96]. Adalet aynı zamanda hakkın gereklerini yerine getirmektir. Şehristani, Mu'tezile'ye göre adalet kavramını açıklarken şöyle söylemiştir: "Aklın hikmete uygun olarak gerektirdiği şeydir. Fiilin doğruluk ve yarar gözetilerek izhar edilmesidir."[97]

Mu'tezile için tevhid ile birlikte anılan temel prensiplerinden biri de adalettir. Mu'tezilî ilim adamları, adl esası ile ilgili olarak iyi ve kötü yönlü ortaya konulan tüm fiilleri insanın hür iradesi ile yaptığını dolayısıyla tüm sorumluluğun insana ait olduğunu ifade etmiştir.[98] Mu'tezile, insanın hür oluşu üzerinde o kadar çok durdu ki mezhep mensuplarına, kaderi reddedenler manasında Kaderiyye yakıştırması dahi yapılmıştır.

Mu'tezile'nin adalet ilkesinin temel anlamına baktığımızda, Allah'ı (cc) bütün çirkin fiillerden uzak tutmayı hedeflediğini görürüz. Ayrıca Allah'ın (cc) insanlar için faydalı olacak fiilleri yaratması, güzel ve hikmetli işler yapması adalet ilkesi kapsamında değerlendirilmiştir.[99] Dolayısıyla Mu'tezile tevhid ilkesinde zatıyla, sıfatlarıyla, fiilleriyle bir olarak açıkladığı Allah Teâlâ'nın (cc) kulları ile ilişkisinde de örneksiz bir mükemmellik abidesi olduğunda hemfikirdi. Şu hâlde adalet ilkesinin anlamına en uygun olan fiiller Allah'tan (cc) beklenmektedir.[100] İnsanın hür iradesiyle birlikte sorumluluklarına dair boyutları olsa da genel olarak adalet ilkesinin, Allah Teâlâ'nın fiilleri etrafında şekillendiğini, O'nun için câiz olan şeyler ve O'nun için caiz olmayan şeylerle ilgili konuları kapsadığını[101] söyleyebiliriz.

Adalet ilkesi gereğince, Allah Teâlâ'nın kulları için en hayırlı olanı yaratması kendisine vacipken[102] kullar için de sorumluluk direkt olarak kendi üzerlerine verilmiştir. Bu durumda bütün kullar kendi fiillerinin yaratıcısı konumundadır.[103] Yaratıcı olmak fiili Ehli Sünnet içerisinde Allah Teâlâ (cc) dışında bir varlık için

[96] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 45*.
[97] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 45*.
[98] Aydınlı, "Mu'tezile", 148.
[99] Şık vd., *Kelam I/119*.
[100] Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 75.
[101] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Başkanlığı Yayınları, 2013), 8-9.
[102] Şık vd., *Kelam I/120*.
[103] Şık vd., *Kelam I/119*.

kullanılması hoş karşılanmadıysa da Mu‘tezile, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğu konusunda ısrarcı olmuştur. Çünkü Mu‘tezile açısından insana baktığımızda diyebiliriz ki, insan bütünüyle hür bir iradeye sahiptir.[104] Kulların ortaya koymuş olduğu fiiller (bunları iyi ve kötü olarak ayırmak mümkündür) kulun kendi iradesi ile meydana gelmiştir. Adalet ilkesi bağlamında “kulun tüm fiillerinde özgür oluşu” fikrinin kabulü bireyin özgürlüğüne dair çeşitli kavramların yeniden ele alınmasını da gerektirmiştir. Örneğin; Mu‘tezilî ilim adamları, adl ilkesinin ilahi ve beşerî boyutları dikkate alındığında insanın hür iradesi ve Allah’ın adaleti ile çeliştiğini düşündükleri kavramları kader telakkileri ile uzlaştırarak te’vil etmeyi uygun görmüşlerdir.[105]

Adalet prensibini iki yönlü maddeler içeren bir ilke olarak görmeliyiz. Hem yaratıcı hem de yaratıcı karşısında kulları içine alan bu ilke ile Mu‘tezile, kulun fiillerinde hür oluşuna vurgu yaparken Allah Teala’nın (cc) kul için en hayırlı olanı yaratmasını ise vacip olarak nitelemiştir. Dolayısıyla “Allah Teâlâ’ya (cc) bir fiili şart koşmak, külli iradeyi sınırlamak anlamına gelir mi?” sorusuyla başlayan tartışmaların da sebebi adalet ilkesidir. Mu‘tezile “Kul için en hayırlı ve elverişli (aslah) olanı yaratmak Allah’a (cc) vaciptir (vücub alellah)”[106] derken aslında bu fiili Allah Teâlâ’nın hikmeti gereği yapacağını da bildirir. Çünkü Allah Teâlâ hikmetli iş görür. Dolayısıyla O’nun (cc) kulu için yarattığı, kul için en hayırlı olandır anlayışı Mu‘tezile’nin temel savıdır. İnsanların işlediği zulüm ve haksız fiillerin Allah tarafından yaratılması câiz değildir. Çünkü zulüm ve haksız fiillere Allah’ın (cc) sebep olduğunu söylemek aynı zamanda bu kötülükleri O’na nisbet etmek demektir.[107] Mu‘tezile her zaman Allah Teâlâ’nın (cc) isimleri ve sıfatları konusunda hassas davranmaya özen göstermiş bir İslam mezhebidir.

Adalet ilkesi üzerinden tartışılmış pek çok mesele vardır. Bunlardan biri de hüsn- kubh konusudur. Konu genel olarak “İnsanın fiillerinde aslında iyilik ve kötülük özelliği

[104] Aydınlı, “Mu’tezile”, 148.
[105] Bu kavramlara hidâyet, tevfîk, hızlân, hatm (kalbin mühürlenmesi) gibi örnekler verilebilir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Adl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 387-388.
[106] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş, 175*.
[107] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usuli’l Hamse*, 1, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Başkanlığı Yayınları, 2013), 32.

var mıdır? Bunları din gönderilmeden önce insan aklı bulup kavrayabilir mi?"[108] şeklindeki sorular ile ifade edilebilir.

Mezhepler arasında görüş ayrılıkları olsa da Matüridiyye ve Mu'tezile 'ye göre fiillerin hüsn ve kubh ile nitelendirilmeleri zatları gereğidir. Mu'tezile ve Matüridiyye bu konuda aynı görüşü paylaşmışlardır. Hüsn ve kubh şer'i midir akli midir tartışmalarında Cebriyye ve Eş'ariyye görüşleriyle onlardan ayrılmışlardır. Adalet ilkesi kapsamında hüsn ve kubh tartışmaları derinleştiğinde Mu'tezile içerisinde farklı görüşler de ortaya atılmıştır. "Allah (cc) kabihi işler mi?" tartışmasında, Allah'ın (cc) kötülüğe (kubh) kudret yetirebileceği ya da yetiremeyeceği sorusu gündeme gelmiştir.[109] Elbette mezhep içerisinde de tartışılan konu iman mevzuu haline getirilmese de kelam kitaplarında kendine uzun yıllar yer bulmuştur.

Mu'tezile'nin adl anlayışı, kulun sorumluluğunu sağlam bir zemine oturtmayı hedeflemektedir. Bununla beraber Allah'ın (cc) kudret ve irade olmak üzere birtakım sıfatlarını kısıtlamaları Mu'tezile açısından Allah'a (cc) acz isnadı yüklemeleri sorununu gündeme getirmiştir.[110] Allah Teâlâ'dan (cc) kabih fiilleri alarak, kula yükleme çaresini bulan Mu'tezile'nin tezinde açmazlar vardır. Sadece seçme hürriyeti gösteren kul tüm sorumluluğu üzerine aldığında, hidayet, hızlan vb. kavramlarını nasıl açıklayacağız? Yalnızca te'vil kavramları izah etme noktasında yeterli olabilir mi? Bunlar adalet ilkesi düşünüldüğünde ilk akla gelen sorular olabilir.

Adalet ilkesinin kapsamı oldukça geniştir. İçerisine hem kul hem de yaratıcıyı alan pek çok alt başlığa sahip bir ilkedir. Nübüvvet bahsi de adalet ilkesi içerisinde tartışılmış bir meseledir.

1.3. MU'TEZİLE'NİN ADALET ESASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Tevhid ve adalet prensipleri Mu'tezile sistematiğinin bina edildiği iki temel ilkedir. Tüm esaslar ve Mu'tezile kelamı bu iki ilkenin ürünü olmuştur. Tevhidi ve

[108] Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 193.
[109] Koloğlu, *Mu'tezile'nin Felsefe Eleştirisi: Harezmli Mutezili İbnü'l-Melahimi'nin felsefeye reddiyesi, 67*.
[110] Kılavuz, "Adl", 388.

adaleti bilmeden Mu‘tezile’yi tanımak, sistematiğini, yaptığı kelamı, ürettikleri teorileri anlamak da mümkün değildir.

Beş esas, kelam içerisinde ele alınan tüm konuların üst başlığıdır. Adalet ilkesi içerisinde pek çok konu ile beraber nübüvvette ele alınmaktadır. Peygamberlik müessesesi, nübüvvet bahsi, ismet meselesi vs. gibi birçok konu adalet ilkesi içerisinde yer alır. Biz de bu konu başlığı altında, adalet ilkesi üzerinden yapılan tartışmalara ve bu tartışmalarda belirtilen görüşlere yer vermeye çalışacağız.

Mu‘tezile, yaratmanın nedenlerini anlama, Allah’ın (cc) ilahi kudreti, insanın dünyaya gönderilişinden itibaren insanın eylemleri, eylemlerinin sonuçları gibi pek çok önemli konuyu adalet ilkesi bağlamında ele almıştır.[111] Dolayısıyla adalet ilkesi ile ilgili konuya, Mu‘tezile'ye göre Tanrı’nın niteliklerine değinerek başlamak yerinde olacaktır. Nitekim Mu‘tezile’nin Tanrı algısı adalet prensibinin oluşması ve detaylandırılmasında önemli bir rol oynar. Mu’tezile mezhebi ilk olarak Tanrı’nın birliğini dile getirmiştir. O’nun işiten ve gören olduğunu, hiçbir şeyin O’na benzemediğini ifade ettikten sonra “Tanrı’nın ne olmadığını” açıklamaya çalışmışlardır, tenzih fikri[112] de denilen bu girişim, Mu‘tezile’nin Allah’ı (cc) tanıtmak için kullandığı ifadeleri içerir. Örneğin; Allah (cc) tadı yoktur, kokusu yoktur, sıcaklığı yoktur vb. ifadeler ile Allah (cc) anlatılmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bir noktada, Allah’ı (cc) anlatmak için tenzih fikri yetersiz kalmış olmalı ki yaratıcının fiillerine dair söz söyleme ihtiyacı hissedilmiştir. Muhtemelen yaratma fiilinin sahibi adına yalnızca tenzih edilerek yapılmış tanımlamalar mezhep mensuplarına da yeterli gelmedi. Mu‘tezile adalet ilkesi bağlamında hem Allah Teâlâ’nın (cc) fiilleri hem de kulların fiilleri ile ilgili konuları tartışmıştır. Nitekim mezhep içerisinde Allah’ın fiilleri ile bağlantılı olarak insanın fiilleri ele alınmıştır. Mu‘tezile Allah’ın fiilleri etrafında insanın sınır ve özgürlük alanına da tartışmalarda yer vermiştir. Mu‘tezile âlimleri; “Zulüm Allah’ın kudret ve imkânı dâhilindedir; ama o zulümden münezzehtir”[113] demişlerdir. Cümle ilk bakışta sorunsuz görünse de burada Mu‘tezile mezhebinin Allah’ı (cc) anlayabilmek adına yaptığı bir hataya dikkat

[111] Ayşe Turhan, *Mu’tezile Kelamında Adalet İlkesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 8.
[112] Turhan, *Mu’tezile Kelamında Adalet İlkesi, 18*.
[113] Hussein Mohammed Noori, *Mutezile ve Eş’ari Kelamında Adalet İlkesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022),12.

çekeceğiz. Mu‘tezilî alimler, beşerin birbirine karşı gösterdikleri zulüm ile Tanrı’nın yasakladığı ve Tanrı’nın tenzih edilmesi gereken zulmü aynı bağlamda kullanmışlardır. Böylece kulların hayır ve şer fiilleri gibi Tanrı’nın da fiillerine aynı minvalde yorumların yapılmasının önü açılmıştır.[114] Yani Allah Teâla’nın fiillerini bizlerin fiilleri gibi bir filtreye tabii tutmuşlardır. Mu’tezile, beşerin eylemlerine bakarak Tanrı’ya dair yorumlar yapmış bu yorumlar ile Tanrı’yı anlamanın ve yorumlamanın mümkün olması gerektiğini düşünmüştür.[115]Yaratıcılık vasfı olan zorunlu bir varlık elbette ki mümkün ve yaratılmış olan bir varlık gibi değerlendirilemez.

Bizler zulüm, adalet, iyilik ve kötülük kavramlarını mümkün ve yaratılmış varlıklar olarak, algımız ve anlayışımız ölçüsünde kavrayabiliriz. Ancak Allah Teâlâ için ilmin, anlayışın ve hikmetinin bir sonundan bahsedilemez. Zira Lokman Suresi 27. ayeti kerime de bu konuya dikkat çekilerek; “Eğer yerdeki ağaçlar (birer) kalem olsa deniz de (mürekkep olsa) ardından yedi deniz ona (katılıp) yardım etse yine (bunlar tükenir de) Allah’ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz mutlak galip, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir.” denilmiştir. Ayetteki “yedi deniz” ifadesinin kesretten kinaye olduğunu söylemek mümkündür.[116] Ek olarak, ayette dikkat çekici bir diğer husus Allah’ın ilmi dediğimizde sonsuz bir bilgi kaynağının ifade edilmesi olmuştur.[117]

Allah’ın (cc) fiilleri ile ilgili görüşlerinde de hikmet olgusuna dikkat çeken Mu‘tezile âlimleri yaratıcının işlediği her fiil daima iyidir görüşünü savundular. Nitekim bu konuya Kadı Abdülcebbar şöyle bir izahat getirmiştir, “O’nun fiillerinin tümü hikmet açısından güzeldir. Fiilin görüntü açısından hasen ve hikmet açısından kabih olması imkânsız olmadığı gibi; onun hikmet açısından hasen ve görüntü açısından kabih olması da imkânsız değildir.”[118] Allah’ın (cc) fiillerinin daima iyi ve güzel olduğunu savunan Mu‘tezile’ye göre, biz insanlar yalnızca zahire bakarak işlerin hikmet boyutunu göremeyebiliriz. Oysaki yaratıcının fiilleri hikmetli ve hasendir. Bir iş görünürde kabih olsa bile hikmet boyutu, insanın anlayamayacağı, akıl erdiremeyeceği bir haldir. Allah’ın (cc) fiilleri daima iyi ve hasen olduğu halde kul için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Allah Teala (cc)

[114] Noori, *Mutezile Ve Eş’ari Kelamında Adalet İlkesi, 12*.
[115] Noori, *Mutezile Ve Eş’ari Kelamında Adalet İlkesi, 12*.
[116] Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü’l Furkan Tefsirli Kur’an-ı Kerim Meali* (İstanbul: Server Yayınları, 2016), 412.
[117] Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 4/343.
[118] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usuli’l Hamse 1/214*.

kullarına hem akıl vererek hem de vahiy vasıtasıyla destekleyerek iyilik ve kötülüğü bildirmiştir. Bundan sonrası için de Allah (cc) kullarını kendi fiillerinin sorumlusu olarak görmüştür.[119] Yani kul vahye muhatap olarak, farkındalık sahibi olmuş ve sorumlu tutulmuştur.

Kulun işlediği fiillerde tam bir irade söz konusudur. Cebriyye ile bu konuda taban tabana zıt düşünen Mu'tezile'ye göre insan tam bir irade ve özgürlüğe sahiptir. Mu'tezilî görüş, kulun fiillerinin kula ait olduğu yönündedir. Bununla beraber Allah (cc) kulunun isyan etmesini, zalim olmasını ya da inkara sürüklenmesini de dilemez. Eğer bunları dileseydi, kulunu mükellef tuttuktan sonra cezalandırması zulüm olurdu. Bu ise adalet ilkesini ihlal eden bir durumdur.[120]

Mu'tezile açısından genel olarak kabul edilen görüş, Allah (cc) zulmü yaratmadığı yönündedir. Mezhebin bu hususta kanaatleri şu şekildedir; "Eğer O, zulmü yaratmış olsaydı zalim olurdu. Tıpkı adaleti yarattığı zaman adil olduğu gibi."[121]Mu'tezilî alimler, Allah Teâlâ'ya (cc) kötü bir fiilin, işin, düşüncenin atfedilmediğini savunmuştur diyebiliriz. Kötü olarak nitelendirilen fiiller insana aittir. Allah'ın yarattığı her şey güzeldir bilakis kötü görünse bile. Çünkü Allah'ın (cc) işlerinin ardında bir hikmet vardır.

Adalet esası bağlamında Allah'ın (cc) fiilleri ve insanın fiilleri ele alınmıştır. Ancak adalet başlığı altında konuşulan meseleler bunlarla sınırlı değildir. İlk olarak Allah'ın (cc) fiillerinin konuşulmasının sebebi ise geri kalan tüm meseleleri bu konudaki temel fikrin üzerine inşa etme meselesidir. Örneğin; Allah peygamber göndermiştir. Çünkü Allah kuluna karşı merhametlidir, adildir. Ya da Allah günahkârları ebedi olarak cehennem ile cezalandıracaktır. Çünkü Allah adildir. Vaadinden dönmediği gibi va'idinden de dönmez.

Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın (cc) fiillerini, sözlerini ve sünnetullahı merkeze almış, diğer tüm görüşlerini ise tanımladıkları ilah profili üzerine inşa etmiştir. Mezhep tevhid ve adalet prensiplerinin kabullerini etrafında beş esası şekillendirmiştir. Mu'tezile'nin "adl" ilkesinden bahsederken karşımıza çıkan ilk problemin hüsn ve kubh bahsi olduğunu, burada eşyanın değeri ile birlikte kaynağının da sorgulandığını

[119] Kılavuz, "Adl", 387.
[120] Kılavuz, "Adl", 387-388.
[121] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 47*.

söyleyebiliriz.[122] Hüsün-kubuh meselesi, diğer mezhepler içerisinde de tartışılmış bir mesele olmasına rağmen Mu‘tezile içerisinde adalet ilkesinin temel konularından biri olması sebebiyle özel bir öneme sahiptir.

Mu‘tezile sisteminin üzerine kurulu olduğu belli ana hatlar vardır. Bunlar, Mu‘tezile sistematiğinin mantığının anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Örneğin; Allah Teâlâ’nın (cc) adil oluşu adalet ilkesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu unsur sayesinde zulmün yokluğundan, hikmetten ve kulun özgür oluşundan bahsedilebilir. Yani zulmün yokluğunun ispatı, hikmetin tecellisi ve kulun özgür oluşuna dair yapılan konuşmalar Allah Teâla’nın (cc) mutlak adil oluşu üzerinden tartışılır.

Mu‘tezile mezhebinin hüsn-kubh hakkındaki temel tezlerini ise üç ana noktada özetlemek mümkündür: “Bunlar; a) eşyanın ahlaki değeri kendisindendir. b) Akıl bu değeri bilebilir. c) Bu değerler sabit ve evrensel olup, fiilin failine göre değişmez.”[123] Zikrettiğimiz üç ana nokta ile ilgili olarak Mu‘tezilî kelam ekolünün genel yapısını şekillendiren bu unsurların özellikle adalet prensibinin her boyutunda kendisini hissettirdiğini ve bütün bu teorik sistemin üzerine kurulduğu ana omurgayı oluşturduğunu[124] söyleyebiliriz. Bu yaklaşım mezhep üyelerini hüsün-kubuhun akliliği ilkesinden yola çıkarak salah-aslah teorisine götürmüştür. Mu‘tezile hüsün ve kubuhun akıl ile bilinebileceğini savunur. Onlara göre hüsün ve kubh zatidir. Dolayısıyla şeriat gelmemiş olsaydı dahi onlar hakkında iyi ya da kötü olduklarına dair hüküm verilebilirdi.[125]

Salah-aslah meselesi, hüsün ve kubuh meselesine de bağlı olarak adalet prensibi içerisinde yer alan bir diğer meseledir. Mu‘tezile’nin aslah konusunu önemsediğini ve bir prensip haline getirdiğini söyleyebiliriz. Allah’ın (cc) fiillerini merkeze alan aslah prensibi, Allah’ın (cc) abes iş yapmayacağı ve kulları için en iyiyi yaratacağı görüşüne dayanır. Kadı Abdülcebbar, Allah Teâlâ’nın (cc) kötülük ve günahları (masiyet) irade etmesinin neden imkânsız olduğunu şu şekilde açıklar; “İrade, bir tür fiildir ve kabih bir şeye taalluk ettiğinde yerine getirilmesi gerekir. Allah Teâla’nın (cc) adil oluşu ise bu iradenin O’ndan nefyedilmesini gerektirir.”[126] Hasen yahut kabih olan bir fiilin anlaşılması aklen mümkün olduğu gibi Allah’ın (cc) kulları için en güzel olanı

[122] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 331*.
[123] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 332*.
[124] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 332*.
[125] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usuli’l Hamse, 1/33*.
[126] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usuli’l Hamse, 2/210*.

yaratmayı irade etmesi de mümkün ve gereklidir. Aslah kavramı ile anlatılmak istenen, kul adına hayırlı ve güzel olan şey ne ise onu yaratmanın Allah'a (cc) vacip kılınmasıdır. Aslah fikrinin temelini oluşturan kavramlar nelerdir denilirse; "İyi kötü (hayır- şer), güzel çirkin (hüsün- kubuh), adalet zulüm (adl- cevr)" kavramları sayılabilir. Ayrıca bu kavramlar üzerinden üretilen görüşlerde aslah kavramı ile ilişkilendirilir.[127] Mu'tezile aslah kavramı üzerinden Allah'a (cc) vacip kılınabilecek fiiller şöyle sıralamıştır;

> "Peygamber göndermek, peygamberlerin tebliğlerini insanların serbestçe kabul ve reddedebilmeleri, neticede sorumlu tutulabilmeleri için her türlü engeli kaldırmak, itaatkâr kulları mükâfatlandırıp âsileri cezalandırmak, kulları mükellef kılındıkları şeyleri yapmalarını sağlayacak kudrette yaratmak, akla doğruyu göstermek, bir günah veya suçun sonucu (istihkak) olmaksızın dünyada elem çekmiş olan iyi kullara, karşılık (ivaz) olarak âhirette yüksek dereceler vermek ve yapılan tövbeleri kabul etmek."[128]

Ekol içerisinde tartışılan meseleler adeta birbirini doğurmuştur. Hüsün ve kubuhun akliliği, aslah prensibi, nübüvvete dair fikirlerin seyrini etkilemiştir. Böylece peygamberlik müessesesi Mu'tezile içinde özgün bir şekilde yorumlanmış ve sonraki süreçte dahi farklı ekolleri etkileyecek yeni fikirlerin doğmasına vesile olmuştur.

Mu'tezile açısından bakılarak şunlar söylenebilir; adalet prensibi doğrultusunda Tanrı iyidir. İyi olarak nitelenir. Tanrı'ya kötü ve kötülük isnad edilemez. Böylece beşerin hür oluşu, kudreti ve tüm fiilleri üzerine yapılan açıklamalar adalet eksenli tanrı tasavvuru etrafında şekillenmiştir.[129]

Çalışmanın temelini oluşturan nübüvvet bahsi ise aslah kavramı ile ilişkilendirilir. Mezhebe göre, Allah'ın (cc) üzerine vacip kılınan "iyiyi yaratma" eylemi peygamberlik ve peygamberliğe dair meselelerin hepsi ile irtibatlıdır. Nitekim Mu'tezile içerisindeki genel kabul de peygamberliğin aslahın bir sonucu olarak insanlara gönderilmiş bir "iyi" olma meselesidir. Mu'tezile mezhebi, peygamberlerin gönderilmesi ile ilgili tartışmaları aslah kavramı ile ilişkili olarak değerlendirmiştir.[130] Allah'ın (cc) fiillerinde abes iş olmayacağı ve O'nun (cc) daima hikmetli işler yaratacağı düşüncesinden hareketle Mu'tezile'nin bu fikrini anlamak gerekir.

---

[127] Aydınlı, "Mu'tezile", 149.
[128] Avni İlhan, "Aslah", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 395-396.
[129] Turhan, *Mu'tezile Kelamında Adalet İlkesi, VIII*.
[130] Turhan, *Mu'tezile Kelamında Adalet İlkesi, 39*.

Adalet ilkesi kapsamında tartışılan ve üzerinde fikir beyan edilen bir diğer başlık ise elem problemi ve bu konuya bağlı olarak ele alınan ivaz meselesidir. Kadı Abdülcebbar konuyu "Bütün elemlerin kabih bütün lezzetlerinde iyi olduğunu kabul etmediklerini" bildirerek açıklamıştır.[131] Ancak elem problemi sadece tüm elemler kabih değildir denilerek izah edilemez. Burada ilk olarak elem kavramından terminolojik olarak ne anlamamız gerektiğine bakmak daha doğru olacaktır. Kelâmda elem dediğimizde; "Yükümlü olsun olmasın insanların (ve hatta tüm canlıların) maruz kaldığı fiziksel acılar ve bunların ilâhi adalet dairesi içerisinde ne gibi bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır."[132] Dolayısıyla elem konusu iyi ve kötünün ne olduğu ile direkt olarak bağlantılıdır. Kadı Abdülcebbar açısından bakarsak, bir eylemin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi o eylemin ortaya çıkış biçimi ve meydana geliş şartları ile ilgilidir.[133] Kadı iyi ve kötü bağlamında böylece konuya bir perspektif sunmuştur. Ancak elem konusu içerisinde dile getirilen ayrı ayrı görüşler de mevcuttur. Örneğin; "mecazen kötülük" kavramını ortaya atarak gerçek bir kötülükten söz edilemeyeceğini, meydana gelen kötülüğün hakiki manada kötülük olmadığını savunan bazı Mu'tezilî kelamcılar da vardır.[134]

Mu'tezile elem problemini tartışırken elbette varmak istediği nihai bir düşünce vardı. Onlar, elem tartışmaları boyunca bazı durumlarda meydana gelen elemin hasen olacağı kanaatine vardılar. Burada da karşımıza iki kavram çıkmaktadır; zulüm ve abes. Mu'tezileye göre zulüm olması için yahut abes olarak meydana gelen elem varsa bu kabih olur.[135] Allah Teâlâ (cc) zulüm yaratmadığı ve abes iş yapmayacağı için elem problemi bir noktada çözülmüş olur.

Elem problemi ile bağlantılı olarak ele alınan bir diğer husus ise ivaz meselesidir. İvaz; "ahirette verilecek mükâfat"[136] olarak açıklanabilir. Kadı Abdülcebbar, Allah'ın (cc) istifadesine sunduğu lütufları ele alırken bu bağlamda ivaz kavramına da değinmiştir. Kadı'ya göre ivaz, herhangi bir yüceltme, tazim veya ibadet şartına bağlı olmaksızın doğrudan hak edilen bir menfaat türü şeklinde tanımlanmıştır.[137] İvaz, elem konusu ile birebir bağlantılıdır. Çünkü yaşadığımız bu dünyada meydana gelen elemler

[131] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/ 464*.
[132] Orhan Şener Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 125.
[133] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/464*.
[134] Turhan, *Mu'tezile Kelamında Adalet İlkesi, 117*.
[135] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 424-425*.
[136] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/51*.
[137] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/140*.

ivaz sebebiyle hasendir diyebiliriz.[138] Ek olarak elemin üzerinde ivaz verildiği takdirde elem artık zulüm olarak nitelendirilemez.[139] Bununla beraber Allah (cc) yaratmış olduğu hiçbir varlığa zulmedici değildir. Nitekim Allah'ta (cc) zulmün varlığı düşünülemez. Bir başka açıdan bakarsak, yaratılmış tüm varlıklar Allah'ın (cc) mülküdür, O (cc) mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunduğunda ise bu zulüm olarak nitelendirilemez.[140]

Adalet ilkesi içerisinde tartışılmış olan bir diğer mesele ise nübüvvet bahsidir. Değinilen önceki meselelere paralel olarak nübüvvet bahsi de Mu'tezile açısından Allah'ın (cc) fiilleri kapsamında değerlendirilmiş bir meseledir. Nübüvvet bahsi, içerisinde pek çok alt başlık barındırmaktadır. Nübüvvet ile ilgili kavramları ele aldığımızda dikkat çeken husus, bu kavramların Allah (cc) ile insanlar arasındaki irtibatı ve iletişimi sağlamak için kullanıldığı gerçeğidir.[141] Adalet ilkesinde Allah Teâlâ'nın (cc) adil olduğunun ikrarı sıkça tekrarlanırken nübüvvet bahsinde bu ikrar aynı zamanda delillendirilir. Ebu Ali el-Cübbâî (v.303/916) gibi bazı Mu'tezilî âlimler peygamberlik müessesesinin Allah'ın (cc) insanlığı hidayete ulaştırmak adına seçtiği elçiler vasıtasıyla bildirdiği ilahi vahiyler bütününe dayandığını savunurlar.[142] Yani Allah'ın (cc) merhameti ve adaleti, nübüvvet vesile kılınarak, kulların lehine olacak bir fiilin yaratılmasına sebep olmuştur.

Mu'tezile, adalet ilkesi kapsamında nübüvvet üzerinde oldukça fazla durmuştur. Bu hususta özel eserler de kaleme alınmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın "Tesbîtü Delaili'n Nübüvve" adlı eseri direkt olarak peygamberlik delilleri üzerine yazılmış kapsamlı eserlerden yalnızca bir tanesidir. Bu bahis hakkında bu kadar mesai harcanmasının bir sebebi olarak, Allah Teâlâ'nın (cc) Kur'ân-ı Kerim'de tevhit, nübüvvet ve ahiretin ispatlanması hususunda çokça izahatta bulunmasını[143] gösterebiliriz.

Bu başlık altında, Mu'tezile'nin adl prensibi ile ilgili görüşlerine yer verildi. Mezhep içerisinde ki ayrışmalara, farklı fikir telakkilerine girmeden ana hatları ile

[138] Turhan, *Mu'tezile Kelamında Adalet İlkesi, 117*.
[139] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 132*.
[140] Gazzali, *İhyau Ulumii'd- Din*, çev. Mustafa Çağrıcı (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 1/125.
[141] Sümeyra Aydın Özkan, *Mu'tezile'de Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı: Kadı Abdülcebbar Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025), 14.
[142] Aydın Özkan, *Mu'tezile'de Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı: Kadı Abdülcebbar Örneği, 17*.
[143] Mahmut Acar, *Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu'tezile'ye Göre Peygamberlerin İsmeti* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 343.

adalet prensibine dair bir çerçeve çizildi. Burada adalet prensibinin içerisinde yer alan tüm meselelerin birbirini tamamladığına ve birbirini fikri manada desteklediğine dikkat çekildi. Mu'tezile sistematiğinde adalet prensibi için denilebilir ki; tartışılan her bir mesele, ana ilkeyi yani Allah'ın (cc) mutlak adil oluşunu destekler ve konular bu fikir etrafında şekillenmiştir. Mezhep mensuplarının sıkı sıkıya bağlı olduğu tevhid ve adalet ilkesi diğer tüm ilkelerin en üst mercii, tamamlayıcısı ve ana eksenidir.

Çalışmada adalet ilkesini son ilke olarak ele alınmasının sebebi nübüvvetin adalet ilkesi ile olan irtibatıdır. İkinci bölümde ele alınacak olan peygamberlerin masumiyeti konusunun tamamlayıcısı adalet prensibidir. Böylece adalet prensibi altında tartışılan konular ile irtibatın koparılmaması adına prensipler içinde sonuncu olarak adalet ilkesi zikredilmiştir. Çalışmanın seyri içerisinde tercih edilen bu durumun bir istisna olduğu, Mu'tezile'nin prensiplerinden bahsedilirken ilk sırada tevhid ve adalet ilkesinin ele alındığı bilinmelidir.

1.4. KADI ABDÜLCEBBAR'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Asıl adı "Ebü'l-Hasen Kādı'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî" (ö. 415/1025) olan Kadı Abdülcebbar, İran'ın batısında yer alan Hemedan[144] bölgesinin Esedâbâd mevkiinde dünyaya gelmiştir.[145] Kadı Abdülcebbar'ın ailesine, çocukluğuna ve ilk yetişkinlik dönemlerine dair araştırma yaptığımızda hakkında detaylı bir bilgi edinemediğimizi söyleyebiliriz.[146] Yine de ailesinin yoksul olduğu ve hallaçlık ile ilgilendikleri kaydedilmiştir.[147] Kadı'nın yaşantısına dair kaydedilen bilgilerin çoğunun ailesinin yoksulluğu ve mesleği olan kadılık üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bunun dışında teferruatlı bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir.[148]

[144] Batı İran'da Elvend dağının eteklerinde Tahran-Bağdat yolu üzerinde bir bölgedir. Bkn; Orhan Şener Koloğlu, "*Kadı Abdülcebbar da Adalet Anlayışı*", 27

[145] Metin Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 103.

[146] Metin Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2014), 124.

[147] Metin Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l - Kur'an A'ni'l- Matain* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 7.

[148] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'- Kur'an A'ni'l- Matain, 7.*

Kadı Abdülcebbar'ın, tahsil hayatına baktığımızda karşımıza ilk olarak bugün ki İran sınırları içerisinde yer alan Esedâbâd ve Kazvin şehirleri çıkmaktadır.[149] Burada başladığı ilk tahsilinin ise Arap dili ve edebiyatı üzerine olduğu bilinmektedir.[150] İslami ilimler anlamındaki ilköğrenimini ise hadis üzerine yaptığı, yaşadığı bölgedeki hadis alimlerinden bu dersleri aldığı kaydedilmiştir.[151] Böylece ilk tahsilini tamamlayan Kadı, yaşadığı dönemin en meşhur ilim merkezi olan Basra'ya doğru yola çıkmış burada bir dönem Şafii fıkhı üzerine okumalar yapmıştır.[152] Kadı'nın hocalarına baktığımızda ise her birinin amelde Şafii, itikatta ise Eş'ari oldukları dikkat çekicidir.[153]

Hicri IV. asrın sonu V. Asrın başında yaşamış olan Kadı Abdülcebbar'ın Bağdat'ta bulunduğu dönemde, Bağdat Abbasi hilafetinin merkeziydi.[154] Kadı, Abbasiler'in dışında Büveyhilerin bölgesinde de yaşamıştır.[155] Büveyhiler, itikadî olarak Mu'tezile-Şia ilkelerini benimsemişlerdir.[156] Farklı mezhepler ve görüşlerin etrafında ilim hayatını sürdüren Kadı Abdülcebbar'ın yaşadığı dönem itibarıyla toplum içerisinde çalkantılar ve siyasi istikrarsızlıklar yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde meydana gelen mezhep kavgaları ve çeşitli problemlerin topluma katkısı ise ilmin gelişmesi yönünde olmuştur.[157]

Kadı Abdülcebbar'ın tedrisinin ilk döneminde Şafii fıkhı okuduğunu zikretmiştik. Sonraki dönemde Kadı, Mu'tezile imamı kabul edilen Ebu İshak b. Ayyaş'ın (ö: 386/958) kelam derslerine devam etmiştir. Böylece Mu'tezile mezhebiyle de ilk bağı kurulmuş olan Kadı, Bağdat'a giderek öğrenimini tamamlamak üzere Ebu Haşim el- Cübbai'nin öğrencilerinden olan Ebu Abdullah el- Basri'nin (369/ 980) ders halkasına dahil olmuştur.[158] Burada Ebû Abdullah'tan kelam üzerine dersler alırken talebelik sürecinde eserler vermeye ve bu eserleri okutmaya da başlamıştır. Onun Ebû

[149] Sami Turan Erel- Ahmet Temel, "Kâdî Abdülcebbâr", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 14 Ekim 2025).
[150] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l- Kur'an A'ni'l- Matain, 8*.
[151] Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", 103.
[152] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu- Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2), 23.
[153] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[154] Metin Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2014), 119.
[155] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 120.
[156] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 120.
[157] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l- Kur'an A'ni'l- Matain, 4*.
[158]Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 23*.

Abdullah'tan aldığı derslerin Mu'tezile kelamında önemli isimlerden birisi olmasında katkısı büyüktür.[159]Onun itikâdi manada yaşadığı süreci şöyle ifade etmek mümkündür;

> "Başlangıçta amelde Şâfiî, itikatta Eş 'ari iken Basra'da Mu'tezilî âlimlerin özellikle de Ebû İshâk İbrahim b. Ayyaş'ın meclislerine katılması ve onlarla münazaralar yapması sonucu itikatta Mu'tezile mezhebine geçmiş; fakat amelde Şâfiî olmaya devam etmiştir."[160]

Basra'da ki eğitimini tamamlayan Kadı, Bağdat'a geçmiş ve burada ki ilim merkezlerinde eğitimine devam etmiştir. Dönemin Bağdat'ı için "İslam'ın manevi başşehri" ifadesini kullanmak yanlış olmaz.[161] İlim tahsilini sürdüren Kadı Abdülcebbar, eserlerinin yazım sürecine burada da ara vermeden devam etmiştir. Yazım faaliyetleri ile birlikte Bağdat'ta da kısa zamanda dikkat çektiğini söyleyebiliriz.[162] Kadı'nın, Bağdat'ta ki sosyal çevresinin ilmi faaliyetler için daha uygun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca adından asıl söz ettireceği önemli çalışmalar da ilk nüvesini Bağdat'ta vermiştir.[163]

Kadı'nın eğitim gördüğü şehirler arasında Basra ve Bağdat başta olmak üzere Askerimükrem, Ramhürmüz'ü de ekleyebiliriz.[164] Kadı Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Ramhürmüz'e gitmiş ve burada dokuz yıl kalmıştır.[165] Kadı'nın ünlü eseri el-Muğni'nin yazım sürecinin de Ramhürmüz'de kaldığı bu dokuz yıllık sürece denk geldiği bilinir.[166] Kadı Abdülcebbar'ın kadılık görevine ise yine bu dokuz yıllık sürecin sonunda başladığını[167] söylemek mümkündür.

Kadı İsfahan'a gelmek için Büveyhilerin büyük veziri kabul edilen Sahib b. Abbad'tan 367/977-8 yılında davet almıştır. Kadı'yı İsfahan'a davet eden Abbad'ın ise Mu'tezile'ye yakınlığı herkes tarafından biliniyordu.[168] Bu yakınlık yalnızca bir

[159] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[160] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[161] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 125.
[162] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 23*.
[163] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l- Kur'an A'ni'l- Matain, 8*.
[164] Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", 103-104.
[165] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 126.
[166] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 23*.
[167] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 126.
[168] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".

tarafgirlik olarak kalmamış Sahib mezhep içerisinde kendini geliştirmiş ve etkilendiği Mu'tezilî alimler vasıtasıyla üstad olmuştur.[169] Ayrıca Abbad vezirliğinden önceki yıllarda Kadı ile medrese de dostluk kurmuş bir kimseydi.[170] Abbad Mu'tezilî olarak kadılık makamına Mu'tezilî bir alimin geçmesinin daha uygun olacağı kanaatindeydi.[171] Bu isteğini ise vezir olur olmaz Kadı Abdülcebbar'ı Rey'e atayarak gerçekleştirdi. Kadı Abdülcebbar baş kadı (kâdi'l- kudât) ünvanı ile görevine başlamıştır, Kadı'nın henüz öğrenci iken başlayan yazma meşguliyetini burada da devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Kadı'nın eserlerinden olan *el-Muhtasar fi usuli'd dîn* Abbad'ın isteği üzerine yazılmıştır. Bunun gibi Kadı, vezirin isteği üzerine birkaç eser daha kaleme almıştır.[172]

Her ne kadar yakın ilişkileri olsa da Kadı, Abbad'ın içki içtiğini ve tövbe etmeden yaşadığını biliyordu. Abbad'ın ölümü üzerine Kadı Abdülcebbar cenazeye katılmamıştır. Mu'tezilî bir ilke olan "büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimsenin ebediyen cehennemde kalacağı" inanışının cenazeye gitmeme konusunda Kadı'nın gerekçesi olduğunu söyleyebiliriz. Kadı, inandığı ilkelerin gereğince hareket ederek Abbad'ın cenaze töreninde bulunmamıştır. Bir bakıma kadılık görevi ile birlikte itibarının da sonunu getiren bu olay, tepkiye yol açmış olacak ki hükümdar bizzat konuya dâhil olmuştur. Artarak devam eden dedikodular dönemin hükümdarı Fahrüddevle'yi (ö: 387/997) harekete geçirmiştir. Fahrüddevle, Kadı Abdülcebbar'ı görevinden azletmiş ve tüm mal varlığına da el koymuştur.[173]

Kadı Abdülcebbar, kadılık vazifesi bitirilse dahi tedris ve te'lif faaliyetlerini ömrü boyunca sürdürmeye devam etmiştir. Kadılık vazifesinin başından vefatına kadar geçen süre de Rey şehrinde yaşamını idame ettirmiştir.[174] Kaynaklara Kadı Abdülcebbar'ın 389 (999) senesinde hac yapmak üzere Rey'den ayrıldığı, dönüşte Bağdat'a uğradığı da kaydedilmiştir. Ömrünün son yıllarında ise bir yıl kadar Kazvin şehrinde bulunduğu da kaynaklarda yer alır. Doğum tarihi, çocukluğu ve gençliği ile bilgiler muğlak olmasına rağmen Kadı'nın vefat tarihi net olarak bilinmektedir.

[169] İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 113.
[170] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 24*.
[171] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı,22*.
[172] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[173] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[174] Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri", 131.

Nispeten uzun diyebileceğimiz bir hayat süren Kadı yaklaşık doksan yaşında Zilkade ayı 415 senesinde (Ocak 1025) Rey şehrinde vefat etmiştir. Cenazesinin defni de yine Rey şehrinde gerçekleştirilmiştir.[175]

Netice olarak Kadı'nın yaşadığı dönem itibarıyla zor olan yaşam şartlarına rağmen ilmi faaliyetlerini devam ettirdiğini, eserleri ile İslam düşüncesine ve kelam tarihine önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmek gerekir. [176] Kadı Abdülcebbar doksan yaşını aşkın şekilde vefat ettiğinde, İslam ilimlerinin pek çok alanında eser vermiş, sayısı bilinemeyecek kadar fazla öğrenci yetiştirmiştir.[177] Kadı Abdülcebbar birçok ilim adamı tarafından "Mu'tezile'yi Ehl-i Sünnete yaklaştıran kişi" olarak değerlendirilmiştir.[178]

1.5. KADI ABDÜLCEBBAR'IN ESERLERİ

Kitaplarda yer alan ve Kadı Abdülcebbar ile ilgili olarak bildirilen en dikkat çekici bilginin yazdığı eser miktarı olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklara baktığımızda Kadı'nın başta fıkıh ve kelam olmak üzere çeşitli alanlara ait "dört yüz bin sayfa civarında kitap yazdığı" bilgisi bulunmaktadır. Kadı Abdülcebbar'ın hayatı ve eserlerine yer verilen çalışmalarda dikkat çeken bir diğer husus ise eserlerin ilim dallarına göre tasnif edilmiş olmasıdır. Kadı Abdülcebbar'ın farklı ilim dallarında verdiği pek çok eserden bahsedilmiştir. Cüşemî (ö 494/1101), onun eserlerinin çokluğuna vurgu yapmak amacıyla Kadı'nın tüm eserlerini saymanın imkânsız olduğunu söylemiştir. Kadı Abdülcebbar'ın külliyatına baktığımızda Cüşemi, çeşitli başlıklar altında 52 eserden bahsetmektedir. Bu eserlerin içerisinde kelam, fıkıh gibi Kur'an ilimlerinin yanı sıra derlemeler, şerhler, reddiyeler, soru cevaplardan oluşan eserler, dinlere ve mezheplere dair kitaplar yer almaktadır.[179]

Böylesi kapsamlı ilmi derinliğe sahip müellifin eserlerinin bazıları günümüze ulaşamamıştır. Kadı'nın eserleri ile ilgilenen müsteşriklerden bazıları, kayıp olan eserleri bulmak amacıyla araştırmalarını Yemen civarında yoğunlaştırmışlardır. Bunun temel sebebi ise Zeydiyye mezhebinin içinde bu eserlerin muhafaza edileceğine dair

[175] Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", 103-105.
[176] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l - Kur'an A'ni'l- Matain, 5*.
[177] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/ 40-41*.
[178] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/43*.
[179] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.

inançları olmuştur.[180] Bu çalışmalar sonucu bir kısım esere ulaşılmış ve ilim dünyasına kazandırılabilmiştir. Neşredilmiş olan eserleri ise şöyledir;

1. El Muğni fi Ebvabi't Tevhid ve'l Adl: Eserin tespiti 1951 yılında Yemen'e gönderilen Mısırlı bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. Heyetin başkanı Halil Yahya Nami ile birlikte Yemen'e gelen grubun amacı ise Arapça yazmaların mikrofilmlerini almaktır. Tespiti ile İslam dünyasına kazandırılan eser ilim camiasına tanıtılmıştır.[181] *El-Muğni'*nin tamamı yirmi cilttir. Ansiklopedik bir eser olma özelliği taşıyan *el-Muğni'*nin on dört cildi 1960-65 yılları arasında Kahire'de basılmıştır.[182] *El- Muğni'*ye ait olan altı cilt ise halen kayıptır.[183]

Eser, tevhid ve adalet ilkelerini temel alarak oluşturulmuştur.[184] Eserin ilk beş cildi Mu'tezile'nin tevhid ilkesini ihtiva ederken kalan ciltleri ise adalet ilkesi hakkındadır.[185] Adalet başlığı altında Mu'tezile'nin kalan üç esası ele alınmıştır.[186] Ciltlerin her biri temel meselelerden bir tanesini ele alacak şekilde yazılmıştır.[187]

Kadı Abdülcebbar'ın en önemli ve en kapsamlı eseri *el-Muğni'*dir denilebilir.[188] Eser, Mu'tezile'nin ilk ortaya çıkışı kabul edilen hicri II. yüzyıldan V. (XI.) yüzyılın ilk yarısına kadar ki zaman diliminde tartışılan tüm hususları içerir. Elbette önceki dönem Mutezilî âlimlerin eserlerinin de tamamı günümüze ulaşamamıştır. *El- Muğni* bu konuda da alana büyük katkı sağlamayı başarmıştır. Eser, önceki dönemde yaşamış mezhep alimlerinin fikirlerini bizlere aktarmış, beyan edilen konularda üzerinde görüş birliği ve görüş ayrılığı olan konuları bildirmiş ve Mu'tezile'ye dair ulaşılamamış olan bilgileri de gün yüzüne çıkarmayı başarmıştır.[189]

2. Şerhu'l Usuli'l Hamse: Kadı'nın *el-Muğnî* adlı eserinin ardından en önemli eseri diyebileceğimiz *Şerhu'l Usuli'l Hamse*, *Muğnî*'nin yazıldığı tarihlerde yazılmıştır.[190] Mu'tezile'nin usulü hamse prensipleri ekseninde kaleme alınan eser[191]

[180] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l - Kur'an A'ni'l- Matain, 14*.
[181] İlyas Çelebi, "el-Muğni", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 380.
[182] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.
[183] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 33*.
[184] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/43*.
[185] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.
[186] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 34*.
[187] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/43*.
[188] Bozkuş, *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l - Kur'an A'ni'l- Matain, 15*.
[189] Çelebi, "el-Muğni", 380- 382.
[190] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 33*.
[191] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 43*.

Kadı'nın iki talebesine ait iki ayrı nüsha vasıtasıyla elimize ulaşmıştır.[192] Abdülkerim Osman editörlüğünde 1966'da Kahire'de neşredilmiştir. [193]

Şerḥu'l-Uṣûli'l Hamse'nin Kadı Abdülcebbar'a aidiyeti hususunda farklı görüşler vardır.[194]Eserin Kadı'ya ait olduğunu söyleyenler olduğu gibi ona ait olmadığını iddia edenler de olmuştur. Genel kabul, eserin Kadı Abdülcebbar'a ait olduğu yönündedir.

3.Kitabu Usuli'l- Hamse fi İlmi'l Kelam: Mu'tezilî beş inanç esasının Kadı Abdülcebbar tarafından kısaca özetlendiği bu çalışma Faysal Avn editörlüğünde Kuveyt'te neşredilmiştir.[195]

4.Tesbitu Delaili'n Nübüvve: Kadı Abdülcebbar'ın, Hz Muhammed'in (sav) peygamberlik görevine dair ispatlara odaklanırken nübüvvete dair pek çok soru işaretini de giderdiği bu önemli çalışması, Abdülkerim Osman tarafından 1966'da Beyrut'ta yayımlanarak bilim dünyasına kazandırıldı.[196]

5.Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakatu'l Mu'tezile: Söz konusu çalışma Mu'tezile'nin kelam sistemini, temel doktrinel yapısını ve mezhebin tarihsel süreçteki tabakalarını ihtiva eder.[197] Fuad Seyyid aracılığıyla doğrulanarak 1974'te Tunus'ta basılmıştır.

6.Tenzîhü'l-Kur'an 'ani'l-Meta'in: Kadı Abdülcebbar'ın güçlü olduğu alanlardan biri de tefsir ilmidir. Tenzihu'l Kur'an adlı eserinde Kadı, Mu'tezile'nin tefsir yöntemine uygun olarak [198] Kur'an-ı Kerim'deki tüm sureleri tertip sırasına göre ele almaktadır fakat hepsini değil, tercih ettiği ayetleri tefsir etmektedir. [199] Eser 1967 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

7.*Müteşâbihü'l-Kur'an*: Mu'tezilî tefsir metodunun bir yansıması olan bu çalışmada Kadı, nassların bütünüyle lafzi bir okumaya tabi tutulamayacağını savunurken kapalı anlamlı ayetlerin ise bütüncül vahiy perspektifinde yorumlanmasını

[192] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 34-35*.
[193] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.
[194] İlyas Çelebi, "Şerḥu'l-Uṣûli'l-Hamse", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 570.
[195] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.
[196] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 27*.
[197] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 36*.
[198] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 36*.
[199] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse,1/46*.

amaçlamaktadır.[200] Eser Kahire'de Dr. Adnan Muhammed Zerzur vasıtasıyla 1969 yılında yayımlanmıştır. [201]

8.*Nizamu'l Kavaid ve Takribu'l Murad li'r Ra'id ev el- Emsali fi'l Hadis*: Daru'l Kütübi'l Mısriyye' de bir nüshası vardır. [202]

9. el- Muhtasar fi Usuli'd- Din: Muhammed Umara tarafından 1971 yılında basılmış bir eserdir. [203]

10.el-Muhît bi't-Teklîf: Eser tamamlanmamış kısımlar ile birlikte (tevhid bahsi ve adalet bahsinin bir kısmı) 1965'te Ömer Seyyid Azmî vasıtasıyla Kahire'de yayımlandı; yine 1965 yılında ve yine eksik olarak (sadece I. cildi) Jean Jozef Houben vasıtasıyla Beyrut'ta yayımlandı.[204]

Kadı'nın isimleri zikredilen bu eserlerinin yanında henüz neşredilmemiş eserleri de mevcuttur. Bu eserleri ise şunlardır;

11-*el-Emalî (Nazmu'l-Fevâid ve Takrîbu'l-Murâdi li'r-Râid)*

12-*Risale fi'l-Kimiyâ (et-Tezkire fi'l-Kimiyâ)*

13-*el-İhtilâf fî Usûli'l-Fıkh:*

14-*el-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn:*

15-*Kitabü'd-Ders*

16-*Kitabü'n-Nihâye*

Söz konusu bu eserlerin ötesinde günümüzde halen elimize ulaşamamış onlarca eser daha saymak mümkündür.[205] Ancak Kadı'nın muazzam bir hacme sahip ve yüzbinlerce sayfa olduğu bildirilen eserlerinden elimizde olanlar sadece bunlardır.[206] Bu kadarı bile Mu'tezile'nin daha yakından tanınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Temennimiz diğer eserlerin de bulunması ve akademiye kazandırılmasıdır.

---

[200] Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 35-36*.
[201] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 27*; Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 35-36*.
[202] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 27*.
[203]Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 27*.
[204]Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 35*.
[205]Detaylı bilgi için bkn; Koloğlu, *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı, 37-38*.
[206]Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 27*.

1.6. KADI ABDÜLCEBBAR'IN KELAM SİSTEMİNDE NÜBÜVVETİN YERİ VE ÖNEMİ

Nübüvvet, Allah Teala (cc) ve insanlar arasında var olan, insanların hem dünyaya hem de ahirete yönelik ihtiyaçlarının temini adına yapılan elçilik görevidir.[207] Başlı başına insanın yaratıcısı ile kurmuş olduğu irtibatı ifade eden bir kavramdır. Nübüvvet ile birlikte de kullanılan yakın anlamlı bir diğer kelime ise risalet kavramıdır. Risalet, elçilik yapmak, göndermek, elçi kılmak[208] gibi anlamlara gelmektedir. Risalet, elçinin vazifesidir ve elçi mesajı iletmekle görevlidir. Ancak ilettiği mesajdan dolayı elçiye bir sorumluluk yüklenemeyeceğine dair bir ilke vardır ki Kur'an ve sünnetteki uygulamalar bu ilkenin tasvip edildiğini bizlere gösterir.[209] Kadı Abdülcebbar konuya dair, Hz. Muhammed'in (sav) risalet görevini eksiksiz yerine getirebilmesi için Allah'ın (cc) korkuyu resulünün kalbinden aldığını bildirmiştir.[210] Risalet ve nübüvvet kavramı eş anlamlı olsa da dini literatür içerisinde daha çok tercih edilenin nübüvvet kavramı olduğu bilinmektedir. Allah'ın (cc) nübüvvet için seçtiği elçilere ise nebi ya da resul denir.[211] Kadı Abdülcebbar, resul ve nebi kelimelerini yüksek mertebeyi ifade eden iki ayrı sıfat olarak da nitelemiştir.[212]

Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvete yaklaşımı, kelimenin terim anlamına odaklanmaktan ziyade kavramın mahiyetine dikkat çekmektir. Örneğin *el- Muhtasar fi Usuli'd Din* adlı eserinde peygamberlik başlığı altında ilk önce değindiği nokta peygamberlik konusunda bilinmesi gerekenleri açıklamak olmuştur.[213] Kadı'ya göre peygamberlik ile ilgili olarak ilk önce Allah (cc) tarafından peygamber gönderilmesinin iyi ve doğru bir fiil olduğu bilinmelidir.[214] Kadı Abdülcebbar, nübüvveti yaratıcının fiili olarak ele almıştır. Burada Kadı'nın Mu'tezile'nin aslah prensibi ve lütuf teorisi bağlamında konuya yaklaşmış olması dikkat çekicidir. Kadı Abdülcebbar, adaletin gereği olarak Allah'ın (cc) üzerine vacip olan şeyi ihlal

[207] Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 279.
[208]Nasi Aslan, "Risalet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 125.
[209]Aslan, "Risalet", 125.
[210]Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 176*.
[211]Yavuz, "Nübüvvet", 279.
[212]Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 380*.
[213]Kadı Abdülcebbar bu eserinde kendisine sorular yöneltir ve sorulara cevaplar vererek konuyu açıklar. Peygamberlik başlığı altında ise sorduğu soru "Peygamberlik konusunda bilmem gerekenleri açıklayın" şeklinde bir ifade ile başlamaktadır. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.
[214]Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.

etmemesi gerektiğini bildirir.[215] Allah'ın (cc) kullar için iyi, güzel ve faydalı olanı terk etmesi ise zulümdür.[216] Kadı, Allah'ın (cc) zalim olarak nitelendirilmesinin ümmetin ittifakı ile caiz olmadığını dile getirir ve zulmün kabih olduğunu söyler, Allah (cc) zulmün kabih olduğunu bilir ve böyle bir fiili yaratmaya ihtiyacı olmaması sebebiyle de asla zulmetmez.[217]

Nübüvvet, Mu'tezile mezhebi için adalet ilkesi kapsamında ele alınan bir meseledir. Dolayısıyla adalet bahsi içerisinde yer verdiğimiz hüsun-kubuh, teklif-mükellef ilişkisi, insanın fiilleri, lütuf ve teklifin hasenliği, ivaz meselesi gibi çeşitli konular ile nübüvvet bağlantılı meselelerdir. Adalet ilkesi altında tartışılmış meselelerin Allah'ın (cc) adil oluşu ile bağı unutulmamalıdır. Allah (cc) adil olduğu için insanı özgür iradesi ile yaratmış ve kuluna seçme hakkı vermiştir. Nübüvvet, özgür iradeye sahip olan insanı desteklemek için Allah'ın (cc) var ettiği bir kurumdur.

Adalet ilkesi çerçevesinde nübüvveti ele aldığımızda yukarıda saymış olduğumuz konu başlıklarından bağımsız olarak peygamberliği anlatmak mümkün değildir. Mu'tezile'nin adalet prensibi, Allah'ın (cc) fiilleri, Allah (cc) için caiz olan ve olmayan şeylerle ilgili konuların ele alındığı bir ilkedir.[218] Dolayısıyla, Allah'ın (cc) bir fiili olan nübüvvetin yaratılmasındaki hikmet, adalet ilkesi içerisine yer alan konuların birçoğu ile bağlantı kurularak anlaşılabilir. İlk olarak Allah'ın peygamber göndermesindeki faydanın ne olacağını Kadı Abdülcebbar'ın görüşleri üzerinden inceleyelim. Kadı, Allah'ın (cc) peygamber göndermesi sayesinde bilinebilecek olan bilgilere dikkat çekmiştir. Eğer peygamber gönderilmeseydi, marifetullah hakkında düşünmemiz dahi gerekmezdi diyen Kadı, gelecek olan zarar ve cezadan dolayı insanların korkmayacağını bildirmiştir.[219] Burada Kadı'nın aklın ulaşabileceği bilgiye dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Böylece Kadı nebevi kaynak vasıtasıyla edinilen bilgiye duyulan ihtiyaca vurgu yapmıştır. Akıllı kimsenin kendi nefsinden zararı

[215]Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/421*.
[216]Mu'tezile'nin kabul ettiği aslah prensibi hakkında, Kadı'nın eserinde, çevirmenin dipnotu şeklinde konuya yer verilmiştir. Burada aslah prensibi ile ilgili olarak Allah'ın kudretinin kötülüklerle ilişkisi tartışılmıştır. Bir kısım Mu'tezilî alime göre Allah kötülüğe kadirdir ancak hikmeti gereği kötülük yapmaz. Başka bir grup Mu'tezilî alim ise Allah'ın kötülükleri yapmaya kadir olmadığını dile getirmiştir. İkinci grupta yer alan alimler, kötülüğü aslahın terki olarak yorumlamışlardır. Halbuki Allah aslah olanı terk etmez. Kadı, Allah'ın kötülüğü yapmaya kadir olduğu halde kötülük yapmadığını kötülüğün insana ait bir fiil olduğunu dile getirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/773*.
[217] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/284*.
[218] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/8*.
[219] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 133-134*.

defetme bilgisinin var olduğunu bildiren Kadı Abdülcebbar, iyiye çağırıp kötülükten uzaklaştıranın iyi, kötüye çağırıp iyilikten uzaklaştırmanın ise kötü olduğu bilgisine akılla ulaşılabildiğini ifade etmiştir. Ancak aklın sınırları ile ilgili olarak Kadı, akılda lütuf ve maslahat olandan maslahat olmayanı ayıracak kuvvetin bulunmadığını söylemiş ve teklifteki gayenin iyi bir şekilde anlaşılması adına Allah'ın (cc) kuluna bu fiillerin durumlarını öğretmesi gerektiğini ifade etmiştir.[220]

Kadı Abdülcebbar'ın Allah'ın (cc) elçiler göndermesini vacip olarak görmesi[221] ile nübüvvetin insanlar için bir lütuf olması arasında adalet ilkesi bağlamında yakın bir ilişki vardır. Çünkü Kadı, Allah'ın peygamberler göndermesini caiz ve iyi olarak niteledikten sonra peygamberlerin gönderilmesinde faydaların olduğunu ifade etmiştir.[222] Allah'ın (cc) peygamber göndermesi, Mu'tezile'nin aslah prensibi ile ilgilidir, peygamber gönderilmesinde insanlar için faydalar olması ise lütuf teorisiyle açıklanır.[223] Yine Allah'ın fiillerinin iyi ve güzel olduğunu dile getiren bir başka Mu'tezilî alim Hayyât ise konuya dair şöyle demiştir; peygamberlerin gönderilmiş olması, yaratılan tüm varlıklara dair delilleri, mahlukatın sıkıntılar ile mücadele etmesi, doğru bir karardır, hasen ve iyidir.[224] Hayyât'ın dile getirdiği hususlar hem Allah'ın (cc) iyi olan fiilleri yaratması hem de Allah'ın zorluklar karşısında mükafatlar vermesi (ivaz)[225] kavramlarına yönelik klasik bir Mu'tezilî görüşü ifade etmektedir. Nitekim adalet ilkesinin bir gereği olarak Allah'ın (cc) peygamberler göndermesi, insanlara vahyi ulaştırması, mucizeler ile peygamberlerini desteklemesi vb. nübüvvete dair bilinmesi gereken meselelerdir.[226]

Nübüvvetin adalet ilkesi çerçevesinde ilgili olduğu kavramlara baktığımızda lütuf, aslah, vucubiyet ile ilgili olduğu kadar akıl- vahiy ilişkisi, mucizenin nübüvveti desteklemek adına önemi ve gerekliliği gibi hususlar da karşımıza çıkmaktadır.

---

[220] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/422*.

[221] Kadı Abdülcebbar, peygamber göndermeyi sevaba benzeterek güzelliğinden (hasen) dolayı vacipliğinden ayrılmadığını ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/422*.

[222] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.

[223] Kadı Abdülcebbar, nübüvvetin insanlar için lütuf olduğunu söylemiştir. Aynı konu içerisinde Allah Teala'nın (cc) bizim salahımızın bir şahsın gönderilmesinde olduğunu bildiğinde o şahsı göndermesini ise vacip olarak bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/440*.

[224] Ebu'l Hüseyin Hayyât, *Kitâbü'l- İntisâr*, çev. Metin Yıldız (Ankara Okulu Yayınları, 2018), 188.

[225] Kadı, lütfun Allah'ın tüm yarattığı mahlukata farklı şekillerde iyilik ve fayda sağlamak suretiyle gerçekleştiğini bildirir. Aynı eserinde ivaz ile ilgili olarak Kadı, mükellef olsun olmasın herkese verildiğini ancak sevabın yalnızca mükellef olanlara verildiğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/140*.

[226] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.

Kavramların ve meselelerin birbiri ile ilişkisini kuran, adalet prensibinin birincil görüşü, Allah'ın (cc) adil oluşuna dayanmaktadır. Allah (cc) adaleti gereği peygamber gönderir, adaleti gereği insanlara lütufta bulunur, adaleti gereği peygamberleri mucizeler ile destekler ve ismet sıfatını yaratır. Tüm bunlar Allah'ın (cc) büyüklüğüne işaret ettiği kadar kuluna olan merhametine de delildir. Örneğin kulun vacibi seçebilmesi dahi vacip olana davet edecek bir elçinin varlığı ile mümkündür diyen Kadı Abdülcebbar'a göre aklın bilebileceği şeylerin sınırlı olmasından ötürü Allah'ın bilemeyeceğimiz şeyleri bizlere öğreteceği birini göndermesi gerekir.[227] Burada Kadı'nın akla yüklediği anlama da dikkat çekmek gerekir. Kadı'ya göre delaletin dört çeşidinden birisi akıldır ve Allah'ı (cc) bilmeye aklın delaleti ile ulaşılır.[228] Ancak yalnızca peygamberler aracılığı ile öğrenebileceğimiz bilgiler vardır ki bu bilgiler aynı zamanda peygamberlerin gönderilmesindeki faydaları da oluşturmaktadır.[229] İbadetlere, şeriat kurallarına, nasslara Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına dair bilgiler edindiğimiz nübüvvet, peygamberler aracılığı ile bizlere ulaşan bilgiler. Dolayısıyla nübüvvetin yokluğu ibadetin, şeriatın, nassların, emirler ve yasakların da yokluğu anlamına gelmektedir.

Genel olarak nübüvvetin adalet prensibi kapsamında, kavramların birbiri ile ilişkisi etrafında şekillenmiştir. Allah'ın (cc) adaleti ve kulun yükümlülüğü ekseninde nübüvvetin ele alındığını söylemek mümkündür. Nitekim nübüvvetin yaratıcısı ile insanın bağlantı kurması olarak özetlediğimizde çift taraflı bir etkileşimden söz etmiş oluruz.

Nübüvvet bahsine dair tartışılan bir diğer konu ise, nübüvvetin imkânı meselesidir. Kelamda bir konunun imkanından bahsetmek, o konunun muhal olmadığını başka bir deyişle konunun akli bir engel teşkil etmediğini izah etmek manasına gelmektedir. Nübüvvetin imkânı meselesi de nübüvveti inkâr eden grupların argümanlar üreterek peygamberliğe dair soru işaretleri oluşturmaya çalışmaları hasebiyle güncelliğini korumuş bir konudur. Öyle ki nübüvveti inkâr eden gruplara keskin cevaplar verilerek peygamber gönderilmesinin akliliği ve gerekliliği üzerinde mezhepler görüşlerini bildirmişlerdir.

---

[227] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 126*.
[228] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/144-146*.
[229] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 133-134*.

Konuya Mu‘tezile ve özelde Kadı Abdülcebbar açısından bakacak olursak hem yaratıcının kudretinin peygamber göndermeye yetmesi hem bir insanın elçi tayin edilmesinde aklî bir imkânsızlık durumunun olmaması hem de insanlar açısından bir elçi gönderilmesinin makul ve kabul edilebilir olması dolayısıyla nübüvvetin imkânı mümkündür. Kadı Abdülcebbar'ın bakış açısı üzerinden konuyu değerlendirdiğimizde yaratıcı, elçi ve kendisine peygamber gönderilen insanlar açısından ele aldığımız nübüvvetin imkânı her üç açıdan da akla ve mantığa uygun, mâkul bir zemindedir.

Kadı Abdülcebbar, Allah'ın (cc) peygamberine olanak sağlamasını ve nübüvvet iddiasında bulunan elçisini mucize ile desteklemesini imkân dahilinde gördüğünü belirtmiştir.[230] Nübüvvetin imkânı meselesi, gönderilen elçi açısından değerlendirildiğinde Kadı, kendisine mucize verilmiş olan bir peygamberin Allah (cc) tarafından desteklenerek nübüvvetin geçerliliğini ispat ettiğini savunmuştur. Kadı Abdülcebbar, mucize ve peygamberlik ile ilgili olarak, mucize meydana geldiğinde peygamberlik iddiasında bulunan kişinin peygamberliği tasdiklenmiş ve kişinin doğru söylediğine delil getirilmiş olur demiştir.[231]

Nübüvvetin imkânı meselesinin bir diğer boyutu ise, Allah'ın (cc) yarattığı kulları açısından bakıldığında peygamber gönderilmesinde akla uygun olmayacak bir şey bulunmamasıdır. Kadı, Allah'ın kulları için verdiği nimetlere dikkat çekerek şöyle demiştir; Allah (cc), kuluna bir takdirde bulundu, kuluna kullanabileceği aletler verdi, kulun önündeki engelleri ortadan kaldırdı, sağlık ve selamet ihsan etti, ona hayırlı olanı hatırlattı ve lütuflarda bulundu, onu korudu.[232] Kadı Abdülcebbar'ın değindiği lütuflar ve hayrın hatırlatılması kendisine peygamber gönderilen kulların sırat-ı müstakime çağrılmasına benzer. Nitekim Mu‘tezile'nin nübüvveti bir lütuf olarak değerlendirdiğine daha önce de değinmiştik. Kullar Allah (cc) tarafından yaratılmış ve başıboş bırakılmamıştır. Kullarına kendisini tanıtmayı tercih eden yaratıcının peygamber göndermesi muhal görünmemektedir. Ayrıca Cuma suresi 2. Ayette bildirilen, Allah'ın kullarını temizleyen ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermesi[233] ile ilgili olarak Kadı, ayette geçen tezkiye ve teklif sorumluluğunun

[230] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/386*.
[231] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/434*.
[232] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 105*.
[233]Cuma Suresi 2. Ayetin meali, Kadı Abdülcebbar'ın eserinde şu şekilde verilmiştir; "Ümmîlere kendi içlerinden onlara ayetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen Allah'tır. " Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 554*.

akıl, temyiz gücü ve başka şeyler kastedilerek caiz olduğuna vurgu yapar. Kadı, Allah'ın peygamber göndermesinin akli bir engel teşkil etmesi bir yana nübüvvetin kullar için lütuf olduğuna dikkat çeker. Cuma suresi 4. Ayetinde "Allah'ın lütfudur, dilediğine verir" ayetine binaen Kadı, nübüvveti ve Kur'an'ı kastederek vahyin sadece Allah'ın bir lütfu olduğunu bildirir.[234] Dolayısıyla yaratıcı, kullar ve gönderilen elçi bağlamında nübüvvetin imkânı incelendiğinde ortaya akla uygun olmayan, muhal bir durum çıkmamaktadır.

Kadı Abdülcebbar eserlerinde hem adalet prensibine bağlı olarak hem de nübüvvetin imkânı meselesini ele alarak kelam sistemi içinde nübüvvetin önemine dikkat çekmiştir. Nübüvveti inkâr ettiğini söylediği Bâtınilere eserlerinde cevaplar vermek suretiyle de nübüvvet makamını savunmuştur.[235] Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvete dair görüşlerinde temel Mu'tezilî tavrın sürdürüldüğü görülmektedir.

[234] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 554.*
[235] Kadı Abdülcebbar, Batıniyye olarak nitelediği fırka mensuplarına eserlerinde yer vermiş ve fiillerini eleştirmiştir. Örneğin, Batınilerin peygamberlere sövdüklerini, şeriatleri iptal ettiklerini, peygamber (sav) için "Muhammed, nübüvvet işi hakkında yakîn iddia ettiği şeylerden döndü ve Kitab'ın da şüphe ortaya koydu." Dediklerini Kadı bizlere bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 214, 274.*

İKİNCİ BÖLÜM
KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE İSMET SIFATI

İkinci bölümde Kadı Abdülcebbar'ın ismet anlayışı alt başlıklar halinde açıklanacaktır. Daha sonra Kadı'nın ismet anlayışına dair itiraz ve cevaplarına yer verilecektir. Son olarak Kadı Abdülcebbar'ın görüşlerinin sonraki döneme yansımasından bahsedilerek bölüm tamamlanmıştır.

2.1. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİNİN TEMELLENDİRİLMESİNE ESAS OLAN NÜBÜVVET MESELESİ

Mu'tezile Kadı öncesindeki dönemde aktif rol oynayan bir mezhep olmasına rağmen tam anlamıyla sistemli değildi.[236] Kadı, eserlerini yazarken ortaya bir sistematik koymuştur. Bu manada üstlendiği görevin zorluğu ve büyüklüğüne dikkat çekmek gerekir. Kadı'nın yapmış olduğu şeyi şu şekilde ifade etmek mümkündür;

> "O, kendisinden önceki Mu'tezilî âlimlerin birikimlerinden yararlanmış, ortaya koydukları farklı görüşleri derleyip tasnif etmiş, bu görüşlerin bazılarını kabul edip bazılarını reddetmek ve Mu'tezile 'ye yöneltilen eleştirileri göz önünde bulundurarak ona yeni bir şekil vermek suretiyle mezhebe sistematik bir hüviyet kazandırmıştır."[237]

Kadı Abdülcebbar'ın eserleri incelendiğinde oluşturmuş olduğu sistematiğin bir matematiği vardır. Nübüvvet konusu ile bağlantılı olan *Tesbitu Delaili'n Nübüvve* adlı eseri örnek gösterilebilir. Kadı eserinde delilleri sınıflandırırken Kur 'ani, akli, tarihi kayıtlı, itikadî vs. gruplara ayırmıştır. Tabii ki bu gruplandırmalar direkt olarak isimlendirilmemiştir. Ancak eser incelendiğinde delillerin farklı kategorilerde yer alması dikkat çekmektedir. Bu sistem sayesinde Kadı, konuya dair yöneltilebilecek

[236] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/47*.
[237] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse,1/ 47*.

olan soruları henüz sorulmadan âdeta cevaplamıştır. Kadı, argümanlarını sıralarken akli ve nakli delilleri birlikte kullanmaya özen göstermiştir. Böylece ortaya koyduğu fikrin zeminini sağlamlaştırmış ve kendisine muhalif olabilecek görüşlerin de önüne geçmiştir. Bununla beraber Kadı'nın eserlerinin tamamı incelendiğinde kullandığı delillerin birbirini tamamladı fark edilmektedir. Eserlerinde Mu'tezile'nin beş esasını anlatırken büyük bir hassasiyet göstermiş olan Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet bahsine dair hassasiyetlerini de dile getirmekte fayda vardır. Nitekim *el-Muğni* adlı ansiklopedik eserinde nübüvvet bahsini adalet ilkesi içerisinde ele almış ve nübüvvet bahsi için bir cilt ayırmıştır. Kadı, *el- Muğni*'nin XV. cildine "en-Nübüvvât ve'l-mu'cizât" başlığını vermiştir. [238]

Kadı Abdülcebbar'ın ismet anlayışına dair görüşlerini bildirmeden önce Kadı ekseninde konunun nerede durduğunu tayin etmek gerekmektedir. Mu'tezile, nübüvvet ve nübüvvete ait meselelerin tamamını Allah'ın (cc) beşer ile kurduğu irtibat olarak kabul etmiştir. Nübüvveti Allah'ın (cc) insanlara bir lütfu olarak gören Mu'tezile konuyu Allah'ın (cc) beşer ile ilişkisini açıklayan adl prensibi içerisinde incelemeyi uygun görmüştür.[239] Yani nübüvvet bahsi, adalet ilkesi içerisinde zikrettiğimiz lütuf ve çeşitli diğer kavramlar ile ilişkili bir başlığı temsil etmektedir.

Kadı Abdülcebbar da bir Mu'tezilî olarak konuyu adalet ilkesi içerisinde ele almıştır. Burada nübüvvet bahsi "adalet" başlığı gibi bir başlıktır. İçerisinde nübüvvete dair meseleler tartışılmıştır. Nübüvvet konusunun içerisinde tartışılan konulara örnek vermek gerekirse nübüvvetin akli gerekliliği, peygamberlerin sıfatları, mucize meselesi vb. gibi konular sıralanabilir. Kadı Abdülcebbar'ın, ismet anlayışı da doğal olarak nübüvvet anlayışı ile aynı düzlemdedir. Nübüvvet anlayışı ise konunun bir üst başlığı olan adalet anlayışına paraleldir. Kadı Abdülcebbar, adalet ilkesini "Mu'tezile'ye göre adalet, Allah'ın iyi (hasen) fiilleri işlemesi ve kötü (kabih) fiillerden uzak olması"[240] olarak tanımlamıştır. Kadı'nın kabul ettiği adalet anlayışında Allah Teâlâ (cc), kulları için iyiyi yaratmak zorunda olan bir yaratıcı konumundadır.

Mu'tezile açısından adalet prensibi gereğince Allah Teâlâ (cc) ve kullar arasındaki ilişkide kulun yaratıcıdan beklentisi vardır. İyi olanı yaratması ve kabih

[238] Çelebi, "el-Muğni", 381.
[239] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 454*.
[240] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/ 32*.

olandan uzak durması gereken yaratıcı, kulları için en iyiyi gözetmelidir. Aslında Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet müessesesine dair hassasiyetinin de buradan kaynaklandığı söylenebilir. Zira nübüvvette kulun yararına olacak bir iş vardır.

Nübüvvet ve nübüvvete dair meseleleri, Kadı Abdülcebbar'a göre değerlendirebilmek için onun prensipleri nasıl açıkladığı iyi kavranmalıdır. Kadı Abdülcebbar, Mu'tezilî bakış açısının etkisi ile nübüvveti Allah (cc) ile kullar arasında bir bağlantı ve irtibat olarak kabul etmektedir. Bununla beraber Kadı, insanların nebevî bilgiye ihtiyaç duyduklarını ve bi'setin vâkî olduğunu ifade etmiştir.[241] Kadı, peygamberlik müessesesini bir lütuf olarak görmüştür. Hatta bu konu ile ilgili, *Şerhu'l Usulü Hamse* adlı eserinde şöyle demiştir; "Peygamberlik, bizim için lütuf olduğu gibi gönderilen (peygamberlerin kendisi) için de lütuf olması gerekir. Sadece başka bir mükellefin faydası için bir mükellefe meşakkat yüklemesi, hakîm olan Allah Teâlâ hakkında câiz değildir."[242]

Mu'tezile içerisinde kabul edilmiş olan ilkeler insan aklının adeta sınırlarını zorlayarak korunmuştur. Adalet prensibini gözeten Mu'tezile âlimleri için kul, başka bir kulun iyiliği için dahi Allah Teâlâ (cc) tarafından meşakkate tabi tutulamaz. Bu durumda peygamberlerin meşakkate uğraması dahi düşünülmüş ve bu konu üzerinde tartışılmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın Mu'tezilî çizgisini koruyarak aynı hassasiyeti gösterdiğini eserinde ki ifadesinden de anlamak mümkündür. Mu'tezile âlimleri peygamberlik kurumunun gerekliliği üzerine de tartışmışlardı. Yukarıda da belirtildiği gibi kulun yararına olacak bir fiilde, yaratıcıya vacip olan yaratma hali üzerinde Mu'tezile hemfikirdir. Konuya dair Kadı Abdülcebbar; "Allah Teâlâ, bizim salâhımızın, bir şahsın bizzat gönderilmesinde olduğunu bildiğinde, bizzat onu göndermesi vâcip olur."[243] diyerek fikrini beyan etmiştir.

Mu'tezile kelamcılarının, nübüvvetin gerekliliğini, kullara lütufta bulunmak Allah'a vaciptir önermesine binaen kabul ettikleri[244] söylenebilir. Ancak gönderilmesi vacip olan peygamberin kim olacağı, hangi vasıflara sahip olacağı konusu tartışılmıştır. Elbette kimlerin peygamber olarak gönderileceğini belirleyen Allah Teala'dır (cc). Ve Allah (cc) tarafından seçilmiş olan peygamberlerin vasıfları

[241] Veysi Ünverdi- Mustafa Ünverdi, "Kâdî Abdülcebbâr'da Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delilleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (2021), 674.
[242] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/440*.
[243] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse,2/ 440*.
[244] Metin Yurdagür, *Akaid ve Kelam İlimlerinde Peygamberlik Konusu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 33.

anlaşılmak istenmiştir. Böylece Allah Teâlâ'nın (cc), hikmetli iş gördüğü de ispatlanmaya çalışılmıştır. Netice olarak, her ne kadar peygamber olmak Allah'ın bir lütfu ise de "Allah Teâlâ (cc) kendisinin elçi olarak seçtiği (ıstıfa/ ictiba) insanları, bedeni özellikle de ruhi vasıfları bakımından, diğer insanlardan daha üstün çeşitli vasıf ve güzelliklerle donatmıştır"[245] fikri Mu'tezile ile birlikte tüm kelamcıların ortak paydasıdır. Zira kendi kabilelerine davetçi olarak gönderilen peygamberler gibi kıyamete kadar gelecek tüm insanlara gönderilen Hz. Muhammed (sav)'in de elbette diğer insanlardan ayırıcı özellikleri olmalıdır. İşte burada, özelde ismet sıfatı olmak üzere diğer tüm peygamber vasıflarının da yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü tartışılmıştır. Peygamberlere ait vasıflar, sadece nübüvvet anlayışının niteliklerini belirlemek için değil peygamberlere iman meselesinin de dinamiklerini anlamak için gereklidir. Nasıl bir peygambere iman edilmesi gerektiği, hangi peygamberlere iman edilmesi gerekliliği kadar önemli bir meseledir. Mu'tezile başta olmak üzere tüm İslam mezhepleri peygamberlerin vasıfları üzerine düşünmüş ve fikirler beyan etmişlerdir. İsmet sıfatı da tartışılan ve anlaşılmaya çalışılan meselelerden yalnızca birisidir.

Kadı Abdülcebbar, nübüvvete dair fikirlerini çeşitli eserlerinde dile getirmiştir. Genel olarak Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet anlayışını ilkeler üzerinden ifade etmek mümkündür; 1. Kadı, nübüvvetin aklen vacip olduğunu, 2. Vahyin akıl ile desteklendiğini ve akla aykırı olmadığını, 3.Peygamberlerin güvenilir (emin) ve masum (ismet) olduklarını kabul etmiştir. 4. Mucizeye önem vermiş ve mucizeyi nübüvvetin hak olduğuna dair işaret olarak kabul etmiştir. 5. Peygamberleri, ümmetin ahlak ve öncü temsilcileri olarak kabul etmiştir. 6. Kur'an-ı Kerimin bir mucize olduğunu ve Hz. Muhammed'in (sav) en büyük mucizesi olduğunu kabul etmiştir. Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet bahsi üzerindeki görüşlerinin tamamı bunlar olmasa da maddeler halinde sıralanan ölçütler onun konu hakkındaki genel perspektifinin anlaşılmasını sağlar.

Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet bahsi üzerindeki görüşlerini eserlerinden örnekler vererek açıklamak daha uygun olacaktır. İlk olarak nübüvvetin aklen vacip olması meselesinde Kadı Abdülcebbar'ın görüşünden önce konu ile ilgili yazmış olduğu bir esere dikkat çekmek gerekir. *Tesbîtü delâili'n-nübüvve* eserinin yazılış amacı; "Nübüvveti inkâr eden Mekkeli müşriklere, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmeyen

[245] Yurdagür, *Akaid ve Kelam İlimlerinde Peygamberlik Konusu, 60*.

Hıristiyan ve Yahudilere, nübüvvet inancını tümden reddeden Berâhime ve Dehriyye'ye karşı İslâm'ın ortaya koyduğu nübüvvet anlayışını savunmaktır."[246] Kadı Abdülcebbar'ın eseri tamamen incelendiğinde Mekkeli müşrikler, Hristiyanlar, Yahudiler vs. grupların tamamına ayrı ayrı meseleler üzerinden peygamberliğin ispat edilmesi hedeflendiği görülmektedir. Kadı nübüvvetin aklen vacip olduğunu söylemekle kalmamış aynı zamanda nübüvveti inkâr edenlerin itirazlarına da cevaplar üretmiştir.

Kadı, *şerhu'l usulü hamse* adlı eserinde nübüvvet bahsine başlarken konunun adalet ilkesi içerisinde yer aldığını bildirmiştir. Bununla beraber, nübüvvetin adalet ile ilişkisini şu sözlerle açıklamıştır: "Allah Teâlâ bizim salâhımızın şer'iyyâtla ilgili olduğunu bildiğinde, üzerine vâcip olanı ihlâl edici olmamak için bunları (şer'iyyâtı) bize öğretmesi gerekti."[247] Genelde Mu'tezile özelde ise Kadı açısından bakarsak, Allah (cc) üzerine vacip olanı yerine getirerek peygamber göndermiştir. Kadı, nübüvvetin iki kanadı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Konunun Allah Teala (cc) ile ilgili olan yönü vucubiyyet meselesidir. Konunun diğer yönü ise beşerin nübüvveti tasdiki meselesidir. Kadı, Allah'ın (cc) üzerine vacip olan fiili dile getirdiği gibi, konunun diğer yüzü ile de ilgilenmiştir. Bu bağlamda Kadı nübüvvet inkarcılarına yönelik olarak nübüvveti ispat etmeye çalışmıştır.[248]

Kadı Abdülcebbar; peygamber göndermenin vacip oluşunu bir manada hasen oluşuna bağlamaktadır. Yine aynı eserinde konu ile ilgili şöyle söylemektedir;

> "Şeyhlerimiz bu hususta şöyle dediler: Peygamber gönderme hasen olduğunda, "şayet vâcip olmadığı takdirde, kesin kabih olacağı anlamında vâcip oldu. O, bu konuda sevaba benzer. Onun da güzelliği (hüsün), vâcipliğinden ayrılmamaktadır."[249]

Kadı'nın burada şeyhlerimiz dediği, muhtemelen kendisinden önce yaşamış olan, Mu'tezilî âlimlerdir. Bunlar kendisine tabii oldukları baba ve oğul Cübbailer olabilir. Kadı Abdülcebbar, nübüvvetin aklen vacip olmasının yanında akılla desteklendiğini de eserlerinde ifade etmiştir. Nitekim, *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve* eserinde Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine inanmayanlara hitaben; "Biz, onların (nübüvvet inkarcılarının) bu sözlerinin (inkarları) fasit, inançlarının batıl ve bu iddialarının bir cehalet olduğunu açıkladık. Sonra da (nübüvvet) delillerini ve alametlerinin zikretmeye geçtik"[250] demiştir.

---

[246] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 1/44*.
[247] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/420*.
[248] Detaylı bilgi için bkn; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/420-421*.
[249] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/422*.
[250] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 94*.

Kadı'ya göre nübüvveti inkâr etmek apaçık bir cehalettir. Bunun sebebi aklın nübüvvet ile çelişmemesi ve aklın nübüvveti desteklemesidir. Aslında Kadı, peygamberlere inanma meselesini fıtrata da dayandırmıştır. Ona göre nübüvvetin varlığı insanın özüne uygundur. Konuya dair şöyle der; eğer bir nefis günaha tevessül etmemiş ise nübüvveti kabul edecek şekilde programlanmıştır. Ancak günaha bulaşan bir nefis nübüvveti kabul etme konusunda zorlanacaktır. Çünkü günah işlemesinden dolayı fıtratında bir değişiklik meydana gelmiştir.[251] Kadı Abdülcebbar, bozulmamış bir benliğe ait aklın, nübüvveti idrak edebileceğini savunmuştur. Burada "nefsin günaha bulaşmaması" ifadesi oldukça zekice düşünülmüş bir vurgudur. Çünkü Kadı'ya göre nübüvveti inkâr eden bir akıl zaten günaha battığı için gerçeği idrakten yoksundur.

Başka bir eserinde de Kadı akıl vurgusunu tekrarlayarak; peygamberlik delilleri ve ispatlarını gördüğü halde peygamberin (sav) nübüvvetini kabul etmeyenlere şaşırılması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Kadı'ya göre zekâ sahibi bir insanın Resulullah'ı (sav) inkâr etmesi mümkün değildir.[252] Kadı bu görüşü ile nübüvvet inkarcılarının akli melekelerinde bir kusur aramıştır.

Bir diğer konu ise mucize meselesidir. Mucizeyi nübüvvetin ispatı için delil olarak gösteren Kadı, bu husus üzerinde çok durmuştur. Peygamberlik ve mucize konularını birbirinden ayırmamış ve bu noktada mucizeyi detaylı olarak incelemiştir. Mucize, peygamberliği delillendirme noktasında oldukça önemlidir. Mucize nedir sorusuna peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin doğru söylediğini ispatlayabilmek adına ortaya koyduğu olağanüstü eylemlerdir cevabı verilir. İddia sahibi beşer üstü bir hadise meydana getirerek doğruluğunu izhar eder. Elbette ki bu beşer üstü hadisenin yaratıcısı Allah'tır (cc).[253] Peygamberlik iddiası arkasından gelen bu olağanüstü hadiseye mucize denilmiştir. Mucize, bir bakıma peygamberliğin ispatıdır. Herkes peygamberlik iddiasında bulunabilir ancak peygamber dışındaki hiç kimse sünnetullah denilen Allah'ın (cc) kanunlarını ortadan kaldıracak bir iş ortaya koyamaz. Sünnetullahı ancak yaratan sınırlandırabilir, etkisiz hale getirebilir yahut tekrar yürürlüğe koyabilir. Allah Teâlâ'nın (cc) evrene koymuş olduğu her yasa, ilk insandan son insana kadar hepimizi kuşatacaktır. Bunun tek istisnası ise mucizelerdir. Mucize, sünnetullah denilen Allah'ın (cc) yeryüzünde var ettiği kanunların işleyişine

[251] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[252] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 728*.
[253] Yurdagür, *Akaid ve Kelam İlimlerinde Peygamberlik Konusu, 62*.

bizzat müdahale ederek seçtiği elçinin elinde bu kanunları adeta yeniden şekillendirmesidir. "Nübüvvet Allah'ın (cc) fiili" olduğu gibi[254] mucize de Allah'ın (cc) fiilidir. Mucizeler, Allah'ın (cc) iradesi ile peygamberlerin elinde meydana gelir.

Kadı Abdülcebbar, *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve* eserinde mucize olarak şu olayları örnek göstermiştir; ayın yarılması hadisesi, Kur'an-ı Kerimin kendisi, Hz. Muhammed'in (sav) gayb ve gelecekten haber vermesi.[255] Elbette eserin geri kalanında mucize olarak nakledilen farklı olaylar da vardır ancak bu örnekleri aktarmak yeterlidir. Özellikle ayın yarılması hadisesini anlattıktan sonra Kadı konu üzerine şöyle söylemiştir; "Bu olay, Resulullah'ın (sav) doğruluğu ve nübüvveti hususundaki en büyük ayetlerden ve en değerli delillerdendir."[256]

Kadı, Bâtıniye'nin[257] nübüvveti reddetme bahanelerinden bahsederken, Batıniye'ye hitaben; "Sizin zikrettiğiniz şey, ta'n edecek bir şey bulamadığınız mucizelerini ve ayetlerini tasdik etmeniz anlamına gelir"[258] demiştir. Burada nübüvvetin tasdiki için mucizelerin kabulü adeta bir ön şart olarak ifade edilmiştir. Ayrıca burada, mucizenin nübüvvetin ispatı için bir şart olması da örneklendirilmiş olmaktadır.

Mucizenin, nübüvvetin hak olduğuna dair işaretler taşıması meselesi, Kadı Abdülcebbar'ın eserlerinde vurgu yapılan bir husustur. Bu konuda Kadı ile aynı görüşü paylaşan pek çok Mu'tezilî kelamcıdan biri de Ebu Haşim el-Cübbai'dir. Ona göre "Peygamberlerin mucize göstermesi, insanların onlara her konuda güvenmesini ve onları tasdik etmesini vacip kılmaktadır."[259] Ebu Haşim'in mucize konusundaki görüşü ismet sıfatı ile de bağlantılıdır. Nitekim Ebu Haşim'e göre; bir peygamberin gösterdiği mucize onun doğru sözlü olduğunun açık bir belgesidir. Dolayısıyla mucize gerçekleştiğinde

---

[254] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 363*.
[255] Detaylı bilgi için bkn, Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve*.
[256] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 128*.
[257] Batıniyye fırkası için Şehristani şöyle bir açıklama yapmıştır; "Batıniyye fırka tarihçileri tarafından bazen İslam dairesinde bazen bu dairenin dışında zikredilmiştir. Her halükârda Batıniyye, yetmiş iki fırkanın tamamına aykırı bir fırkadır." Detaylı bilgi için bk. eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 174*. Kadı Abdülcebbar Batıniyye için bir çok ithamda bulunmuş ve eserlerinde grubun özelliklerini parça parça aktarmıştır. Örneğin; "Ehl-i beyt hakkında yalan uydurdukları" bilgisi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 168*. Kadı Abdülcebbar'ın Fatımiler devletini ya da direkt olarak İsmailiyye mezhebini kast ettiğini düşündüğümüz bir bölümde namazı şahıslarla ilişkilendirdikleri bilgisine de kitabında yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 238*. Kadı, "duyduklarını gizleyeceklerine yemin ettirerek onları (bedeviler, ilimle iştigal etmeyenler ve acemler) aldatıyorlar." ifadesini kullanarak Batıniyye'den kastının ise İsmailiyye mezhebi olabileceğine dair bizlere ipucu vermişti. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 272*.
[258] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 1220*.
[259] Mikail İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 48.

peygamberin risaletini kabul etmek zorunlu bir hal alır.[260] Allah (cc), gönderdiği elçiye mucize vererek elçinin güvenilirliğini perçinlemiş olmaktadır.

Allah'ın kötü fiili işlemeyecek olması, kulları için faydalı fiili yaratması, nübüvvetin iyi bir fiil olması, peygamberin mucize ile desteklenmesi, peygamberlerin kötü fiil işlememesi gibi kabuller adeta bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Her halükârda Mu'tezile mezhebi içerisinde adalet prensibine işlerlik kazandıran temel hareket noktası Allah Teâlâ'nın (cc) mutlak adil oluşudur.

Mucize verilen bir peygamber aynı zamanda ümmet içerisinde ki en güzel ahlaklı şahsiyettir. Mu'tezile içerisinde de mucize ve peygamber ahlakı üzerinde bir bağ kurulmuştur. Buna paralel olarak Mu'tezile mezhebi içerisinde mucizenin öneminin peygamber ahlakını desteklediği üzerine görüşler de vardır.[261]Mucizelere Mu'tezile perspektifinden bakıldığında, mucizelerin peygamberler hakkında bilgi veren işaretler olduğu görülmektedir. Mucize gerçekleştirmiş olan bir elçi kavmi arasında itibar sahibi, doğru sözlü güvenilir bir insan profilini ortaya koymaktadır. Öyle ki, Ebû Hâşim el-Cübbâî peygamberlerin günahtan masum olduklarını iki noktada temellendirmiştir. Birincisi mucizelerle ilgilidir. Ebu Haşim, peygamberlerin masumiyeti ile ilgili olarak, kendisine mucize verilmiş olan bir peygamberin kebire dediğimiz bir günahı işlemesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir.[262]

Konuya dair bir diğer husus ise, mucizenin ne zaman kanıt olabileceği meselesidir. Kadı Abdülcebbar, mucizenin, peygamberlik iddiasında bulunan kişide güvenilirlik olduğu takdirde bir kanıt olduğunu savunmuştur. Nitekim bu konuda Kadı, adaletli ve hikmetli olan bir kişinin elinde meydana gelen mucizenin, kişinin doğruluğa dair bir işaret olduğunu kabul etmiştir. Aynı zamanda mucize gösterdiğini iddia etse dahi kişi adaletli ve hikmet sahibi değilse doğruluğa işaret edecek bir durumun olmadığını ifade etmiştir.[263]Sonuç olarak baktığımızda Kadı Abdülcebbar'a

[260] İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması, 49*.
[261] Kadı Abdülcebbar, mucizenin şartlarını sayarken mucizenin adil ve hâkim bir fail tarafından veya onun tarafından olduğu hükmünde vuku bulmuş olması gerektiğini söylemiştir. Yine Kadı'nın mucizeden bahsettiği bir kısımda adil ve hikmet ehli olması şartıyla bir kimsenin elinde gerçekleştiğinde mucizenin delil olacağı ifade edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/42-434*.
[262] İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması, 50*.
[263] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/42*.

göre mûcize direkt olarak nübüvvet delilidir.[264] Hatta Kadı peygamberliğin ispat edilebilmesi için mucizenin gerçekleşmesini zorunlu görmüştür.[265]

Kadı Abdülcebbar, yalnızca nübüvvet üzerine değil imamet ile ilgili meselelerde de görüşler bildiren bir kelamcı olarak iki meseleyi de ayrıntılı incelemiştir. Bu noktada onun doktrini için önemli olan yerde yine mucize kavramı bulunmaktadır. Çünkü nübüvvetin imamet ile karıştırılmaması ve karşılaştırılmaması için Kadı'nın ifade ettiği ayrım mucizenin gerçekleşmesidir.[266] Yani peygamberler, Allah Teâlâ (cc) tarafından mucize ile desteklenmiş habercilerdir.

Vahye ilk muhatap olan peygamberler, ahlakları ile de toplum içerisinde dikkat çekmişlerdir. Vahiy geldiği ve mucize ile desteklendikleri zamanda ise etraflarında insanların toplanmasını kolaylaştıran birincil etken onların güzel ve temiz olan ahlakları olmuştur. Ancak bazı ayeti kerimelerde, Hz. Muhammed'in (sav) dahi uyarıldığına şahit olunmuştur. Allah Teâlâ'nın peygamberleri, en faziletli olanı yapmayı terk ettiklerinden dolayı uyarması, onların Allah katında kıymetlerinin büyük, derecelerinin ve konumlarının yüksek olmasından dolayıdır; peygamberler gibi derece olarak en yüksek mertebede olan kimseler, kendileriyle kıyaslandığında daha aşağıda diyebileceğimiz kişilerin kınanmadıkları meselelerde dahi kınanırlar.[267]

Kadı Abdülcebbar da resulün niteliklerini sıralarken ismet meselesine değinmiştir. İlk olarak günah ve hatadan beri olmaları gerektiğini söylediği resuller için günahsız olmayı adeta bir şart olarak saymıştır. Bu konuda şöyle demiştir;

> "Peygamber büyük veya küçük her türlü nefreti mûcib davranıştan berî olmalıdır. Çünkü Peygamber göndermeden maksat, kullara lütuf ve fayda sağlamaktır. Bu yöntemle ortaya konan şeyin, mükellefe en açık şekillerde gösterilmesi gerekir. Bunlardan biri Allah Teâlâ'nın elçisini, kendisini kabulü zorlaştıran şeylerden uzak tutmasıdır."[268]

Peygamberler beşerdir. Fakat bir beşer olarak nübüvvet öncesi ve nübüvvet sonrasındaki ahlaki üstünlükleri onları toplum içerisinde öncü bir konuma getirmiştir.

---

[264] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/204*.
[265] Mikail İpek, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunucusu: Kadı Abdülcebbar Örneği", *Oku Okut Tetkik* 1/1 (2022), 78.
[266] İpek, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunucusu: Kadı Abdülcebbar Örneği", 78.
[267] Nureddin es-Sabuni, *Peygamberlerin Masumiyeti*, çev. Murat Kaan Kıvılcım (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2022), 45.
[268] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/436*.

Peygamberlerin ilahi bir lütuf olarak seçildiği bilinmektedir bir diğer husus ise seçilmiş elçilerin fiziki, psikolojik, manevi vs. farklı açılardan üstün olduklarına yöneliktir.[269] Yani peygamberler Allah'ın (cc) takdiri olarak da üstün nitelikler ile donatılmış kimselerdir. Kadı Abdülcebbar, peygamberlerde olması gereken ahlaki üstünlüğü, toplumların, peygamberleri kabulünü kolaylaştırmak için olduğunu düşünmüştür. Bu konu ile ilgili şöyle demiştir; "Peygamber, kendisini kabulü zorlaştıracak hususlardan berîdir. Büyük günahların tümü bu türdendir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, elçisini onlardan uzak tutması gerekir."[270]

Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvete dair görüşlerinin bir diğer noktası ise Kur'an-Kerim'in Hz. Muhammed (sav)'e verilmiş bir mucize olması ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Kur'an-ı Kerim ile ispatlanmış olması üzerinedir. Kadı, Kur'an hakkındaki görüşlerini bildirirken daima onun mucizevi bir kelam olduğuna dikkat çekmiştir. *Tesbitu Delaili'n Nübüvve* adlı eserinde Kur'an'ın meydan okumasından bahsettiği bölümde Kadı, peygamberimizden (sav) şu şekilde bahsetmiştir; "Onun (Hz. Muhammed (sav) bu hususstaki hücceti Kur'an'dır."[271] Kadı, Hz. Muhammed (sav)'in nübüvvetinin ispatı olarak Kur'an-ı Kerimi göstermiştir. *el-Muhtasar fi Usuli'd Din* adlı eserinde Muhammed'in (sav) peygamberliği ne ile ortaya çıkar sorusuna "Kur'an-ı Azim ile" cevabını vermiştir.[272] Yine aynı eserinde Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine Kur'an'ın nasıl delil olacağı sorusuna Kadı şöyle bir izahta bulunmuştur; Kur'an'ın mucize olmasının temelde Araplara karşı bir meydan okumadan ileri geldiğini ve Arapların fesahat ve edebiyat konusunda zirvede olduklarını Kur'an'ın bildirdiği mesajları geçersiz kılmak adına çok uğraşmalarına rağmen başarısız olmalarını örnek göstermiştir. Kadı'ya göre Arapların Kur'an'dan daha iyi bir eser koyma noktasındaki acziyet ve başarısızlıkları Kur'an'ın Allah'ın (cc) nübüvvet delillerinden bir delil olması hasebiyledir.[273]

Kadı, Kur'an'ın mucize oluşunu anlatırken aynı eserinde, Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi Kur'an'ın da Hz. Muhammed'in (sav) mucizesi olduğundan bahseder. Zira Kur'an, fesahati ile Arapları aciz bırakmıştır. Bu aciz kalış asa yılana dönüştüğünde büyücülerin aciz kalması

[269] Yurdagür, *Akaid ve Kelam İlimlerinde Peygamberlik Konusu, 60*.
[270] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/ 438*.
[271] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 178*.
[272] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü* çev. Murat Memiş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 130.
[273] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 130-131*.

gibidir. Bu bakımdan Kur'an'ı Kerim'in mucize oluşu, muhaliflerini aciz bırakmasındandır.[274] Kur'an-ı Kerim'in hüccet kabul edilmesi, Hz. Muhammed'in (sav) de peygamberliği ispat etmek anlamına geldiği için çok kıymetlidir. Ve Kur'an'ın üç açıdan hüccet kabul edildiğini bildirmiştir. Kadı Abdülcebbar'a göre Kur'an'ın hüccet kabul edildiği yönleri şöyle sıralanabilir; "1. Kur'an'ın her suresi fesahat ve belagat açısından hüccettir. 2. İçindeki gaybi haberler açısından hüccettir. 3. Akli delillere dikkat çekmesi bakımından hüccettir." [275]

Hz. Muhammed (sav)'in ümmi olması ve böyle mucizevi bir kitap ortaya koyması elbette nübüvvete delil olarak kabul edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen birinin gaybi, geçmiş ve geleceğe dair meselelerde haber verdiği bilgileri duyup aktarması mümkün değildir. Bu açıdan öncelikle Arap Yarımadasında nübüvvet çağrısını duyan Araplar, kendilerini aciz bırakacak bu kelam ile karşılaştıklarında birçoğu iman etmiştir. İman etmeyenlerin de İslam'ın öngördüğü yaşam sistemini kendilerine uygun görmediğini tarihi kaynaklardan da açıkça söylenebilir.

2.2. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE PEYGAMBERLERİN İSMETİ

Kadı Abdülcebbar, peygamberlik konusunda bilinmesi gerekenleri açıklarken, "Allah Teâlâ'nın (cc) onları (peygamberleri), dini kuralları/ hükümler yükleyerek gönderdiğini"[276] söylemiştir. Burada peygamber olarak görevlendirilen elçinin sorumluluklarına vurgu yapılmış ve toplum ile kurduğu ilişkiye de dikkat çekilmiştir. Çünkü dini kuralların oluşturulması ve insanlara iletilmesinin amacı, sosyal bir dönüşümdür. Allah Teâlâ (cc) peygamber göndererek bu dönüşümün ilk aşamasını başlatmış ve insanlar ile kendisi arasında bir elçi seçmiş olur. Seçilmiş olan insan (peygamber), Allah'ın emrettiği yahut nehyettiği şeyi topluma bildirir. Emredilen şeyi kabul etmenin veya reddetmenin sonuçları da aynı şekilde topluma bildirilir. Bundan sonra kişinin özgür iradesi devreye girer. Ya peygamberin Allah'ın elçisi olduğunu kabul edip emir ve nehiylerin gereğini yerine getirecek ya da başta Allah'ın (cc) elçisi olmak üzere onun getirdiği dini reddedecektir. Seçilmesi muhtemel iki seçenekte insanın önüne geldikten sonra, kişinin neyi seçeceği, özgür iradesine bırakılmıştır.

[274] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 131*.
[275] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 178*.
[276] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.

Tam burada ismet meselesinin önemini iyi kavramamız gerekmektedir. Kişinin özgür iradesini kullanarak iman ya da isyanı seçmesinde peygamberden kaynaklanacak olumsuz etkenlerden soyutlanmalıdır. Örneğin, elçinin güvenilmez olduğu bir durumu ele alalım. Bu şartlar altında elçinin bildirdikleri ne kadar makul ve mantıklı olursa olsun, insanlar elçinin güven sarsıcı davranışları sebebiyle özgür iradelerini tam manası ile kullanamaz hâle gelirler. Allah Teâlâ (cc) kullarının özgür iradeleri ile karar verirken, kendilerini rahmete götürecek yolu seçmelerini kolaylaştırmak ister. İsyana giden tüm yolların kapanması için peygamberlerin ahlakları toplumlarının en mükemmel ahlaka sahip olduklarını göstermektedir. Böylece insanların seçimleri yalnızca nefisleriyle yaptıkları mücadelenin sonucu olmaktadır.

İsmet sıfatı meselesi, Mu'tezile kelamında adalet ilkesine bağlı olarak önemli bir mesele haline gelmişken, bu meseleye dair kanıtların direkt olarak Kur'an-ı Kerime dayanmadığını söylemek mümkündür. Kur'an ayetleri incelendiğinde hataları (zelle) dile getirilen ve bu hatalardan yüz çevirerek bağışlanma dileyen peygamberlere dair ayetler vardır.[277] Masumiyet, küçük günahların işlenmesine engel değildir. Kur'an'da bizlere kıssalar aracılığıyla bildirilenler ise kasıtlı olarak işlenmemiş peygamber zelleleridir. Kasıtlı olarak büyük günahların işlenemeyeceği Mu'tezile açısından söylenir. Bu noktada Kur'an'a baktığımızda hata işleyen, hatasını fark ederek tövbe kapısına sığınan, uyarılan ve uyarıları dikkate alan peygamberler[278] bizlere kıssalar yolu ile bildirilerek ders almamız için Allah (cc) tarafından örnek olarak sunulmaktadır. İsmet sıfatının peygamberlerde ki varlığı, Mu'tezile açısından akli olarak kabul edilir. Bu detay yalnızca Mu'tezile değil diğer tüm İslam mezhepleri için de aynıdır. Peygamberlerin masumiyetini akli açıdan temellendirmek oldukça mantıklıdır. Çünkü Kur'an'dan deliller ile ispatlanamayan peygamberlerin masumiyeti meselesine aklî bir gereklilik olarak bakıldığında bir dayanak noktası olmuştur.[279]

Kadı Abdülcebbar'ın ise ismet sıfatının varlığına dair yaklaşımları, genel Mu'tezilî kabulden pek de farklı değildir. Hatta Kadı'nın görüşleri, Mu'tezile mezhebi içerisindeki görüşlerin genel bir ifadesidir. O ismet sıfatına dair meseleleri adalet ilkesi

[277] el-A'raf 7/22, 23; el-Kasas 28/15; Fetih, 48/1-3; Kalem, 68/48.
[278]Bayram Çınar, "Mu'tezile'de Peygamberlerin Masumiyeti Teorisi", *Bülent Ecevit İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 141.
[279] Çınar, "Mu'tezile'de Peygamberlerin Masumiyeti Teorisi", 141.

kapsamında değerlendirmiştir. İsmet sıfatını akli gerekçelere dayandırarak kabul etmiştir. Aynı zamanda Kadı da ismet sıfatını farklı açılardan ele almıştır. Örneğin nübüvvet öncesinde ismet sıfatının varlığı, ismetin hangi durumlarda ortaya konulabileceği vs. gibi meselelerini tartışmıştır.

Kadı Abdülcebbar, meseleye kelimenin lügat manasını açıklayarak başlamıştır. O, "ismet" kelimesini tarif ederken şöyle der; "İsmete gelince o, esasta engel olma demektir. Bu anlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bugün, rahmet ettiği hâriç, Allah'ın emrine engel yoktur." Yani mâni yoktur. Bundan dolayı hayvanın başını bağlamak üzere kullanılan şeye "isam" (bağ) denilir."[280] Kadı Abdülcebbar, ismet sıfatı dolayısıyla bir manada peygamberlerin sınırlandığını ifade etmektedir. Kadı, aynı zamanda "ismet" kelimesinin örfte de kullanıldığına ve orada verilen mananın da ilk manadan farklı olduğuna dikkat çeker. Kadı örfte kullanılan ismet kelimesini şöyle tarif eder; "Örfte şöyle ifade edildi: Lütfedilen konuda lütfa mazhar olan kişi ile beraber vâkî olan lütuf anlamına gelip, bu sayede kişi büyük günah işlemekten korunmuş olur. Bu nedenle sadece peygamber ve bu konumda olanlara ismet sıfatı verilir."[281] Kadı Abdülcebbar, örfte kullanılan ismet kelimesini tanımlarken çok dikkat çekici bir açıklama da yapmıştır. "Sadece peygamberlere verildiğini" ifade ettiği ismet sıfatının kapsamını daraltır. Ve ismet sıfatını, imamlardan, evliyadan, veli kullardan vs. alır. Aslında bu şekilde kabul edilen ismet sıfatı, Şiî inancındaki ismet anlayışından da ayrışmış olmaktadır. Kadı, ismet sıfatının manasına dair yaptığı başka bir açıklamada ise şöyle der; "Vâcip niteliğindeki bir fiili gerçekleştiren lütfa tevfik, yasaklanmış fiili terk etmeyi sağlayan lütfa da ismet denilir."[282] Burada bahsedilen ismet kavramı ise kelam literatürüne ait terminolojik bir kullanımdır.

Kadı kelimenin lügat manasını verdikten sonra ismet sıfatına ilişkin detaylara da kitaplarında yer vermiştir. Kadı, Hz. Muhammed (sav) ile ilgili yazdığı bölümlerde özellikle O'nun (sav) adını zikrederek Allah Teâlâ'nın koruması altında olduğunu bildirmiştir.[283] Bunu akli deliller ile de ispatlamaya çalışmıştır. Kadı Abdülcebbar açısından bakarsak genel manada ismet sıfatının, peygamberliğin bir işareti ve Allah'ın (cc) elçileri üzerinde özel bir koruması olduğunu söylemek mümkündür.

Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse* adlı eserinde resulün niteliklerinden bahsederken şöyle der; "Peygamber büyük veya küçük her türlü nefreti mûcib davranıştan berî

[280] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/734*.
[281] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/734*.
[282] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/777*.
[283] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 1206*.

olmalıdır."[284] Bu ismet sıfatının gerekçelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerekçe, akli olarak ortaya konulmaktadır. Çünkü davranışlarıyla nefreti uyandıran bir elçi, Allah'ın (cc) yoluna davete kalkıştığı vakit insanlarda isyanın fitilini ateşlemekten başka bir fayda sağlamayacaktır.

İsmet sıfatının mevcudiyetini kabul etmek kadar ismet sıfatı içerisinde yer alan hususlara da vâkıf olmak önemli bir meseledir. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden anlaşılan, önceki ümmetlerin yanlış peygamber tasavvurları ile de eleştirilmiş olmalarıdır. Yahudiler ve Hristiyanların kendilerine gönderilen elçiler hususunda iki farklı tavır sergilediklerini, her iki grubun da ifrat ve tefrit göstererek doğru yoldan saptığı söylenmiştir.[285] Yahudiler her türlü günahı işleyebilen bir peygamber tasviri çizerken Hristiyanlar peygamberlerini tanrılaştırmıştır. Bu iki aşırı uç, İslam âlimlerini ismet meselesinin sınırlarını çizme noktasında tetiklemiştir.

İsmet sıfatı çerçevesinde, peygamberi her türlü hata, yanlış ve kusurdan berî gösterenler aşırı korumacı bir tavır ile Allah'ın elçilerini üstün tutma gayreti içindedirler. Bu gayrete mutlak ismet anlayışı da denilebilir.[286] Bu kaygıyı anlamak mümkündür ancak Kur'an'ın kusursuz, hatasız bir peygamber profili çizmediği de âşikârdır. Burada ki kusurdan kasıt kesinlikle vahyin iletilmesi ve peygamberlik görevinin ifası ile ilgili değildir.

Kadı Abdülcebbar'ın ismetin kapsamı ve ne zamandan itibaren var olduğu meselesine dair görüşlerine de yine eserlerinden ulaşmak mümkündür. Kadı da diğer mütekellim ulema gibi mutlak ismet anlayışını savunanların gözettiği kaygıları gütmüş ve peygamberlerin günah işlemesine olanak görmemiştir. Peygamberlerin, bi'setten önceki ve bi'setten sonraki hayatı ele alındığında, ismet sıfatının ne zaman haiz olacağı meselesi, ismet sıfatının kapsamının yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu konuda Kadı Abdülcebbar'ın görüşlerini özetleyen açıklamayı Veysi Ünverdi bir makalesinde şöyle özetlemiştir;

> "Kâdî Abdülcebbar'a göre peygamberin risâlet görevinden önce büyük günah işlemesi olanaksızdır. Bu süreçte nefret ettiren veya itibar kaybettiren küçük günahtan da

[284] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse 2/436*.
[285] Mehmet Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19 (31 Aralık 2019), 639.
[286] Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", 648.

uzaktır. Büyük günahın nefret uyandırdığı ise akli delillerle değil, câri olan örften ve insanların davranışlarından hareketle bilinebilir."[287]

Peygamberlerin kendilerine elçilik vazifesi gelmeden önce de günah işlemesini caiz görmeyen Kadı[288] bi'set sonrasında peygamberlerin durumu için, Ebu Ali'nin de görüşlerini aktarmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın bildirdiğine göre Ebu Ali, nübüvvet öncesinde büyük günah işlemesini bir peygamber için caiz görmüş ancak nübüvvet sonrasında büyük günahın işlenmesini bir peygamber için caiz görmemiştir.[289] Kadı Abdülcebbar "nefreti uyandıracak fiil" olarak nitelendirdiği birtakım fiillerin peygamberlerden beri olması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu fiillerin yanı sıra "Peygamberlere büyük günahı câiz gördüğümüz zaman, onların risâletini kabulden uzaklaşmış oluruz"[290] diyerek peygamberlerin ismet sıfatının muhtevasına dair de bilgi vermiştir.

Netice itibarıyla Kadı Abdülcebbar'a göre peygamberlerin masumiyeti hangi konuları ihtiva eder denildiğinde genel olarak şunları söylemek mümkündür; Kadı, peygamberlerin hem risalet öncesi hem de sonrasında nefreti uyandıracak fiillerden uzak olduklarını söylemiştir. Nefreti uyandıracak sözden kasıt, toplum içinde de aşağılamaya sebep olacak, yüz kızartıcı suçlardır denilebilir. Konuya dair, Kadı Abdülcebbar şöyle demiştir;

"Şayet onu (peygamberi) bu durumlardan (nefret uyandıracak fiil) korumayacak olsaydı, insanların onu kabulü gerçekleşmezdi. Çünkü mükellef buna ancak söylediğimiz şekilde (ismet sıfatı ile) yakın olabilir. Bu nedenle de Allah Teâlâ'nın elçisini nefreti mûcib diğer hallerden de koruması gerekir"[291]

Kadı Abdülcebbar, peygamberleri bi'set öncesi ve sonrasında hiçbir günaha bulaşmamış tertemiz beşer olarak görür. Bu seçilmiş kimseler Allah (cc) tarafından mucize ile desteklenerek, vahiy alan kimselerdir. Kadı'nın peygambere karşı oluşturduğu bakış açısı İslam mezhepleri açısından da genel kabul görmüş olan anlayıştır. Kadı, burada genel kabulden farklı olarak, ismet sıfatının önemine yapılan vurguyu kuvvetlendirmesi ile öne çıkar.

---

[287] Ünverdi, "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti", 98.
[288] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/302*.
[289] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[290] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/440*.
[291] Burada yer alan" Allah Teala'nın elçisini nefreti mucîb diğer hallerden koruması" ifadesi Kadı'nın adı geçen eserinde aynı şekilde mevcuttur. İfadenin Allah'a (cc) bir fiili adeta vacip kılmasını ise Kadı Al-i İmran 159. Ayeti örnek göstererek açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/436*.

Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet anlayışında, insanların iradelerini, Allah'ın (cc) dinini seçme noktasında kullanmalarını sağlayan dinamiklerden biri de temiz insan, günahsız peygamber profilidir. Bu noktada Kadı, ismet sıfatı bağlamında peygamberlik müessesesinin Allah Teâlâ (cc) vasıtasıyla muhafaza edildiğine dikkat çekmiştir. Öyle ki, Kur'an kıssalarında bahsedilen peygamber zellelerine dahi te'viller getirmiş yahut ayete ilişkin olarak kendisine ulaşan rivayetleri değerlendirmiştir. Eğer kendisine ulaşan rivayet, İslam'ın öngördüğü peygamber profiline ya da diğer ayetlere ters düşüyorsa rivayeti reddetmiştir[292] Kadı'nın peygamberlerin masumiyetine dair meselelerdeki genel tavrı ise şöyledir; eğer aktarılan rivayet ya da anlayış risalet görevi ile bağdaşmıyorsa Kadı Abdülcebbar bu rivayeti eleştirme yolunu tercih etmiştir. Eğer ayetler söz konusu ise burada da ayet hakkında risalet ile bağdaşacak şekilde yorum yapmayı uygun görmüştür.[293] Burada Kadı'nın ayetleri yorumlamasından kasıt direkt olarak te'vil olmadığıdır. Bu konu ile ilgili denilebilir ki Kadı haberi sıfatları açıklarken te'vili etkin bir şekilde kullanmasına karşın özellikle kıssalar hususunda ayetlerin zahiri manasını tercih etmiştir. Hatta Kadı Abdülcebbar'ın kıssaları yorumlarken te'vil karşıtı olduğu durumlardan da söz etmek mümkündür.[294]

2.3. KADI ABDÜLCEBBAR'A GÖRE Bİ'SET ÖNCESİ VE SONRASI İSMET

Peygamberlerin masum oluşlarını ele aldığımızda hem bi'set öncesi hem de bi'set sonrası olmak üzere iki ayrı dönemi incelememiz gerekmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında hem nübüvvet öncesi hem de nübüvvet sonrası peygamber davranışlarına dair açıklamalarda bulunmak gerekmektedir. İslam mezhepleri içerisinde ihtilaflar olmasına rağmen genel olarak kabul edilen görüş; peygamberlerin henüz peygamber olmadan önce hiçbir şekilde şirk koşmadan ya kendisinden önce gelen peygamberin şeriatına uyarak ya da yalnızca toplum değerlerinin üzerinde fazilet göstererek ahlaklı bir yaşam sürdükleri, sadakat ve emanet gibi vasıfları üzerlerinde taşıdıkları yönündedir.[295]

---

[292] Soner Aksoy, "Kadı Abdülcebbar'ın Kur'an Kıssalarına Yaklaşımı: Tenzihu'l Kur'an Ani'l- Meta'in Bağlamında Bir İnceleme", *Mütefekkir* 11/21 (2024), 139-167.
[293] Soner Aksoy, "Kadı Abdülcebbar'ın Kur'an Kıssalarına Yaklaşımı: Tenzihu'l Kur'an Ani'l- Meta'in Bağlamında Bir İnceleme", *Mütefekkir* 11/21 (2024), 163.
[294] Daha detaylı bilgi için bkn; Aksoy, "Kadı Abdülcebbar'ın Kur'an Kıssalarına Yaklaşımı: Tenzihu'l Kur'an Ani'l- Meta'in Bağlamında Bir İnceleme", 159.
[295] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 334*.

Peygamberlerin özellikle nübüvvet sonrası için günah işlediklerinin kabul edilmesi, pek çok soru ve sorunu da beraberinde getirecektir. Örneğin Kadı Abdülcebbar, peygamberlik konusunda bilinmesi gerekenleri açıklarken, peygamberlerin gönderilmesindeki faydadan[296] bahsetmiştir. Eğer peygamber, toplumun diğer fertleri gibi hata işleyen, günahkâr bir kul ise onun gönderilmesindeki fayda nedir? Bu minvaldeki sorular konunun izahını daha da önemli hale getirmektedir. Peygamberlerin nübüvvet sonrasındaki ismetleri de nübüvvet bahsi içinde tartışılmış bir konudur. Burada da genel görüşün, peygamberlik geldikten sonra, elçinin bi'set öncesi hayatı kıyas edildiğinde daha çok korunduğu yönünde olduğunu söyleyebiliriz.[297]

Peygamber hataları diyebileceğimiz zellelerin Mu'tezile ve dolayısıyla Kadı Abdülcebbar tarafından nasıl anlaşıldığına bir örnek vermek gerekir. En çok dile getirilen Hz. Âdem ve yasak meyve hadisesi için Ebu Ali, Hz. Adem'in yasak olan meyveyi yemesini mutlak manada bir cehaletten kaynaklanmadığını ancak Hz. Adem'in tafsilata dair bilgi eksikliği bulunduğu için meyveyi yemeye meylettiğini ifade etmiştir.[298] Burada verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Mu'tezile, Kur'an'da bahsedilen peygamber zellelerine "ortada günah olarak addedilmeyi gerektirecek bir hadise yok" mantığı ile yaklaşmıştır. Çünkü insanlar üzerine vesvese veren şeytan ve insanın içinde bulunan nefis peygamberler üzerinde etkili olamazlar.[299]

Yalnızca günahtan koruma hususunda değil peygamberlerin taş yürekli ve kaba insanlar olmaması hususunda dahi korunduklarını bildiren Kadı Abdülcebbar[300] Al-i İmran Suresinin 159. ayetini örnek olarak gösterir. Ayet şu şekildedir; "(Ey Resulüm! Genelde ve özellikle Uhud gazvesinde sen) Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, elbette onlar etrafından dağılıverirlerdi. O halde onları affet..."[301] Görüldüğü üzere Kadı, peygamberlik görevi sonrasında ahlaki manada tam ve mükemmel olan, her manada eksikliklerden arınmış bir peygamber profilini anlatır. Bu profili de Kur'an ve akıl yoluyla getirdiği deliller ile temellendirir. Bu noktada Kadı'nın büyük bir iddiası vardır. Kadı, şöyle söylemiştir; "Nefisler, günahlara bulaşmamış ve onlardan hiçbirini irtikâp etmemiş olan kişilerin nübüvvetini kabul edecek şekilde

[296] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 125*.
[297] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 335*.
[298] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 465*.
[299] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 335*.
[300] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 436*.
[301] Feyizli, *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, 70*.

yaratılmıştır. Büyük günah işleyenlerin nübüvvetini kabul etmeme ise insanın fıtratına yerleştirilmiştir."[302] Böylece Kadı Abdülcebbar, hem nübüvvet sürecinde peygamberlerin günah işleyemeyeceğini bildirmiş hem de bu konuda aksini iddia edenlerin fıtraten bir bozulma içerisinde olduklarını beyan etmiştir. Kadı, Hz. Hasan ve Haccac üzerinden verdiği örnek ile görüşünü desteklemeyi uygun görmüştür. Örnek şu şekildedir; "Bilinmektedir ki insanlar, yanlarında hiçbir mâsiyete karışmamış bulunan Hz. Hasan'ın sözünü kabule, elinden gelen kötülüğü işleyen Haccac'ın sözünü kabulden daha yatkındırlar."[303]

Kadı Abdülcebbar, verdiği örnek ile desteklediği görüşünde temel olarak, hata ve günahtan uzak peygamber algısını izaha çalışmaktadır. Çünkü Kadı Abdülcebbar'a göre peygamber, Allah tarafından korunma altına alınmıştır ve günah işlemeyen bir niteliğe sahiptir. Bu görüşün temelinde, insan doğasının, buna fıtratta denilebilir, haber getiren elçinin, haber getirdiği kimselerden daha iyi bir insan olması gerektiği fikrine inanması yatar.

Peygamberlerin günah işlememesi yalnızca Mu'tezile mezhebi değil diğer İslam mezhepleri içerisinde de yer almış bir kabuldür. Örneğin, Eş'arîlerin çoğunluğu, peygamberlerin nübüvvetten sonra günahların tamamından korunduğu görüşündedirler. Eş'ariyye peygamberlerin masum olduklarına dair görüşünü ibadetler üzerinden temellendirmeyi uygun görmüştür. Eş'arilere göre peygamberler taat ile o kadar yoğun meşguliyetlere sahiplerdir ki günah olacak eylemlerde bulunmaya güçleri yetişmez.[304]

Kadı Abdülcebbar'ın görüşü, daha önce farklı mezhepler içerisinde de tartışılması noktasında özgün bir görüş değildir. Kadı Abdülcebbar'ın görüşünü kıymetli kılan şey, onun nübüvvet bahsini adalet ilkesi içerisinde bir bütün olarak ele alıp, adeta doktrin haline getirmesidir. Kadı ortaya attığı tezleri izah etmiştir. Bunu hem Kur'an hem de akıl ve mantık çerçevesinde dile getirmiştir. Görüşüne yöneltilebilecek eleştirileri, henüz kimse ona sormadan belirlemiş ve cevapları ile muhalifi savuşturmuştur. Bu noktada onun görüşlerinin yere sağlam basması, itikadi zemin üzerinde bir dayanak sağlamaktadır. Burada şu gerçeği de ifade etmekte fayda var; yalnızca Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet görüşü itikadi manada sağlamdır diğerleri güvenilmezdir gibi absürt bir mana çıkarılamaz. Zira İslam mezhepleri içerisinde akla

[302] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[303] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[304] Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", 640.

yatkın her görüş Kur'an ve sünnete uygun olması kıstasıyla kendi içerisinde kıymete değerdir.

Kadı Abdülcebbar, kendi döneminde nübüvvetin ispatı ile başlayan konunun kapsamına giren ismet sıfatını anlatırken, aslında kendinden önce kullanılan argümanları da göz ardı etmemiştir. Zira, onun kitaplarında hocalarının, diğer mezhep ve gruplarının da görüşlerine yer verildiğini görebiliyoruz. Kadı Abdülcebbar'ın ismet sıfatını anlatırken, baba-oğul Cübbailerden örnekler vermesi[305] ve onların konuya dair görüşlerini detaylıca anlatması da buna güzel bir örnektir. Çünkü tüm konular bir sistematik içerisinde ele alınmış, konuya dair görüşler bir sonraki tabakaya aktarılmış idi. Böylece, geçmişten itibaren gelen bir geleneğin, kendi dönemindeki temsilcisi olan Kadı, bu fikirlerin üzerine yeni bir şeyler de ekleyerek bir sonraki tabakaya aktarmış bir mütekellimdir.

Kadı Abdülcebbar her ne kadar Mu'tezilî bir kelamcı olarak akla önem verdiği hususunda genel kabul görmüş bir alim olsa da peygamberler tarafından bizlere iletilen teklifin, emirlerin ve yasakların akıl ile idrak edilebilmesini imkânsız görmektedir.[306] Çünkü Allah bu bilgiyi insana yerleştirmiş olsaydı, imtihan sırrı ortadan kalkardı. Bu görüşün, nübüvvette günah işleme meselesi ile şöyle bir izahı yapılabilir; peygamber, kendisine güvenilir bir kul olmalı ki imandan sonra getirmiş olduğu her şey şüphesiz kabul edilebilsin. Bu hususta nübüvvetten sonra mutlak olarak Allah'a (cc) ve peygambere itaat için gerekli olan uygun ortam, nübüvvet öncesinden başlayarak oluşturulur. Kadı, peygamber olmadan önce, doğruluğu ve dürüstlüğü ile insanların dikkatini celbeden, tevhid noktasında hassasiyeti olan bir şahıs olmayı, peygamberlik açısından önemli görmektedir. Çünkü kendisine elçilik vazifesinin verildiğini söylediğinde, toplumun elçiyi kabulünü kolaylaştırmak gerekmektedir. Aslında tüm bunlar, nübüvvetin ispatı için gerekli şartların oluşturulması meselesidir. Nitelikleri ile elçi olmaya uygun olan kimse, Allah (cc) tarafından mucize ile desteklendikten sonra artık toplum üzerinde şüphenin kalmaması gerekmektedir. Bu şüphe, elbette ki elçinin doğruluğu ve dürüstlüğü bakımından öne sürülecek bir şüphedir. Peygamberlerin ahlakına dair kaleme alınan bir yazı da ise konu şu şekilde ifade edilmiştir; "Peygamberleri

[305] Kadı Abdülcebbar, Mu'tezile'nin önceki tabakalarında adı geçen alimlerin görüşlerine yer verirken "Şeyhimiz" ifadelerini de kullanır. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/356,368, 392, 514*.
[306] İpek, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunucusu: Kadı Abdülcebbar Örneği", 73.

davet ettiği konular açısından bir kusuru bulunmadığı gibi davranışlarında lâkayıtlık (yumuşaklık, hevâde), ahlakında yargılanacak bir durum da bulunmamaktadır."[307]

Bahsettiğimiz tüm konular içerisinde, Kadı Abdülcebbar'ın peygamberlerin günah işlemeleri meselesine dair görüşleri çok nettir. O hem bi'setten öncesi hem de sonrası için günah işlemeyi caiz görmez. *Şerhu'l Usulü Hamse* adlı eserinde konu direkt olarak "Peygamberlerin ne bi'set öncesi ne de sonrası büyük günah işlemesi câiz değildir"[308] şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Kadı, peygamberlerin günah işlemesini caiz gören fırkaların da varlığını bizlere haber vermiş ve kitaplarında onların da görüşlerine yer vermiştir. Ancak onları eleştirmiş ve görüşlerini te'kit etmiştir. Örneğin aynı eserinde konuya dair; "Haşviyye'ye gelince, onlar peygamberlerin büyük günah işlemelerini iki durumda câiz gördüler ve bu hususta aslı astarı olmayan bâtıl şeylere tutundular"[309] demiştir.

İsmet, peygamberlerde bulunması gereken vasıflardan biri olan fetanet sıfatı ile de yakından ilişkili bir sıfattır. Akıl, anlama, kavrama, düşünme ve muhakeme gücü anlamına gelir. Fetanet sıfatında ise aklın daha karmaşık ve çok boyutlu olarak kullanılmasını ifade eden zihinsel bir güç kastedilmiştir.[310] Dolayısıyla günah işlemekten korunmak için nefsi terbiye edebilecek zekâ seviyesinin de önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Peygamberlerde olması gereken nitelikler tek tek sayılırken, her birinin, peygamber profilinde bir noktayı temsil ettiği unutulmamalıdır. Örneğin, ismet sıfatını ele alındığında ahlak dışı olabilecek günah, hata, yanılgı vs. tamamından beri olma hali ifade edilmiştir. Unutmamak gerekir ki; ismet yalnızca günahlardan uzak kalmak değil aynı zamanda uzak durulan günah ile mücadele etmeyi de gerektirmektedir.[311]

İsmet sıfatını anlamak için şu kıstaslar özellikle bilinmelidir; peygamberler kasıtlı olarak yahut unutarak büyük günahları katiyen işlemezler. Küçük günahlara gelince, peygamberler bilerek ve isteyerek bu günahlara düşmekten masumdurlar.[312] Çünkü bilinmelidir ki peygamber kendisine itaat edilmesi Kur'an ile emredilen

[307] Galip Türcan, "Kelam'da Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında-", *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 231.
[308] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/302*.
[309] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[310] Mustafa Sönmez, "Aklı Yerinde Ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin 'Fetanet' Sıfatı", *Kader* 20/2 (2022), 724.
[311] Sönmez, "Aklı Yerinde Ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin 'Fetanet' Sıfatı", 739.
[312] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 336*.

elçidir.[313] Peygamberin günah işlediği varsayılırsa, onlara nasıl itaat edilebilir? Günah ve nübüvvet kavramları birbiri ile taban tabana zıt olan kavramlardır. Dolayısıyla nübüvvet ile günah işlemek fiilleri birbiri ile bağdaşmaz.[314] Peygamberler, beşer olmalarının gereği olarak bir hataya meylederlerse Allah (cc) tarafından ilahi ikaz ile uyarılarak yapmak üzere oldukları hatadan vazgeçirilirler.[315] Burada bahsedilen hatalara sürçme ya da "zelle" adı verilir ki onlar da peygamberin masumiyetine halel getirmezler.

Mu'tezile'nin ismet sıfatına dair görüşlerinin diğer mezheplerden daha katı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Mu'tezile Allah'ın (cc) rızasına uygun bir toplum inşa edecek olan peygamberin sözlerinde ve davranışlarında mükemmel olmaları gerektiğini savunur. Kadı Abdülcebbar da bu konuda mezhebi ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

2.4. KADI ABDÜLCEBBAR'IN PEYGAMBER ZELLELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Peygamberler, insan olmaları hasebiyle günah işleme potansiyeline sahip beşer olarak doğmuşlardır. Fetih Suresinin ikinci ayeti; "(Bu) senin (zelle olan) günahından, geçmiş ve gelecek olanı Allah'ın bağışlaması …"[316] şeklinde meal verilmiş olan ayette dikkat etmemiz gereken bir nokta vardır. Ayette geçen "zenb" kelimesi zelle olan günah, kasıtsız yapılan ufak tefek kusur, yanılma ve hata anlamına gelir. Aynı ifade Mü'min Suresinde de karşımıza çıkar. Surenin 55. Ayetinde geçen "zenb" kelimesi için yazar şöyle bir dipnot düşmüştür; "Peygamberlerin istiğfarı hususunda daima, zenb ifadesi kullanılır. Bunun manası, açıkça bir günah ve isyan değildir. Ancak, bu bir yanılma, bir gaflet ve bir ihmaldir."[317]Kur'an'da peygamber zelleleri için yalnızca zenb kelimesi kullanılmamıştır. Ayrıca Kur'an'da peygamberler hakkında dalâlet, vizr ve istiğfâr gibi kavramları kullanılmıştır. İtâb âyetleri ve peygamber zellelerini ismet ilkesi ile bağdaştırarak anlama çabası[318] konu üzerine yoğunlaşıldığını göstermektedir.

Fetih Suresinde peygamberin günahlarının bağışlanması hususunda da Kur'an

[313] En-Nisa 4/13-14, el – Âli İmrân 3/32
[314] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 335*.
[315] Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, 228*.
[316] Feyizli, *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, 510*.
[317] Feyizli, *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, 472*.
[318] Fatma Günaydın, "İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet İnancı", *Kelam Araştırma Derneği* 15/1 (2017), 3.

yolu tefsirinde şöyle bir izah yapılmıştır;

> "Esasen bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de ismet (Allah tarafından günah işlemekten korunmuş olma) özelliğine sahiptir, dolayısıyla zaten günahsızdır. Şu hâlde peygamberimizin (sav), bağışlandığı bildirilen günahı, fiilen işlediği yahut işleyeceği bir günah olmayıp, beşer olması hasebiyle kendisinde bulunan günah işleme potansiyelidir. İsmet sıfatı, peygamberlerdeki bu potansiyel günah işleme imkânının fiiliyata geçmesini önleyen ilahi bir koruma ve esirgemedir." [319]

Peygamberlerin masumiyetine dair kelam ekollerinin benimsedikleri görüşleri anlayabilmek adına, peygamber zellelerinden bahseden ayetlere yaklaşımları, yorumlama biçimlerini incelemek gerekmektedir.[320] Ayetler, İslam mezhepleri arasında genel olarak "peygamberler büyük günah işlemezler" kabulü ile okunmuştur. Böylece hata olarak adlandırılan her bir fiile izah getirilmiştir. Günah değil zelle kavramı üzerinden yapılan fiiller açıklanmıştır. Gösterilen hassasiyet, peygamberin sahip olduğu niteliklerden dolayıdır. Söz konusu niteliklerin zedelenmesi, elçilik vazifesinin ifasını da zorlaştırabilir. Bir peygamber, "sıdk, emânet, ismet, fetânet, tebliğ vb. sıfatlarına sahiptir."[321]

Mu'tezile'ye göre; Allah'ın (cc) elçiler görevlendirerek ilahi mesajları insanlara ulaştırması beşerin maslahatınadır. İnsanların maslahatına olan bir fiil ise Allah (cc) tarafından kesinlikle yaratılmalıdır. Bu durumda gönderilmiş olan bir elçinin günaha bulaşması, insanların bu peygamberi kabulünü zorlaştırır. Günah sebebiyle peygamberin ortaya koyacağı bir başka fiil de insanlar üzerinde olumsuz bir etki oluşturabilir. Bu durumda teklife yönelik lütuf gerçekleşmemiş olur. Anlatılan sebeplerden ötürü peygamberlerin büyük günah işlemeleri caiz olmamaktadır.[322]

Mu'tezile gönderilmiş olan elçilerin, toplum tarafından kabulünü ve görevlerinin ifasını kolaylaştırmak için ismet sıfatını zaruri görmektedir. Mezhebe göre peygamberlerin masum olması aynı peygamberlerin gönderilmesi gibi bir lütuf kapsamındadır.[323] Dolayısıyla nübüvvet vasıtasıyla peygamberler, günah olması sebebiyle yaklaşmadıkları fiillerden korunmuştur. Böylece onlar kötü olmaktan ve kötülükten muhafaza edilmişlerdir.

---

[319] Karaman vd., *Kur'an Yolu, 5/ 66*.
[320] Mehmet Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19 (31 Aralık 2019), 645.
[321] Sönmez, "Aklı Yerinde Ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin 'Fetanet' Sıfatı", 739.
[322] Kologlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 460*.
[323] Bayram Çınar, *Nübüvvet Bahisleri* (Ankara: Kitabe, 2023), 140.

Mu‘tezile ismetü’l enbiyayı nübüvvetin temel dayanağı kabul ettiği mucize ile de irtibatlandırır. Mu‘tezileye göre mucizenin meydana gelişi nübüvveti tasdiklediği gibi ismet sıfatı da nübüvvet boyunca elçinin bir ihmali olmadığının tasdik edilmesi ve delillendirilmesi anlamına gelir.[324] Böylece, kendisine mucize gösterilen bir toplumun, Allah (cc) tarafından desteklenen elçiyi tasdik etmesi de kolaylaştırılmış olur.

Mu‘tezile mezhebi içerisinde, peygamberlerin büyük günah işlemeyeceği konusunda ittifak vardır. Ancak, peygamber bi’setten önce günah işlerler mi? Bi’setten sonra yanılabilirler mi? Bu sorular, mezhep içerisinde yinelenerek sorulmuş ve konuya dair görüşler bildirilmiştir. Razi, nübüvvetten önce günah işleme meselesinde Mu‘tezile’nin görüşünü aktarırken, “Mu‘tezile’nin çoğunluğunun peygamberlerin bulûğa erdiklerinden itibaren küfür vb. günahları işlemelerinin caiz olmadığını”[325]söylemiştir. Ancak nübüvvetten önce günah işleme meselesinde faklı düşünen bir kelamcı ise Ebu Ali’dir. Ebu Ali’ye göre bir peygamber henüz peygamber olmadan önceki dönemde büyük günah işleyebilir. Ebu Ali bu durumu caiz görmüştür.[326]

Kadı Abdülcebbar ise peygamberlerin küçük günah işleme meselesine dair şöyle söylemiştir;

> “Nefreti mûcib değil, sadece sevabın farklılığına neden olan küçük günahlara (sağîra) gelince, bunlar peygamberler için câizdir. Onların görevine engel olan bir durum yoktur. Çünkü sevap azlığı peygamberin sadâkatini engelleyen veya onun peygamberliğini kabule mâni olan bir unsur değildir.”[327]

Burada Kadı Abdülcebbar ve Ebu Ali’nin tamamen hemfikir olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Kadı, fiili betimlerken “nefreti mûcib olmak” şartı koşmuştur. Ayrıca Ebu Ali’nin sağîra için, bi’setten önce olması şartı vardır. Dolayısıyla iki mütekellim de farklı iki görüş bildirmiştir.

Diğer müfessir ve kelamcılar gibi Kadı da ayetler ve olayları tek tek incelemeyi daha uygun bulmuştur. Böylece konuları kendi içinde değerlendirmiştir. Örneğin “zenb” ifadesinin de yer aldığı Fetih Suresinin 2. ayeti için Kadı’nın görüşünü açıklamak yerinde olacaktır. Kadı, tefsirinde Fetih Suresinde belirtilen ifadeyi kast ederek, “kişinin ileride işleyeceği günahlar henüz ortaya çıkmadığı halde Allah’ın bu günahları

[324] Çınar, *Nübüvvet Bahisleri, 145*.
[325] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 462*.
[326] Koloğlu, *Cübbailer’in Kelam Sistemi, 462*.
[327] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usuli’l Hamse, 2/440*.

bağışlaması nasıl caiz olur?" sorusunu sormuştur. Cevaben, "bundan maksat şudur" diyerek konuya açıklama getirmiştir. Kadı'ya göre, "Allah senin, nübüvvetten önce ve sonraki günahlarını bağışlayacak" ifadesi, peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra günah işlemese dahi bir beşer olarak günah işleme potansiyelinin bağışlanması bağlamında doğrudur.[328] Aslında Kadı Abdülcebbar'ın, peygamberlerin günah işleme potansiyelini reddetmediğini burada ki ifadesine dayanarak da söylemek mümkündür. O, ismet sıfatının peygamberlerdeki yansıması olarak kısıtlı bir iradeden söz etmemektedir.

Peygamberlerin hür iradelerinin olması, onların temiz ve pak işler yapmalarına elbette ki engel değildir. Bakara Suresinde Hz. Adem'in ve Hz. Havva'nın yasak olan meyveden yemeleri ve cennetten kovulmaları hadisesini Kadı Abdülcebbar şöyle izah etmiştir;

> "…Yüce Allah'ın yasakladığı bir ağaç türünü yedikleri için Allah o ikisini bu cennetten çıkarttı. Bu ağacın üzüm, incir ve buğday olduğu söylendi. Birincisi doğruya daha yakındır. Allah onları cezalandırmak için cennetten çıkarmadı. Çünkü peygamberlerin masiyetleri, sadece küçük günah (kabilinden) olur. Şayet onlar büyük günah işleseydi kınanmaları ve lanetlenmeleri uygun olurdu. Peygamberlik buna engeldir. (Büyük günah işlemez ve kınanmazlar.) Ancak itaatsizlik ettiklerinde bilinen iyi sonuçlarından dolayı Allah'ın onları cennetten çıkartıp yeryüzüne göndermesi maslahata uygun olmuştur. …"[329]

Kadı Abdülcebbar, yasaklanmış olan meyvenin yenilmesi hadisesini büyük bir günah olarak kabul etmez. Dolayısıyla Hz. Adem'in (as), peygamber olmasına engel olacak ya da peygamberliğinin itibarını sarsacak bir durum söz konusu değildir. Ortadaki itaatsizlik, onların cennetten çıkarılmaları ile sonuçlanmıştır. Burada Kadı Abdülcebbar, Hz. Adem'in (as) itaatsizliğinin kınanma ya da lanetlenme gibi sonuçları olmadığına dikkat çekmiştir. Kadı Abdülcebbar'ın konuya dair yaklaşımı bağlamında, dünyaya gönderilme hadisesinin bir ceza olmadığı sonucu da çıkarılabilir.

Zelle olarak nitelendirmekte zorlanılan, kafalarda soru işaretleri bırakan bir diğer konu Hz. İbrahim'in (as) yıldız, ay ve güneşe "Bu benim Rabbimdir!" ifadesini kullanmasıdır. "Hz. İbrahim (as) şirk koşmuş olur mu?" gibi çıkarımlar yapılmasına sebep olan bu ifadeleri, Kadı Abdülcebbâr da değerlendirmiştir. Kadı bu ifadeler için şunları söylemiştir; "Bu söz, bir şeyden haber vermek amacıyla değil düşünme sürecinde istidlalde

[328]Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 515*.
[329] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 38-39*.

bulunmak için zikredildi. …"[330] Daha sonra ifadenin dilsel olarak tahlilini yapan Kadı, bu benim Rabbimdir ifadesi için; "bu söz ile istifham ve nazar/akıl yürütme manasının kastedildiği de söylendi. Delil getiren kimsenin sözlerinde buna benzer ifadelere rastlanır."[331] demiştir.

Kur'an da zikredilen peygamberler içerisinde, Hz. Musa'nın bir yumruk ile bir Kıpti'yi öldürmesi meselesi, peygamber zellelerine dair tartışılan bir diğer meseledir. Kadı Abdülcebbar, "Bir peygamberin kanı helal olmayan bir kimseyi öldürmesi nasıl doğru olur?"[332] sorusunu kendisine yöneltmiş ve cevap vermiştir. Kadı Abdülcebbar, konuya cevaben şöyle demiştir;

> "Hz. Musa'nın yumruk atması düşmanıyla tartışmayı dileyerek onu uzaklaştırma amacı taşıyordu. Bu yumruğun onun ölümüne sebep olacağını düşünmedi. Bu durum, çocuğunu ıslah etmeyi isteyerek onu terbiye eden, neticede ölümüne sebep olan kimse gibidir. Bu fiil, peygamberler için caiz gördüğümüz küçük günahlardandır."[333]

Hz. Musa'nın kıssasına dair yaptığı yoruma bakarak Kadı Abdülcebbar'ın, bi'setten sonrası için peygamberlerde küçük günahları caiz gördüğü söylenebilir. Ayrıca insan öldürme fiili büyük günah olmasına rağmen, Hz. Musa'nın niyeti hasebiyle bu günahı işlemediğinin kabul edilmesi, ayetleri okuma ve yorumlama konusunda da önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadı Abdülcebbar, peygamber zelleleri olarak anlatılan rivayetlerden bir kısmını da kabul etmemiştir. Bunlardan bir tanesi de Sad Suresi 34. ayete dayanmaktadır. Ayet şu şekildedir; "Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi." [334] Sad Suresi 34. Ayette belirtilen hususa dair, Hz. Süleyman'ın peygamberlikten azledildiğine, mülküne (işaret eden) mührünün alındığına, mührün bazı şeytanlara geçtiğine, bu şeytanın onun eşleriyle birlikte olduğuna yönelik rivayetler vardır. Kadı bu rivayetlerin bir peygamberden bahsettiğimizde caiz olmadığını bildirmiş ve bu tür rivayetleri iftira olarak değerlendirerek peygamberlerin üstün kılındığını beyan etmiştir.[335] Kadı Abdülcebbar, peygamberlerin hatalarından ötürü tövbe etmelerine de tefsirlerinde yer vermiştir. Sad Suresinin bahsettiğimiz ayetlerinde Hz. Süleyman'ın tövbesini örnek olarak gösterebiliriz. Kadı Abdülcebbar, Hz. Süleyman'ın fiili için şöyle

[330] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 192.*
[331] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 192.*
[332] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 418.*
[333] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 418.*
[334] Sâd 38/34
[335] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 473.*

demiştir;

> "Tevekkül etmeyerek temenni edip yaptığı şey bir tür günah olduğu için Allah onu uyardı. Oysa onun yapması gereken, az ya da çok olsun rızık olarak vereceği çocuklar hususunda tamamen yüce Allah'a yönelmek idi. İşte bu durumda o Allah'a yöneldi ve kendisinden sadır olan günah/kusur sebebiyle tövbe etti."[336]

Kadı Abdülcebbar'ın kabul etmediği bir diğer olay ise hem Hz. Davud'a hem de Hz. Yusuf'a (as) ait olduğu iddia edilen hadiselerdir. Kadı, Haşviyye[337] olarak aktardığı bir grubun, peygamberlerin ismet sıfatını reddeden görüşleri olduğuna dikkat çekmektedir. Kadı, Haşviyye'nin iddialarını yalanlayarak hem bi'set öncesinde hem de bi'set sonrasında büyük günahın peygamberler için caiz olmadığını bir kez daha dile getirmiştir.[338]

Kadı Abdülcebbar'ın bildirdiğine göre Haşviyye, Hz. Yusuf ile ilgili olarak bir iddiada bulunmuş ve Hz. Yusuf'un kendisine âşık olduğunu söyleyen kadına karşı aşk beslediği fikrini savunmuştur. Kadı Abdülcebbar, Hz. Yusuf için söylenen bu sözleri kabul etmez. Dolayısıyla Haşviyye'nin aktardığı bu durum da Kadı Abdülcebbar açısından zelle yahut günah kapsamında değerlendirilmez. Kebire denilen günahları peygamberliğin kabulünü zorlaştıran fiiller kapsamında ele alan Kadı, Allah'ın (cc) elçisini bu fiillerden uzak tutması gerektiğini bildirir.[339]

Netice itibarıyla, Kadı Abdülcebbar peygamber zellelerine dair görüşlerinde genel Mu'tezilî tavırdan çok da farklı değildir. Kadı, peygamberlerin masum olduklarını dile getirmiş, büyük günahları asla işlemediklerini defaatle dile getirmiştir. Peygamberlerin bi'setten sonra küçük günah işlemelerini caiz görmesi, Kadı'nın ismet sıfatı görüşünde önemli bir detaydır. Kadı Abdülcebbar, genel olarak Kur'an da bahsedilen zelleleri konu içeriğine bağlı olarak tek tek incelemiştir. Peygamberlerin masumiyetlerini zedeleyecek, Kur'an ayetlerine ters düşecek rivayetleri reddetmiştir. Kadı'nın görüşü, peygamberlerin günah işlemedikleri yönündedir.

---

[336] Kadı Abdülcebbar, *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in, 473*.
[337] Kadı Abdülcebbar'ın Haşviyye derken hangi grubu kast ettiği önemli bir sorudur. Kadı Abdülcebbar'ın Şerhu'l Usuli'l Hamse adlı eserinin çevirisini yapan İlyas Çelebi kitapta yer verdiği notlar kısmında Haşviyye ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır; "Dini konularda akıl yürütmeyen, nasların zahirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve tecsime varacak kadar aşırı telakkileri benimseyen kişilerin oluşturduğu gruba verilen addır." Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/777*.
[338] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[339] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.

2.5. KADI ABDÜLCEBBAR AÇISINDAN NÜBÜVVET İLE İSMET SIFATI İLİŞKİSİ

Nübüvvet kelama ne zaman konu oldu diye sorduğumuzda Hz. Peygamber (sav)'in nübüvveti ile sualin bağlantısı dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) elçiliği ile ilgili ortaya konulmuş olan sorular, nübüvvetin kelamın konusu haline gelmesinde önemli bir etkendir. Dolayısıyla kelama dair bir konu olarak ele alacağımız nübüvvet, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik vazifesinin her çehresi ile yakından ilgilidir. İslam mezhepleri, İslam'ın amentüsüne zarar vermek üzere ortaya çıkan bid'at grupların görüşlerini çürütmek adına nübüvvet konusu da dahil olmak üzere İslam'ın tüm iman esaslarını korumak üzere çaba göstermişlerdir.[340]

Nübüvvetin korunması, şüphesiz vahyin ve dinin korunmasının birincil şartıdır. Eğer nübüvvette bir şüphe oluşursa vahiyde ve dinde de şüpheler oluşur. Dolayısıyla inanç, üzerinde büyüyeceği sağlam bir zemin bulamaz. Ve inananların dahi içinde var olmaya başlayan şüphe tüm iman gereklerinin yerine getirilmesini engelleyebilir. Bu, nübüvvetin önemini anlatan az kötümser olan senaryodur. Nitekim, nübüvvette var olabilecek bir şüphe, imanı, vahyi ve dini inkâr edenlerin sayılarını artıracağı gibi toplumun ahlaki değerlerinde de çöküntü meydana getirecektir.

Yalnızca İslam toplumu değil vahiy kökenli dine inanan insan topluluklarının tamamı, dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Tüm bu din mensuplarının nübüvvetten, vahiylerinden ve dinlerinden şüphe etmesi, varsaydıkları tüm ahlaki değerleri de boşa çıkaracaktır. Dolayısıyla, nübüvvetin korunması, doğru anlaşılması ve gelebilecek tehditlere karşı müdafaası her din için büyük bir önem taşımaktadır.

Nübüvvet ve ismet sıfatının kesişim noktasını oluşturan şey ise elçilerinin fiillerinde bir eksiklik, hata, kusur, vb. kötü ve çelişkili bir ifade olmaması gerekliliğinden kaynaklanır. Çünkü peygamber, Allah Teâlâ (cc) tarafından görevlendirilmiş bir elçidir. Dolayısıyla peygamberi, koruyacak, kollayacak, yardımları ile destekleyecek, kafirlere karşı galip çıkaracak olan yalnızca Allah'tır (cc). Bu noktada peygamberin büyük bir günah işlemesi muhtemel iki sonuç doğurur; birinci sonuç, o kişi peygamber olduğunu iddia eden bir yalancıdır. Dolayısıyla

[340] Türcan, "Kelam'da Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında-", 217-218.

nübüvvet müessesesi onun yalanlarından etkilenmez. Buna rağmen peygamberlik iddiasında bulunan yalancılar tarihin her devrinde karşımıza çıkan bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Peygamberlerin büyük günah işlemelerinden doğacak ikinci sonuç, ismet sıfatının varlığının zarureti üzerinde ısrar edenlerin haklılığını ispatlayacak cinstendir. Burada ismet sıfatının peygamberlerin toplum tarafından kabulünü kolaylaştırdığı, Allah'ın (cc) böylece elçilerini desteklediği sonucunu çıkarabiliriz.[341] Büyük günahlar işleyebilen, çelişkili konuşan, nefret uyandırabilecek fiillerden uzak durmayan (ör; yalancılık, hırsızlık vb.) bir elçinin, elçilik vasfı toplum tarafından da sorgulanır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın elçiyi bu tür kötülüklerden koruması gerekir. Şayet Allah (cc) tarafından korunmasa ve desteklenmeselerdi peygamberlerin toplum tarafından tasdiki gerçekleşmezdi.[342] Kadı Abdülcebbar'ın ismet sıfatının varlığı hususundaki temel tezi de bu yöndedir. Kadı, elçilik vazifesi ile şereflenmiş olan bir peygamberin, Allah Teâlâ'nın (cc) himayesinde, günahlardan korunur şekilde olduğunu savunur.

Günahlardan muhafaza edilmiş olan elçinin vazifesini yerine getirmesi, nübüvvet müessesesinin de can damarını oluşturan bir hâdisedir. Nübüvvet bir diğer deyişle peygamberlik, kutsal ve çok önemli bir vazifenin adıdır. Netice itibarıyla elçi, Allah Teâlâ'dan aldığı haberleri, insanlara ulaştırmak ile görevlendirilmiştir. Elçinin günahlardan muhafaza edilmesi, gelecek olan haberin güvenilirliğini dolayısıyla itibarını da halk nazarında artırmaktadır. Halk nazarında güvenilirlikleri olan peygamberlere Kur'an'dan örnek vermek gerekirse, Hz. Salih'ten bahsedebiliriz. Hz. Salih peygamberliğini duyurduktan sonra halkın tepkisi şöyle olmuştur; "Dediler ki; Ey Salih! Sen bundan evvel bizim aramızda ümit beslenen (iyi bir kişi) idin."[343] İman edenlerin sayısı az olsa dahi tüm halk Hz. Salih'in güvenirliği hususunda ittifak etmiş ve davetini dinlemişlerdir.

Peygamberlerin halk içinde itibarlı olduğuna dair bir diğer örnek ise Hz. Muhammed'dir (sav). Kendisine İsra ve Miraç mucizesi verildikten sonra Hz. Peygamber (sav) yaşadıklarını tüm Mekke halkına duyurduğunda müşrikler büyük bir yaygara koparttılar. [344] Müslümanlar üzerinde baskıyı artırarak olayın şaşkınlığını

[341] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/436*.
[342] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/436*.
[343] Hûd 62. Ayette geçen bu konuşma Hz. Salih ve ümmeti arasında geçen diyaloğun bir kısmıdır. Detaylı bilgi için bkn; Feyizli, *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, 227*.
[344] Ahmet Önkal, *Muhtasar Siyer-i Nebî aleyhi's-selâm* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 97.

yaşayan müşrikler bocaladılar.[345] Eğer Hz. Muhammed'in (sav) doğru söyleme ihtimalinden dahi şüphe etmeselerdi müslümanlara bu kadar yüklenmezlerdi. Ve işin aslını öğrenmek için bu kadar çaba sarfetmezlerdi.

Peygamber'in (sav) nebevi vasıflara haiz olduğunu yalnızca Kur'an ve iman edenler değil, Rum kralı ile yaptığı görüşme de Ebu Süfyan'da itiraf etmek zorunda kalmıştır.[346] Rum kralı Ebu Süfyan'ın verdiği cevaplara ithafen şöyle söylemiştir; "Ben, onun bu iddia ettiğini söylemeden önce onu yalancılıkla itham edip etmediğinizi sordum. Sen "Hayır!" dedin. Buradan anladım ki insanlara yalan söyleme alışkanlığı olmayan biri, Allah hakkında yalan söylemez."[347] Aslında Rum kralının yapmış olduğu yorum, Kadı Abdülcebbar'ın ismet sıfatına dair de genel kabullerini oluşturmaktadır. Kadı'nın konuya dair fikri şu yöndedir; bir peygamber insanlara yalan söylemediği takdirde, Allah'tan aldığı vahye de bir yalan karıştıramaz. Böylece vahye muhatap olanların akıllarında elçinin görevini tam yapabileceğine dair bir şüphe de kalmaz.

Genel olarak tüm peygamberlerin, itibarlı, doğru sözlü ve halk nazarında prestij sahibi oldukları Kur'an dahil birçok hadis kitabında da yer alan bir gerçektir. Nübüvvetin, ismet sıfatı bağlamında ele alındığı takdirde, ne derece önemli bir kurum olduğu da bu şekilde daha net anlaşılabilir. Çünkü elçinin günahsız olması, getirdiği haberin kaynağının da temiz olduğuna olan inancı artıracaktır.

Kelam mektepleri, peygamber gelmeseydi tarihin seyri nasıl olurdu soruları üzerine de yoğunlaşmış ve peygamberler olmaksızın insanların yerleşik bir hayata geçip geçemeyeceklerini, şehirler ve düzenli bir yaşam inşa edip edemeyeceklerini, ilim ve sanat ile ilgili bir gelişme gösterip gösteremeyeceklerini tartışmışlardır.[348] Bu halde, peygamberlerin halk üzerinde vizyoner, karizmatik bir lider olduğunu söylemekte hiçbir sakınca yoktur. Toplumlara yol gösteren bu günahtan masum kimselerin getirmiş olduğu haberler de bir ahlak sistemi oluşturmuştur. Böylece inananların ortak bir paydada buluştuğu toplumsal normlar meydana gelmiştir. Nübüvvet ile ismet sıfatı bağlamında konuya baktığımızda, peygamberlerin günahsız oluşları, nübüvvetin kabulünü ve yayılmasını kolaylaştırmıştır. Netice itibarıyla

[345] Önkal, *Muhtasar Siyer-i Nebî aleyhi's-selâm, 97*.
[346] Olay Kadı'nın Tesbitu Delaili'n Nübüvve eserinde detaylıca anlatılmaktadır. Rum kralı Ebu Süfyan'a peygamber (sav) ile ilgili birçok soru yöneltir ve sonunda verilen cevaplar üzerine yorumlar yapar. Detaylı bilgi için bk. Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 946*.
[347] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 948*.
[348] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 304-305*.

peygamberlerin getirdiği ilahi mesajını kabul etsin ya da etmesin toplumdaki tüm gözlerin peygamberlerin üzerlerinde olduğu inkâr edilemez.

Peygamberlerin ve nübüvvet halkasının sonuncusu Hz. Muhammed (sav) hakkında edinilen bilgiler diğer peygamberlerden kaynak noktasında çok daha geniştir. Tüm gözlerin Hz. Muhammed (sav) izlemesi, günümüze daha fazla bilginin ulaşmasına da vesile olmuştur. Kadı Abdülcebbar, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini tespiti için yazdığı kitabında Hz. Muhammed'in (sav) yüce ahlakına da değinmiş ve şunları söylemiştir; "O'nun hilmi genişti. Ondaki sabır başkasında yoktu. O, başlangıçta ve nübüvvet iddiasından önce nefsine hakimdi."[349]

Günah ve nübüvvet yan yana duramaz[350] düsturu ile ismet sıfatına bakılacak olursa, konunun hassasiyetini anlamak daha da kolaylaşacaktır. Peygamberler, elçilik vazifelerini yerine getirdikleri esnada şeytanın vesvese ve şerrinden de uzaktırlar. Nitekim Hac Suresi 52. Ayeti şöyledir;

> "Biz senden evvel hiçbir resul ve nebi göndermedik ki o, (davasına ait bir şey) temenni ettiği zaman, onun emeline dair şeytan, (insanların kalbine) bir vesvese atmış (duyduklarını saptırmış) olmasın. Fakat Allah şeytanın atacağı şeyi derhal giderir, sonra da Allah kendi ayetlerini (fitneden koruyup) sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir. Tam hüküm ve hikmet sahibidir."

Netice itibarıyla peygamberler, günahtan Allah tarafından korundukları için tebliğ, tebyin, tezkiye gibi peygamberlere ait görevlerini hakkıyla yerine getirebilmişlerdir. Peygamberler, kendilerine gönderilmiş olan vahye iman etme konusunda da uyarılmışlardır.[351] Dolayısıyla nübüvvet ve ismet sıfatı arasında önemli bir bağ vardır. Birbirlerini tamamladıkları gibi birbirlerinin de sebebi ve sonucu oldukları bir bağlamdadırlar.

2.6.KADI ABDÜLCEBBAR'IN İSMET ANLAYIŞINA DAİR ELEŞTİRİLER VE CEVAPLARI

Kadı Abdülcebbar, nübüvvet bahsine dair dile getirdiği görüşlerinde, genel Mu'tezilî fikirleri sürdürmüştür. Dolayısıyla, nübüvvet bahsinde Mu'tezile'nin görüşüne

[349] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 1220*.
[350] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 335*.
[351] el- Ahzâb 33/2

gelmiş olan bir eleştiri aynı zamanda Kadı Abdülcebbar'ın görüşüne de gelmiş demektir. Elbette ki Kadı'nın özgün fikirleri ya da Mu'tezile'nin kabul etmesine rağmen Kadı'nın kabul etmediği istisnai meseleler bunların dışındadır.

Kadı Abdülcebbar, yazdığı eserlerde genel olarak soru-cevap metodunu kullanmayı tercih etmiş bir müelliftir. Kendisi, konuya dair bir görüşünü bildirdikten sonra gelebilecek soruları da yanıtlamıştır. Bazen konuya giriş yaparken, muhaliflerin görüşlerini vermiş daha sonra da bu görüşlerde yer alan kendi fikrine zıt olan noktalara vurgu yapmıştır. Kadı, hatalı gördüğü bir fikri farklı açılardan eleştirir.

Kadı Abdülcebbar'ın eserlerinde göze çarpan bir diğer husus ise eleştirilen görüşlerin neden hatalı, eksik, yanıltıcı vs. olduğunu detaylı olarak incelemesidir. Kadı Abdülcebbar "Bu görüş yanlıştır" diyerek konuyu bitirmez. Örneğin; *Tesbitu Delaili'n Nübüvve* adlı eserinde Bâtıniye olarak bahsettiği fırkanın nübüvveti inkâr bahanesini direkt olarak reddetmeden önce, bu inancın ispat niteliğini oluşturan tespitlerine kitabında yer vermiş, bu delilleri de tek tek çürütmüştür.[352]

Eleştirilere baktığımızda genel olarak Mu'tezile mensuplarının nübüvvet konusunda çok katı davrandıkları iddiasının yaygın olduğunu dikkat çekmektedir. Diğer mezhep mensupları Mu'tezile'nin nübüvvet bahsi içinde tavizsiz tutumundan bahsetmişlerdir. Örneğin *el- Milel ve'n Nihal* adlı eserinde Şehristani Mu'tezile'nin ismet sıfatına dair görüşleri için şunları söylemiştir; "Peygamberlerin büyük, küçük her tür günahtan masum oldukları konusunda mübalağa etmişlerdir. Öyle ki el-Cübbai günaha niyet etmeyi dahi ancak tevil ile mümkün görmüştür."[353]

Şehristani'nin, Mu'tezile'nin görüşü olarak aktardığı görüş baba ve oğul olan Cübbailere ait bir görüştür. Müellif, nübüvvet bahsine özelde ise ismet sıfatına ait mesele de Kadı Abdülcebbar'ın da tutumuna yer verir ve şöyle der; "Kadı Abdülcebbar gibi geç dönemde yaşamış Mu'tezile bilginleri Ebu Haşim'in görüşünü benimsemişlerdir. Ebu'l-Hüseyn el-Basri bu konuda ona karşı çıkmış ve öncekilerin delillerini inceleyerek birçoğunun zaafını ve geçersizliğini ortaya koymuştur."[354] Şehristani'nin eleştirisinde dikkat çektiği husus, Mu'tezile'nin aşırı rasyonel tavrıdır. Mu'tezile, ismet sıfatına dair yaklaşımının temelini akıl ile destekler. Çünkü Allah'ın (cc) elçi olarak gönderdiği bir insanın günahkâr olması, akıl ile çelişen bir hadisedir. Dolayısıyla gönderilmiş olan elçi günah işleyemez çıkarımını Mu'tezile,

[352] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 1220*.
[353] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 77*.
[354] eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihal, 77*.

nastan önce akıl ile ortaya koymuştur.

Kadı Abdülcebbar'ın ismet anlayışından daha farklı olan görüş Ebu Ali el-Cübbai'ye aittir. Şehristani'nin de dikkat çektiği husus Ebu Ali'nin görüşünü, Kadı Abdülcebbar'ın görüşüne karşıt bir eleştiri olarak kabul edilemeyeceğidir. Çünkü dönem olarak Ebu Ali, Kadı Abdülcebbar'dan çok önce yaşamıştır. Bu başlık altında Ebu Ali'nin ismet sıfatına dair söylemlerine yer verilmesinin sebebi, Kadı'nın, kendi eserinde Ebu Ali'nin görüşüne binaen kendi görüşünü nakletmesinden ileri gelmektedir. Kadı Abdülcebbar, "Nefreti gerektirecek dolayısıyla peygamberin kabulünü zorlaştıracak davranışlar peygamberler için caiz değildir"[355] görüşünü bildirdikten sonra Ebu Ali'nin kendi düşüncesinden ayrılan noktalara dikkat çekecek şekilde Ebu Ali'nin görüşüne yer verir ve şöyle der;

> "…bi'set öncesinde de sonrasında da peygamberler için büyük günahın câiz olmaması gerekir. Ebû Ali'nin sözünü de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Zira o, her ne kadar peygamberlerin nübüvvet sonrasında büyük günah işlemelerini câiz görmüyorsa da bi'set öncesinde onlar için büyük günahın câiz olduğunu kabul etmektedir."[356]

Kadı Abdülcebbar, Ebu Ali ile kendi görüşü arasındaki ayrıma dikkat çekmek istemiştir. Ebu Ali, bi'setten önce büyük günah işlemeyi caiz görüyorken Kadı Abdülcebbar, nübüvvetten önce de peygamberlerden büyük günah sâdır olmasına cevaz vermez. Bunun sebebinin, "büyük günahların tenfir (nefret uyandırma) unsurunu taşımasından"[357] ileri geldiğini söylemiştir.

Mu'tezile mezhebi peygamber göndermenin (bi'set) maslahat yani lütuf olduğu hususunda ittifak etmiştir.[358] Kadı Abdülcebbar da lütfu yaratmanın Allah Teâlâ üzerine vucubiyyeti hakkında bilgi verirken, kendisinden önceki tabakalarda yaşayan Mu'tezilî alimleri kast ederek onların lütfu kesin olarak vacip gördüklerine inandıklarını bildirmiştir.[359] Kadı Abdülcebbar'ın aslah teorisine binaen kulların yararına olacak fiilleri Allah'ın (cc) yaratmasını vacip gördüğü bilinmektedir.[360] Dolayısıyla Mu'tezile

---

[355] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/436*.
[356] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/438*.
[357] Çınar, *Nübüvvet Bahisleri, 143*.
[358] Koloğlu, *Cübbailer'in Kelam Sistemi, 455*.
[359] Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/356*.
[360] Kadı Abdülcebbar Şerhu'l Usulü Hamse adlı eserinde şöyle demiştir; Kim bu konuya muhalefet ederse, mezhebini yanlış bir esas üzerine bina etmiş olur. Hiçbir mükellef yoktur ki, Allah'ın makdûrunda onun için bir tür lütuf olmasın. Eğer onun karşılığında herhangi bir iş yapacak olsa, vâcibi tercih eder ve kabihten sakınır. Detaylı bilgi için bkn; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse, 2/360*.

ile özdeşleşmiş bir görüş olan aslah teorisi, diğer İslam mezhepleri arasında pek kabul görmemiş Allah'a (cc) herhangi bir fiilin vacip olması tartışılagelmiş bir konu olarak kalmıştır.

Ehli Sünnetin salah ve aslah düşüncesi yoktur. Ehli Sünnetin meseleye genel bakışı, "ilahlık vücubla bağdaşamaz" [361] prensibi üzerine kuruludur. Dolayısıyla, nübüvvetin varlığını Allah Teâlâ'ya (cc) vacip olarak gören Mu'tezile ile bunu kabul etmeyen Ehli Sünnet iki farklı mezheptir. İlahlık ile vucubiyyeti bağdaştırması Mu'tezile'nin dolayısıyla Kadı Abdülcebbar'ın da eleştirilme sebebi olmuştur.

Ehli Sünnet mensubu Eş'ari ve Maturudilerin birlikte söyledikleri şudur; "Allah (cc) salahı yapmaya, insanları hayırda tutmaya mecbur değildir."[362] Sünnet taraftarlarınca, böyle anlaşılan salah ve aslah meselesinde Ehli Sünnet'in Mu'tezile'ye karşı çıkısında ve özellikle Ebu'l Hasan el Eş'ari'nin onlardan ayrılarak kendi okulunu kuruşunda önemli rol oynayan ve kelam tarihinde "üç kardeş meselesi" diye meşhur olan Cübbai ile Eş'ari'nin münakaşası[363] vardır. Üç kardeş meselesi, Ehl-i sünnet ile Mu'tezile görüşlerinin ayrılık noktasında yer alan bir mesele olmuştur. Ehli Sünnet kelamının oluşmasında, Mu'tezile ile ayrım noktalarının oluşması bahsettiğimiz salah ve aslah teorisinin etkisi oldukça önemlidir.

Mu'tezile içerisinde tartışmalarda dile getirilen bu bahis üzerine Kadı Abdülcebbar hayır ve şerrin ne olduğu ile ilgili sorulan soru üzerinden konuya yaklaşımını ifade etmiştir. Kadı Abdülcebbar, hayrın iyilik ve yarar olduğunu, Allah (cc) tarafından yaratılan tüm fiillerin bu türden olduğunu söylemiştir. Şerri ise hayrın zıddı olarak tarif etmiş, şerrin zarar ve kötülük olduğunu bildirmiştir. Şer ile ilgili olarak Allah'ın (cc) bu tür bir fiili işlemekten münezzeh olduğuna vurgu yapmıştır. Kadı'ya göre Allah (cc) şer fiilleri işleseydi şerîr olurdu. Allah'ın (cc) şerîr olması düşünülemeyeceği ve bunu söyleyenin kafir olacağı gerekçesiyle Kadı bu hususta şerrin Allah'a (cc) yakıştırılamayacağını bir kez daha dile getirmiştir.[364]

Mu'tezile, Allah'ın (cc) peygamber göndermesini bir lütuf olarak görür ve bunu insanlar için faydalı bulur. Dolayısıyla, Mu'tezile açısından peygamber gönderilmesi Allah Teâlâ üzerine vaciptir. Çünkü içinde kulun faydası vardır. Öyle ki güzel ve temiz

[361] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 272*.
[362] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam*., 272
[363] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 272-273*.
[364] Kadı Abdülcebbar, *Mu'tezile'de Din Usulü, 91-92*.

ahlak üzerine gönderilen peygamber profilinin korunması, peygambere kötü bir fiil isnad edilmemesi de yine Mu‘tezile için Allah’ın lütfu yaratması açısından önem arz etmektedir. Ehli Sünnet bu bağlamda Mu‘tezileden farklı düşünmekle kalmamış mezhebi eleştirmiştir. Ehli Sünnet’in Mu‘tezile’yi eleştirdiği görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz;

> “Gerçekte Allah’ın tek yaratıcı olduğu ve saltanatının hüküm sürdüğü alemde kötülüklerle iyilikler yan yanadır. Allah’ın salahı yapması gerekli olsaydı, yeryüzünde şer, fesat türünden kötülüklerin bulunmaması gerekirdi, oysa karşılaşılan bu değildir. Diğer taraftan salah ve aslah izafidir. Salah ve aslah olarak isimlenen fiiller insan düzeyinde olan işlerdir. Mesela Ahmet’in ölümü dostuna göre kötü, düşmanına göre iyidir. Ancak bunlar Allah katında aynı anlamı ifade etmezler. Onun yanında böyle bir durum söz konusu değildir.”[365]

Ehli Sünnet tarafından şiddetle eleştirilen, kabul edilmesi istenmeyen bir diğer nokta ise, Mu’tezile mezhebi içerisinde kabul edilen “Vacibun’ Alallahi: Allah’a vaciptir” ifadesidir.[366] Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Allah’ın (cc) peygamber göndermesi ve peygamberlerin ismetine dair meseleler de Mu‘tezile’nin Vacibun’ Alallahi kavramını öncelemesi Ehli Sünnet tarafından mezhebin eleştirilmesine sebep olmuştur.

Ehl-i sünnetin, Mu‘tezile’ye yönelttiği eleştirilerin içerisinde direkt olarak peygamberlerin ismet anlayışına dair yöneltilen bir reddiye bulmak oldukça zordur. Burada dikkat edilmesi gereken mesele, Mu‘tezile’nin özelde ise Kadı Abdülcebbar’ın nübüvvet anlayışında diğer mezheplerden ayrılan noktalarını belirlemektir. Bir diğer konu ise bu noktalar ile ilgili müellifin nasıl cevaplar ürettiğini göstererek savunmuş olduğu Mu‘tezile sistematiğini daha iyi kavranmasına yardımcı olmaktır. Adalet ilkesini anlatırken içerisinde bahsedilen kavramlar ile ilişkisi itibarıyla Mu‘tezile’nin dolayısıyla Kadı Abdülcebbar’ın yalnızca ismet sıfatına dair yaklaşımları eleştirilmemiştir. Adalet ilkesi ekseninde oluşturulmuş, fikri temelleri destekleyen kavram ve görüşler üzerinden mezhepler tarafından eleştiriler yapılmıştır.

Ehl-i Sünnet’in Mu‘tezile’ye yönelik olarak yönelttiği çok ciddi ithamlar olmakla birlikte bu eleştirilere cevap veren Mu‘tezilî âlimler de olmuştur. Kadı

[365] Gölcük- Toprak, *Tarih Ekoller Problemler Kelam, 273-274*.
[366] Mehmet Kubat, “Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnet’in Mu’tezile Tanımlamaları”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 36.

Abdülcebbar ise eleştirilere cevap veren müelliflerden yalnızca birisidir. Sünnî âlimlerin bu ithamlarına karşılık olarak Kâdî Abdülcebbar, Mu‘tezile’yi savunmak adına, mezhebin Kur’an, peygamber (sav) ve ashabın çizgisini izlediğini, Ehli Sünnet olarak adlandırılan cemaatin ise esas olarak Mu‘tezile olduğunu dile getirmiştir.[367]

Kadı Abdülcebbar’ın peygamberlerin ismetine dair yazdığı eserlerinde, Ehli Sünnet’e muhalefet ederek ortaya attığı aykırı diyebileceğimiz bir görüş yoktur. Ancak adalet ilkesi olmak üzere diğer ilkeler altında tartışmış ve öne sürmüş olduğu görüşler elbette eleştirilmiştir. Burada Kadı Abdülcebbar’ın Mu‘tezilî bakış açısı eleştirilmiştir denilebilir. Mu‘tezile yapılan eleştirilere karşı suskunluğunu korumamış aksine muhalif görüşlere cevaplar üretmiştir. Bu bağlamda akıl yürüterek oluşturulan cevaplardaki eksik parçaları tamamlamak adına felsefeden de yararlanmışlardır.[368]

Mu'tezile ile Ehli Sünnet’in iki ayrı mezhep olarak ele alındıklarında hem temel prensiplerde farklı görüşlerin olması hem de yöntemdeki birtakım farklılıklardan söz etmek mümkündür.[369] Bu yöntem farklılıkları ve temel düşüncelere ait düşünceler elbette iki tarafın da birbirlerini eleştirecekleri, görüşlerinde zıtlıklar meydana getirecek yönlerin olmasını anlaşılır kılmıştır. Temelde İslam’ın inanç esaslarını tüm İslam mezhepleri kabul etmiş olsa da yöntem, bakış, algılayış, konuları değerlendirme süreçleri elbette ki tüm mezheplerde farklı olarak ilerlemiştir. Görüşleri ile farklı noktalardan eleştiriler yöneltilen Mu‘tezile mezhebi ise bu konuya yalnızca bir örnektir.

Netice itibarıyla Mu‘tezile’nin aşırı görülen sıkı tutumu, aslah teorisine olan bağlılığı ve bu konudaki görüşleri Ehli Sünnet tarafından eleştirtilmiştir. Kadı Abdülcebbar, geç dönem Mu‘tezilî bir kelamcı olarak bu eleştirilere mezhebin görüşleri çerçevesinde cevap vermiştir. Kadı’nın görüşleri ve savunduğu fikirler genel Mu‘tezilî görüşün dışında değildir. Bunun için Kadı Abdülcebbar’a yöneltilmiş olan eleştirileri de onun Mu‘tezile’nin savunuculuğunu yapmasına yönelik olduğu söylenebilir.

[367] Kubat, “Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnet’in Mu’tezile Tanımlamaları”, 33.
[368] İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Ve Kadı Abdülcebbar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 25.
[369] Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Ve Kadı Abdülcebbar, 56*.

2.7. KADI ABDÜLCEBBAR'IN GÖRÜŞLERİNİN SONRAKİ DÖNEMLERE YANSIMASI

Kadı Abdülcebbar, son dönem Mu'tezilî âlimler içerisinde sayılan en muteber simalardan birisidir. İlim yolculuğunda geçirdiği onlarca sene, kadı olarak görev yaptığı uzun yıllar, tecrübesi, görüşleri ve ilmi kişiliği ile tanınan önemli bir şahsiyet olmuştur. Kadı Abdülcebbar, ardında bıraktığı ciddi bir birikim olan külliyatı ile de adından bugün dahi söz ettirmeyi başarmıştır. Bir rivayete göre dört yüz bin civarı sayfa kaleme alan Kadı Abdülcebbar'ın eserlerini arka arkaya saymaya güç yetirilemeyeceği çeşitli müellifler tarafından da dile getirilmiştir.[370]

Kadı Abdülcebbar, kendisinden sonra gelen kelamcılarda izleri rastlanan bir âlimdir. Çünkü onun kelam alanında görüşlerini bildirirken kullandığı mantık ve felsefe, diğer ilimlerde ki birikimleri ile üslûbundaki anlaşılırlık bizlere ulaşan eserlerinin canlılığını korumasına yardımcı olmuştur. Onun kendi dönemi içinde yaşanan problemlere verdiği yanıtlar, eserlerinde mezheplere ve mezhep görüşleri üzerine yaptığı yorumlar, konulara dair açıklamaları bugün dahi kullanılabilmektedir.

Kadı Abdülcebbar, Mu'tezile'yi savunurken, mezhep içerisinde yaptığı değişimler ile de dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Araştırmacıların çoğuna göre Kadı Abdülcebbar, Mu'tezile'yi Ehli Sünnet'e yaklaştırmış olan kişidir.[371] Kadı Abdülcebbar'ın Ehli Sünnet'e mezhep olarak yaklaşmak gibi bir gayreti olmadığını, Mu'tezilî düşünceyi benimsediğini ve hayatını bu yönde idame ettirdiğini söylemek mümkündür. Ancak döneminin şartları itibarıyla fikirleri ilk dönem Mu'tezile alimleri kadar keskin olmamıştır denilebilir. Bu da bazı araştırmacılar tarafından Mu'tezile'nin Ehli Sünnet'e yaklaşması olarak yorumlanmıştır.

Kadı Abdülcebbar'ın öğrencileri arasında İbn Metteveyh, Şerif el-Murtaza, Ebu Reşid en- Nîsabûri, Ebu'l Hüseyin el-Basri gibi önemli isimler yer almaktadır.[372] Bu isimlerin her biri, Kadı Abdülcebbar'dan aldıkları eğitimler sonrasında kelamcı, fakih, tabiat ilimlerinde uzman vb. olarak[373] eserler vermiş ve İslam düşünce tarihine katkıda bulunmuşlardır. Kadı Abdülcebbar'ın ders halkasından istifade ederek yetişen pek çok

[370] Kadı Abdülcebbar, *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve, 26*.
[371] Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Ve Kadı Abdülcebbar, 68*.
[372] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".
[373] Her bir öğrencinin branşı ve ilgi alanları farklı olsa da Kadı Abdülcebbar'ın öğrencilerinin genel olarak Basra Mutezilesine bağlı kelamcılar ve fakihler olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkn; Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".

âlim vardır. İbnü'l-Murtaza ve Hâkim el-Cüşemi, on ikinci tabakadaki Mu‘tezilî alimlerin neredeyse tamamının Kadı ile ilişkisine dikkat çekerek, bu kişilerin ya öğrencisi yahut arkadaşları olduklarını bildirmişlerdir.[374] Kadı Abdülcebbar'ın öğretmen kimliği bu açıdan büyük bir değer taşımaktadır. Kadı Abdülcebbar'dan etkilenenler yalnızca kendi yetiştirdiği öğrenciler olmamıştır. Öğrencilerinin yanı sıra Kadı'nın öğretilerinden etkilenenler arasında; "Ahmed b. Muhammed er-Rassas, Hasan b. Muhammed er-Rassas, Müeyyed Billah Yahya b. Hamza, Sarimüddîn el-Vezir, İbnü'l Murtaza, Abdülkâhir Cürcani de yer almaktadır."[375]

Bu isimlerin her biri aynı Kadı Abdülcebbar'ın öğrencileri gibi İslam coğrafyalarının farklı yerlerine yayılmış, öğrenciler yetiştirmiş ve kendilerinden sonra gelen birçok kişiyi etkilemişlerdir. Bu noktada onları buluşturan Kadı Abdülcebbar olmuştur denilebilir. Kadı'nın eserleri, görüşleri, ilmi kişiliği etrafında şekillenen bu kişiler kendilerinden sonra gelen pek çok yeni ilim talebesi için ilim kaynağı olmuştur. Böylece Kadı'nın görüş ve sistematiği parça parça sonraki nesillere aktarılmıştır. Kadı Abdülcebbar'ın görüşlerinin bir sonraki nesile taşınmasında oldukça etkili olan bu isimler aynı zamanda farklı ilim dallarında da itibar edilen kişiler haline gelmişlerdir. Böylece etkilendikleri isim olarak Kadı Abdülcebbar'ın ortak bir payda olması Kadı'nın adının çeşitli ilimlerde de anılmasına vesile olmuştur. Kadı Abdülcebbar, yetiştirdiği öğrenciler ve kendisinden etkilenen isimler haricinde de sonraki dönemlerde adından söz ettirebilmiştir. Görüşlerinde ki sistematik, tartıştığı konuları mantık çerçevesinde ele alış biçimi vs. onu hâlâ önemli bir kelamcı ve fakih kılmaktadır.

Kadı Abdülcebbar'ın Mu‘tezile içinde sistem kurucu olarak anılması kendinden sonraki dönemlerde de adından söz edilmesi açısından önemli bir etken olmuştur. Yazdığı büyük külliyat boyunca usulü hamseyi açıklaması, savunması ve itirazlara cevaplar vermesi Mu‘tezile'nin adeta ömrünü uzatmıştır. Siyasi desteklerin, mezheplerin büyümesi, devamlılığı ve kabulü için oldukça önemli bir etken olduğu yadsınamaz. Mu‘tezile'nin siyasi desteklerin tamamını kaybetmesine karşın son dönemlerinde ve güç kaybetmesinin ardından dahi adından söz ettirmesinde hiç şüphe yok ki Kadı Abdülcebbar'ın etkisi oldukça fazladır.

Bir mezhep ile ilgili objektif olarak bilgi toplamak oldukça meşakkatlidir. O

[374] Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", 103.
[375] Erel- Temel, "Kâdî Abdülcebbâr".

mezhep tarih sahnesinden çekilmiş ise durum daha da zorlaşır. Bu noktada Mu‘tezile’yi daha iyi tanıyabilmek için yine Kadı’nın eserleri önem arz etmektedir. Çünkü Mu‘tezile'nin bu son yıllarının en güçlü ve ünlü siması şüphesiz Kâdî Abdülcebbar’dır. Mezhepler tarihi ve kelam ilmi açısından gerek görüşleri gerekse geliştirdikleri sistemli ilim faaliyetleriyle birlikte Mu‘tezile’ye dair bilgilere Kadı’nın eserleri vasıtasıyla ulaşmak mümkündür.[376]

Kadı Abdülcebbar’ın sonraki dönemlerde ki yansımasını çeşitli mezheplerin içerisinde de görmek mümkündür. Örneğin Zeydilerin büyük bir kısmının Kadı Abdülcebbar’ın görüşlerinden oldukça etkilendiklerini ve Kadı’yı benimsedikleri söylenebilir. Konuyla ilgilenen müsteşrikler, Mu‘tezile’den özellikle de Kadı’nın eserlerinden bir iz bulmak adına Zeydîlerin yoğunlaştığı Yemen civarında araştırmalarını yoğunlaştırmışlardır.[377] Yemen’de yapılan araştırmalar meyvesini vermiş ve yoğun araştırmanın ardından Kadı’nın eserlerinin yazma nüshalarına Yemen kütüphanelerinde rastlanmıştır. Eserlerin tahkikli neşri bu sayede yapılabilmiştir.[378] Zeydilerin, genelde Mu‘tezile’yi özelde ise Kadı Abdülcebbar’ı benimsediğini gösteren bu tarihi gelişme elbette Zeydiyye fırkası için de bizlere bazı bilgiler vermektedir. Eserlerini muhafaza ettikleri Kadı Abdülcebbar, Zeydiyye içerisinde kabul görmüş önemli bir şahsiyet haline gelmiştir. Zeydiyye mezhebi, başlangıç noktasında Mu‘tezile’ye oldukça benzemektedir. Örneğin, Zeydiyye mezhebinin ilk üç prensibi Mu‘tezile’nin tevhid, adalet ve va’d el-vaid ilkeleri ile aynen benzeşmekte ve bu ilkelerin içinde imamet prensibi de yer almamaktadır.[379] Bu şaşırtıcı benzerlik, Kadı Abdülcebbar’ın beş ilkeyi temelde tevhid ve adalet üzerine inşa ettiğini ve beş ilkenin her birinin prensip olarak kabul edildiğini akıllara getirmektedir.

Kadı Abdülcebbar’ın etkisi Zeydilikte canlı olarak yaşatılmasına karşın, diğer İslam mezheplerinde aynı canlı etkiyi görmek mümkün değildir. Ancak Kadı’nın görüşlerinin itibar gördüğünü ve diğer İslam mezhepleri taraftarlarınca da okunduğunu söylemek mümkündür. Mu‘tezile’ye ait bir görüşe yapılacak olan eleştirilerin büyük bir çoğunluğunun Kadı Abdülcebbar’a yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim kayıp

[376] Yurdagür, “Son Dönem Mu’tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri”, 118.
[377] Yurdagür, “Son Dönem Mu’tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri 132.
[378] Yurdagür, “Son Dönem Mu’tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri”, 132-133.
[379] Yusuf Gökalp, “Zeydilik”, *İslam Mezhepler Tarihi* (Ankara: Grafiker, 2016), 223.

eserlerine rağmen Mu‘tezile külliyatı diyebileceğimiz eserlerin büyük bir çoğunluğu Kadı Abdülcebbar’a aittir. Gerek kapsam gerekse sayı itibarıyla Kadı, Mu‘tezile’yi tanımamıza yardımcı olacak eserleri tek başına bizlere ulaştırabilmiştir.

İlk dönem Mu‘tezilî âlimlerin eserlerinin kaybolması sebebiyle bizlere ulaşamamasının yarattığı boşluk, Kadı Abdülcebbar’ın eserleri ile doldurulmuştur. Bu gayretin yansımalarını çağdaş kelam tarihinde de görmek mümkündür. Kadı Abdülcebbar’ın kayıp eserlerinin bulunması ile birlikte çağdaş kelam uleması eserlerden etkilenmiştir. Özellikle insanın özgürlüğü, ahlaki sorumluluklar ve kader konularında ki yaklaşımların yeni dönemde yazılacak olan eserler için de esin kaynağı olmuştur. Mezhebinin son büyük imamı olan Kadı’nın kelam alanındaki külliyatının gün yüzüne çıkarılması ile çağdaş kelam tarihi açısından yeni bir dönem başlamıştır.[380] Kadı özellikle günümüzde Mu‘tezilî, kutuplaşmış bir mezhep mensubu olarak değil ortak bir payda, tarihi bir figür olarak algılanmalıdır.

Eserleri eleştirilmek, tekfir edilmek, reddiye yazılmak için değil çözüm üretmek, bakış açısı kazanmak ve farklı bir yol görebilmek için yeniden okunmaktadır. Özellikle Kadı Abdülcebbar’ın aklı, dini algılamak, yaşanabilecek bir temele oturtmak ve dini savunabilmek için kullanması yeni nesil çağdaş kelamcılar için de yol gösterici olmuştur. Kadı Abdülcebbar, günümüz kelam tarihi içinde halen keşfedilmeye ve öğrenilmeye devam eden bir kelamcı, usulcü ve fakihtir. Bu açıdan bakıldığında onun çok yönlü bir kişiliği vardır. Argümanları, eserleri ve en önemlisi bir mezhebin sistemleştirilmesi için göstermiş olduğu çaba ona başarı getirmiştir. Mu‘tezile bugün mensubu olmayan bir mezhep olmasına rağmen Kadı Abdülcebbar, adından bugün dahi söz ettirmeyi başarabilmiş bir kelamcı olmuştur.

[380] Kadı Abdülcebbar, *Mu’tezile’de Din Usulü, 7*.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her çalışma ve araştırma, akademi için yakılan bir kandildir düsturu ile Kadı Abdülcebbar'ın perspektifinden aktarmaya çalışılan peygamberlerin masumiyeti konusu ile akademi içerisinde eksik olan bir parça daha nihayete erdirildi. Çalışmanın, hem Kadı Abdülcebbar'ın eserleri ile konulara yaklaşmayı esas alması hem de peygamberlerin masumiyeti konusunun hassasiyeti ve önemini dile getirmesi açısından faydalı bir araştırma olduğu düşünülmektedir. Kadı Abdülcebbar'ın Mu'tezilî kimliğinin sorgulanmadan objektif bir şekilde dile getirildiği çalışmanın benzer çalışmalar için de örnek olmasını temenni ederiz.

Kadı Abdülcebbar, mezhepsel bir kimliğe sıkıştırılamayacak önemli bir Şafîî fakihi ve Basra Mu'tezilesinin büyük bir kelamcısıdır.[381] Onun büyük sıfatı ile sıfatlandırılması sempatiden değil bir sistem kurucu oluşundan ileri gelmektedir. Her mezhebe mensup adam tarihin her devrinde yetişir. Ancak benimsediği mezhebin son şeklini veren, sistemli bir hale getiren, kendinden önce söylenmiş tüm sözleri derleyip toparlayan sistem kurucu her devirde yetişmez. Kadı, bunu başarmış olması hasebiyle büyük bir kelamcıdır. Çalışmada dikkat çekmek istenilen temel düşüncelerden ilki budur.

Peygamberlere imanı kolaylaştıran husus peygamberlerin masum olduğuna inançtan ileri gelmektedir. Peygamberler, karizmatik liderler denilen toplumun öncü karakterleridir. Her eylemleri izlenir ve her kararları göz önündedir. Toplumun gözü önündeki bu kimselerin, insanları rahatsız edecek fiillerinin ve potansiyellerinin olması elbette gönderildikleri toplumlar tarafından eleştirilirdi. Ancak iman etmeyenlerin dahi peygamberden bireysel olarak razı oldukları ve onların masum olduklarını beyan ettikleri Kur'an vasıtasıyla açık bir şekilde görülmektedir. Araştırma boyunca amaç, toplumun kimliğini oluşturup toplumsal dönüşümler inşa eden peygamberlerin, fıtraten bozulmamış olduklarını, eylemlerini rıza-ı ilâhiyyeye uygun

[381] Yurdagür, "Kadı Abdülcebbar", 103.

olarak sürdürdüklerini ve ömürlerini masum birer beşer olarak tamamladıklarını bir kez daha beyan etmek olmuştur.

Çalışmanın günümüz dünyasının problemlerine temas eden önemli bir araştırma olması en büyük temennimizdir. Nitekim doğru bir peygamber algısının doğru bir din algısı oluşturacağı önemli bir gerçektir. İslam inanç sistemi içerisinde var olan peygamberlere iman meselesini sağlam bir zemine oturtmak çok önemlidir. Eğer peygamberlere iman tam manasıyla gerçekleştiyse iman eden kişinin yaratıcıyı, yaratıcının gönderdiği kitabı ve yaratıcının vadettiği ahiret, kaza ve kader gibi tüm meseleleri anlaması ve tasdik etmesi mümkündür.

Çalışma sürecinde ele aldığımız tüm başlıklar peygamberlerin masum oluşlarına, günah işlemediklerine ve toplumun bu davranışlara şahitlik ederek onları takdir ettiğine yöneliktir. Kadı Abdülcebbar'ın bir Mu'tezilî olarak peygamberlerin masumiyeti hususunda abartı bir tavır sergilediği itirazına karşın, Kadı'nın savunduğu din anlayışında peygamberin günahsız olması gerekmektedir. Kadı peygamberlerin günahsız oluşunu adalet prensibi kapsamında kavramlar etrafında şekillendirmiştir.

Çalışmada, Kadı Abdülcebbar'ın akıl merkezli kelam anlayışı çerçevesinde ismet sıfatını yani peygamberlerin masumiyetini nasıl konumlandırdığı da aktarılmıştır. Çalışma boyunca elde edilen bulgular ışığında Kadı Abdülcebbar'ın peygamberlerin mutlak masum olmaları gerektiği görüşüne ulaşılmıştır. Kadı, ismet sıfatının peygamberlerde bulunmasını zaruri kabul etmiştir.

Konunun Mu'tezile sistematiğinde adalet ilkesinin içerisinde yer aldığı çalışma boyunca belirtildi. Bu minvalde "Mu'tezile'de adalet" konusunu ele alan çalışmalar olsa da konunun farklı İslam mezhepleri çerçevesinde yeniden değerlendirilerek başka çalışmalar oluşturulması kelam alanına büyük katkı sağlayacaktır.

Mu'tezile'nin tüm ilkelerinin bir arada ele alındığı çalışmaların kapsamının büyük olacağını söylemek mümkündür. Ancak prensipler altındaki konuların başlıklar halinde ele alındığı eserler akademiye büyük katkı sağlayacaktır. Mezheplerin kendi içlerinde kabul ettikleri her prensip için bu çalışmalar yapılabilir. Örneğin ehli hadisin de kabul ettiği prensipler vardır. Bu prensipler göz önüne alınarak, ilkelerin muhtevası ile ilgili de çalışmalar yapılabilir.

Bir diğer mesele ise ülke olarak çeviri eserleri konusunda atılan adımların yetersiz olması konusudur. Çalışma sürecinde, kelam alanında Türkçe'ye kazandırılmayı bekleyen çok önemli eserler olduğu dikkat çekmiştir. Kadı Abdülcebbar'ın eserlerinin bir kısmı Türkçe'ye çevrilmiş olsa da külliyatının altın parçası diyebileceğimiz el- Muğni için henüz bir çalışma olmaması gerçekten önemli bir eksikliktir.

Mu'tezile'nin beş esası ve Kadı Abdülcebbar'ın nübüvvet anlayışı ekseninde çalışma yürütülmüştür. Peygamberlerin ismet sıfatı farklı boyutlarıyla ele alarak tamamlanmıştır. Peygamberlerin masumiyetinin nübüvvet konusu içinde ihtimam gösterilen özel bir mesele olduğu bilinci ile araştırma nihayete ermiştir. Çalışmamın yeni araştırmalara da öncü olmasını temenni ediyorum.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. Saim Yeprem. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2020.

Acar, Mahmut. *Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu'tezile'ye Göre Peygamberlerin İsmeti*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Aksoy, Soner. "Kadı Abdülcebbar'ın Kur'an Kıssalarına Yaklaşımı: Tenzihu'l Kur'an Ani'l- Meta'in Bağlamında Bir İnceleme". *Mütefekkir* 11/21 (2024), 139-167.

Aslan, Nasi. "Risalet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Aydın Özkan, Sümeyra. *Mu'tezile'de Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı: Kadı Abdülcebbar Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Aydınlı, Osman. "Mu'tezile". *İslam Mezhepler Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker, 5. Basım, 2016.

Bozkuş, Metin. *Kadı Abdülcebbar ve Tefsiri Tenzihu'l - Kur'an A'ni'l- Matain*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. Say Yayınları, 4. Basım, 2016.

Çağrıcı, Mustafa. "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çelebi, İlyas. "el-Muğni". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Çelebi, İlyas. *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık Ve Kadı Abdülcebbar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2002.

Çelebi, İlyas. "Menzile Beyne'l Menzileteyn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/161-162. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Çelebi, İlyas. "Mutezile". *Mutezile*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020. İLYAS ÇELEBİ, "MU'TEZİLE", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mutezile (06.09.2025).

Çelebi, İlyas. "Şerḥu'l-Uṣûli'l-ḫamse". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/570-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çelebi, İlyas. "Usûl-i Hamse". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/211. TDV Yayınları, 2012.

Çınar, Bayram. "Mu'tezile'de Peygamberlerin Masumiyeti Teorisi". *Bülent Ecevit İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 137-167.

Çınar, Bayram. *Nübüvvet Bahisleri*. Ankara: Kitabe, 1. Basım, 2023.

Erel, Sami Turan - Temel, Ahmet. "Kâdî Abdülcebbâr". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 14 Ekim 2025. https://islamdusunceatlasi.org/kadi-abdulcebbar/150

Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server Yayınları, 3. Basım, 2016.

Gazzali. *İhyau Ulumii'd- Din*. çev. Mustafa Çağrıcı. 4 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 5. Basım, ts.

Gökalp, Yusuf. "Zeydilik". *İslam Mezhepler Tarihi*. 215-242. Ankara: Grafiker, 5. Basım, 2016.

Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Tarih Ekoller Problemler Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 10. baskı., 2019.

Günaydın, Fatma. "İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet İnancı". *Kelam Araştırma Derneği* 15/1 (2017), 1-28.

Günel, Mehmet. "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19 (31 Aralık 2019), 637-659. https://doi.org/10.33420/marife.632646

Hayyât, Ebu'l Hüseyin. *Kitâbü'l- İntisâr*. çev. Metin Yıldız. Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2018.

Işık, Kemal. "Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIV (1981), 337-357.

İlhan, Avni. "Aslah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpek, Mikail. *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

İpek, Mikail. "Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunucusu: Kadı Abdülcebbar Örneği". *Tetkik* 1/1 (2022), 59-94.

Kadı Abdülcebbar. *Kur'ân Müdafaası İtirazlar ve Cevaplar Tenzîhu'l Kur'ân Âni'l Metâ'in*. çev. Soner Aksoy - Ali Karataş. İstanbul: Beka Yayınları, 1. Basım, 2025.

Kadı Abdülcebbar. *Mu'tezile'de Din Usulü*. çev. Murat Memiş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Kadı Abdülcebbar. *Şerhu'l Usuli'l Hamse*. çev. İlyas Çelebi,. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.

Kadı Abdülcebbar. *Tesbitu Delaili'n-Nübüvve*. çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2. Basım, 2023.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2023.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Adl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 23. Basım, 2015.

Koloğlu, Orhan Ş. *Mu'tezile'nin felsefe eleştirisi : Harezmli Mutezili İbnü'l-Melahimi'nin felsefeye reddiyesi*. Bursa: Emin Yayınları, 2010. https://katalog.isam.org.tr/yordam/?p=1&alan=kunyeDemirbasKN_str&q=9789944404686

Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbailer'in Kelam Sistemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım., 2017.

Koloğlu, Orhan Şener. *Kadı Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Kubat, Mehmet. "Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile Tanımlamaları". *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 25-52.

Kurt, Hasan. *İslam'ın Akılcı Ekolü Mu'tezile*, 2012.

Kutlu, Sönmez. "Va'd ve Vaid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Macit, Muhittin. "Tercüme Hareketleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/498-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. MUHİTTİN MACİT, "TERCÜME HAREKETLERİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tercume-hareketleri (15.09.2025).

Noori, Hussein Mohammed. *Mutezile Ve Eş'ari Kelamında Adalet İlkesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.

Önkal, Ahmet. *Muhtasar Siyer-i Nebî aleyhi's-selâm*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 4. Basım, 2022.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2016.

Özerol, Mehmet Fatih. *Mutezile'de Tevhid*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2019.

Özler, Mevlüt. "Tevhid". 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Sabuni, Nureddin es-. *Peygamberlerin Masumiyeti*. çev. Murat Kaan Kıvılcım. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1. Basım, 2022.

Sönmez, Mustafa. "Aklı Yerinde Ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin 'Fetanet' Sıfatı". *Kader* 20/2 (2022), 723-744.

Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim eş-. *el- Milel ve'n Nihal*. çev. Muharrem Tan. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Şık, İsmail vd. *Kelam I*. Ankara: Gece, 2. Basım, 2017.

Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. Ankara: Damla Yayınevi, 2016. Basım, 2016.

Turhan, Ayşe. *Mu'tezile Kelamında Adalet İlkesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Türcan, Galip. "Kelam'da Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında-". *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 217-235.

Uludağ, Süleyman. *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*. İstanbul: Dergah, 8. Basım, 2016.

Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 71-111.

Ünverdi, Veysi - Ünverdi, Mustafa. "Kâdî Abdülcebbâr'da Hz. Peygamberin Nübüvvet Delilleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (2021), 671-703.

Üzüm, İlyas. “Kaderiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/64-65. TDV Yayınları, 2001. İLYAS ÜZÜM, “KADERİYYE”, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kaderiyye (14.09.2025).

Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yurdagür, Metin. *Akaid ve Kelam İlimlerinde Peygamberlik Konusu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2024.

Yurdagür, Metin. “Kadı Abdülcebbar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yurdagür, Metin. “Son Dönem Mu’tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı Ve Eserleri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2014). https://doi.org/10.15370/muifd.92360

Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara). C. 30. TDV Yayınları, 2020.